

TOM SEGEV

PASEKA

sedmý

milión

Izraelci a holokaust

Tom Segev
Sedmý milion

TOM SEGEV

sedmý milion

Izraelci
a holokaust

Nakladatelství Paseka
Praha – Litomyšl

Kniha vychází s laskavou podporou
Velvyslanectví Státu Izrael

Embassy of Israel

PŘELOŽIL VÁCLAV BURIAN

MILION HA-ŠVII

Copyright © 1991 by Keter Publishing and The Domino Press

Translation © Václav Burian, 2014

Photographs © Central Zionist Archive, Jerusalem;

Israeli Government Press Office; Profimedia.cz; Tim Gidal;

Tom Segev, 2014

ISBN 978-80-7432-522-9 (PDF)

Prolog: Kacetnikova cesta*

Někdy počátkem roku 1987 jsem zatelefonoval spisovateli Jechielu Dinurovi s otázkou, co si myslí o procesu s Ivanem Demjanjukem, Ukrajincem, vydaným Spojenými státy Izraeli; proces se právě konal v Jeruzalémě. Demjanjuk byl obviněn z účasti na vraždě 870 000 lidí, hlavně Židů, ve vyhlazovacím táboře v Treblince. Před šestadvaceti lety byl Dinur jedním ze svědků obžaloby v Eichmannově procesu. Tlumený, tichý hlas, který jsem ve sluchátku uslyšel, mi okamžitě připomněl jeho výroky o tom, co prožil v Osvětimi. Nešlo ho – hlas člověka jakoby z jiné planety – nepoznat, ani zapomenout těch několik vět, které dokázal vyslovit před soudem:

„Byl jsem tam nějaké dva roky. Čas tam ubíhal jinak než zde na Zemi. Každý zlomek vteřiny běžel v jiném časovém cyklu. A obyvatelé oné planety neměli jména. Neměli ani rodiče, ani děti. Neoblékali se tak jako my tady. Nenarodili se tam a nikdo tam nikoho neporodil. I jejich dýchání řídily zákony jiného druhu. Nežili ani neumírali podle zákonů tohoto světa. Místo jmen měli čísla [...]. Nechali mě, celou dobu mě nechávali, nechali [...], skoro dva roky mě nechávali, vždycky mě nechávali za sebou [...]. Vidím je, hledí na mě, vidím je [...].“¹

Promlouval prázdným hlasem s vroucností proroka, aniž by si všímal okolí; „jako by četl z knihy“, napsal Chajim Guri, který byl dopisovatelem účastnícím se procesu. Così v Dinurově hlase a v tónu toho, co říkal, způsobilo, že zavládla nesnesitelně napjatá atmosféra. Prokurátor i soudce se ho

* Od prvního hebrejského vydání knihy Toma Segeva *Sedmý milion* z roku 1991 uplynulo mnoho času, který historickému bádání přispěl nejedním poznatkem. Proto jsme vyhověli autorovu přání využít pro překlad dosud nejaktuálnější verze textu, již je polské vydání z roku 2012 (Pozn. vyd.).

snažili přimět, aby se vrátil k tématu. Svědek se zachvěl a omdlel, načež se skoro divadelně sesul k zemi. Celý Izrael zadržel dech. Byla to nejdramatičtější chvíle procesu, jedna z nejdramatičtějších v dějinách země. Dosud se často v rozhlase a televizi připomíná.

Během procesu bylo Dinurovi čtyřicet pět let. Narodil se jako Jechiel Feiner, vyrůstal na dědečkově statku v Polsku, učil se v Jeszywas Chachmej Lublin, byl hudebník, spisovatel a básník. „Poprvé se v redakci objevil ještě jako malý hoch, žák ješivy,“ vzpomínal redaktor novin, které v Polsku společně s dalšími před válkou vycházely v jidiš. „Přinesl složku rukopisů. Z nějakého důvodu mě ten mladík s dlouhými pejzy a zasněnými očima zaujal. Toho večera jsem přečetl jednu z povídek a básně. Byl jsem okouzlen jeho schopnostmi a talentem. Jeho díla vyšla nejprve v mých novinách.“

Po Osvětimi dělal Dinur, co mohl, aby své rané práce odsoudil k zapomnění – zašel až tak daleko, že je osobně odstraňoval z knihoven. Zavrhl také své původní jméno. Auschwitz, který ho připravil o rodinu, jej zbavil také identity – ponechal pouhého vězně. O šoa začal psát brzy po osvobození, když se vzpomatoval v britském vojenském táboře u Neapole. Cítil, že se jeho konec blíží; možná nestihne všechno, ale mrtvým přísahal, že bude jejich hlasem, že jejich příběh zapíše. Po čtyřiceti letech, v osmdesátých letech, vzpomínal: „Sedl jsem si, abych psal, a dva a půl týdne jsem se skoro nehnul. Dal jsem rukopis nějakému vojákovvi, aby ho poslal do Palestiny. Voják si přečetl na první straně titul *Salamandr*, sklonil se a zašeptal: ‚Zapomněl jste napsat jméno autora.‘ Vykřikl jsem: ‚Jméno autora?!‘ Tu knihu napsali ti, kteří šli do krematorií! Napiš jejich jméno: Kacetnik.“

Toto slovo pochází z německé zkratky KZ – Konzentrationslager, koncentrační tábor. O věznicích koncentračnicích se mluvilo jako o „kacetnicích“ a jejich totožnost označovala čísla. Dinur byl koncentračník číslo 135633, a právě takto podepisoval svá díla. Změnil si jako mnoho tehdejších Izraelců také původní jméno a jmenoval se Dinur, tedy „z ohně“.

Salamandr byla první kniha, která v Izraeli o šoa vyšla. Později Kacetnik vydal také *Dům loutek*, *Pipela* a *Fénixe nad Galileou*. Společně tvoří *Kroniku židovské rodiny ve dvacátém století*, jeden autobiografický román. Zde, ale také v jiných knihách, psal Kacetnik o všedním životě v Auschwitzu, přičemž s úděsnými podrobnostmi popisoval sadistické činy včetně sexuálního trápení dívek i hochů.

Chvějící se rukou jsem vytočil jeho číslo. Když jsem poprvé naražil na *Pipela*, byl jsem chlapec. Nic, co jsem o šoa četl, na mě od té doby

nezapůsobilo stejně silně. Poté co jsem v knize po letech listoval, jsem zjistil, že je v ní mnoho kýče a pornografie, patřím však k té generaci Izraelců, která si ve věku dospívání vytvořila obraz šoa na základě četby Kacetnikových knih. Málokdo z nás věděl, kdo to je. Poprvé byl požádán, aby zveřejnil svou identitu, teprve při Eichmannově procesu. Právě proto omdlel, řekl mi. Za dvacet šest let, jež od té doby uplynula, udělal všechno, aby vymazal souvislost mezi Kacetnikem a Dinurem. Jeho knihy byly přeloženy do mnoha jazyků; zakázal však nakladatelům, aby publikovali jeho fotografii. Dostával dopisy od čtenářů z celého světa, ale odmítal všechny žádosti o rozhovor a nikdy veřejně nevystupoval.

Bylo ovšem těžké vyhybat se slávě. Izraelský prezident uděluje každé dva roky Kacetnikovu cenu. Založil ji člověk, jehož syn – narkoman – po přečtení Kacetnikových knih vystřízlivěl a zbavil se závislosti; vděčný otec založil cenu za knihy o šoa. Dinur se však slavnostního udělování ceny nezúčastňoval. Jednou k tomu téměř došlo, ale na poslední chvíli změnil názor a vrátil se domů; nedokázal se přinutit k veřejnému vystoupení a obával se, že jeho přítomnost v prezidentském paláci bude mylně vysvětlována jako očekávání potlesku. „Cestou k taxíku, který mě měl zavést do Jeruzaléma,“ napsal prezidentovi, „jsem se zastavil a s těžkým srdcem jsem se ze strachu, že budou hovořit o Kacetnikovi a spatří mě, vrátil domů: jak bych se mohl setkat se zraky těch, kteří mě opustili v Osvětimi a jejichž pohled mě nikdy neopouští?“

Když jsem mu telefonoval, bylo mu už přes sedmdesát. Řekl mi totéž co jiným novinářům, kteří se na něj v tomto období obraceli: že Demjanjukův proces nesleduje a nemá sílu, aby ještě jednou prožíval proces s Eichmannem. Po několika měsících jsem se dozvěděl, že napsal novou knihu o radikální léčbě, jíž se podrobil v Holandsku, a opět jsem mu zavolal s prosbou o rozhovor. Dinur váhal. V následujících týdnech jsme se při vedení dlouhých a dost podivných telefonických hovorů spřátelili. Někdy telefonoval on mně – jednou či dvakrát pozdě v noci. Na dně jeho duše zuřila bouře, z níž pronášel dlouhé monology, jimž jsem rozuměl jen zčásti a které mě často děsily – vzpomínky na horor v Auschwitzu se mísily s mystickými, apokalyptickými vidinami. Stávalo se, že zavolal, držel sluchátko a mlčel. Jednou večer mi náhle sdělil, že se rozhodl ukázat mi rukopis nové knihy.

Další den jsem se vydal do jeho bytu v Tel Avivu. Setkali jsme se i po týdnu. Tyto schůzky nepředstavovaly žádná interview. „Nejsem s to odpovídat na otázky,“ řekl a zbytek vysvětlil rukopis, jež mi ukázal: „To je trauma,

kteřé má zdroj v mučírně katovického gestapa.“ Mučili ho při vyšetřování, když byla v ghettu objevena skrýš se zbraněmi. Vyprávěl mi také, jak ho předvolali do pracovny Alfreda Dreyera, velitele gestapa v Katovicích. Nějaký známý pro něj dokázal získat pas Hondurasu; poslali mu ho oficiálními kanály přes švýcarské velvyslanectví v Berlíně a velitelství gestapa v Katovicích. Dreyer příliš nevěděl, co má dělat se Židem z ghetta, který se zničehonic stal občanem cizí země. Zatímco přemýšlel, vešel do kanceláře důstojník s vyšší hodností. Prohlédl si dokumenty a beze slova je roztrhal na malé kousky. Ve chvíli, kdy se útržky papíru zvolna snášely do odpadkového koše, měl Dinur dojem, že ztratil pas k životu. Později se dozvěděl, že oním důstojníkem byl Adolf Eichmann. V soudní síni v Jeruzalémě se snažil podívat se Eichmannovi přímo do očí, omdlel však dříve, než dokázal upoutat jeho pozornost.

Snažil jsem se neklást otázky. Naslouchal jsem. Občas byly jeho vzpomínky tak bolestné, že mu z očí kanuly slzy; obával jsem se, že opět omdlí. Jindy se usmíval jako zdvořilý hostitel, po chvíli se však znovu ocitl v Osvětimi, pohroužen do trýznivého mlčení. Potom se stejně náhle vracel ke mně, do svého pokoje v Tel Avivu, a vtipkoval – sledoval jsem rychlé přeskoky z jedné planety na druhou. Bylo to přímo groteskní. Varoval mě, že nesmím odhalit jeho identitu, nebo shoří jako filmový pás ponechaný na slunci. Pak náhle přistoupil na nápad, že bude prvně pózovat fotografovi.

Rukopis, který mi dal, byl úžasný: obsahoval humanistické poselství i přísné varování, kaleidoskop vidin, jež měl před deseti lety, když se ocitl v péči Jana Bastiaanse, ředitele Střediska válečných traumat v holandském Leidenu. Bastiaans se specializoval na léčbu pacientů trpících – jak to označoval – „syndromem koncentračního tábora“, poúrazovým traumatem, v té či oné podobě známým od první světové války, který se však objevoval v těžké formě právě u zachráněných z hitlerovských koncentračních táborů. Profesor mi vysvětlil, že v jejich případě může přizpůsobení se normálnímu životu trvat i třicet čtyřicet let – nebo vůbec nemusí nastat. Vždy také vyžaduje obrovské tělesné i citové úsilí. Bastiaans zjistil, že ti zachránění, kteří působí zcela aklimatizovaně, ve skutečnosti maximálně využívají svých emocionálních obranných mechanismů. Mnozí z nich se stávají introverty – „jako by pobývali ve vnitřním koncentračním táboře“. Bojí se otevřít brány tohoto tábora, a tak neustále a osamoceně prožívají muka. Rodina, přátelé, ba i lékaři se obvykle domnívají, že se po oněch zkušenostech vzpamatovali a že jejich „normální“ život je právě takový, jak

působí navenek – fikce pohodlná pro všechny, někdy také pro samotného přeživšího.

Muselo uplynout hodně času, než lékařský svět objevil, že se zachránění z táborů ve skutečnosti sytí z citových rezerv, které obvykle nestačí k tomu, aby z nich mohl člověk čerpat celý život. Spoustu let po šoa mnozí koncentráčníci náhle fyzicky nebo duševně onemocní – nebo páchají sebevraždu. Bastiaansova terapie měla tomuto definitivnímu vyčerpání předcházet.

Na počátku šedesátých let začal Bastiaans při léčení pacientů používat LSD. V přednášce, kterou pronesl v Jeruzalémě, přiznal, že se tuto drogu učí vhodně aplikovat velmi pomalu. Lze ji podávat jen poměrně silným osobám, řekl, jiné by totiž terapie mohla zničit. Na rozdíl od drog, které pacienty uspávají a otupují jejich smysly, LSD naopak vyostřuje vědomí, vyvolává někdejší děs a nutí nemocné opět zakoušet prožité mučení. Pacienti promlouvají v narkotickém transu a jejich slova se zaznamenávají na pásek, někdy na video. Potom se nahrávky analyzují. Obvykle je nutných pět nebo šest sezení, aby se pacienti naučili se starými traumaty žít. Terapie je medicínsky, morálně, politicky i právně sporná; Bastiaans dostal zvláštní povolení užívat tuto metodu teprve poté, co několik holandských přeživších šoa poslalo královně petici.

Dinur nejprve odmítl do Leidenu jet. Manželka se ho snažila pro Bastiaansovu léčbu získat. „Naprosto jsem chápal její nadšení,“ psal. „Trpěla v důsledku empatie; trýzeň, kterou v sobě tolik let potlačovala, se nyní s vyhlídkou na mou spásu měnila v euforii. Objímal jsem ji a nevěděl jsem, jak ji vysvětlit, že mi profesor nemůže pomoci. On nikdy nebyl v Auschwitzu. Ani ti, kteří tam byli, Osvětim neznali. Ani ti, kteří tam strávili dva dlouhé roky jako já.“ Žena ho však přesvědčovala i nadále.

Seznámili se roku 1947, po vydání *Salamandra*. Nina Ašermanová, dcera známého lékaře, si přečetla knihu jako teenagerka. Obsah na ni zapůsobil tak nesmazatelně, že se rozhodla autora, písíciho pod pseudonymem, vyhledat. Dinur se nedávno přestěhoval do Tel Avivu; bydlel tam v tmavém suterénu, většinu dní a často i nocí však trávil na Rothschildově třídě. Nějak ho našla – a zamilovala se. Měla pocit poslání, v zemi tehdy výjimečný; většina příslušníků její generace se totiž snažila spíše se přeživším vyhnout, ba dokonce na ně hleděla povýšeně.

Nina-Elia („Niké“) Dinurová, básnířka, prožila s manželem těžké roky. „Nikdy nezapomenu, jak při mém blouznění mlčky trpěla a skrývala vlastní city,“ psal. „Budil jsem se, křičel, rozpálený, zpocený. Niké osušovala

můj hrozný pot ručníkem a hleděla očima plnými nevýslovného strachu a soucitu.“ Niké psala: „A stále jsi odmítal povědět mi své jméno.“ Trpěly také jejich děti. Dcera Daniela mi pověděla: „Jednou za rok, na Den památky šoa, ukazují v televizi film, jak při Eichmannově procesu omdlává. Stala se ze mě dcera toho, co omdlává. A děti ve třídě mé dcery jí říkají: Tvůj dědeček omdlel. Jako by to bylo včera.“

Nakonec souhlasil, že pojede. V rukopisu popsal pět sezení, která v Leidenu prodělal. Ležel nahý, zakrytý prostěradlem, Bastiaans seděl vedle, uklidňoval ho a pak mu vsťíkl LSD. Dinur upadl do transu, během něhož mluvil anglicky, občas hebrejsky. Ve vidinách spatřil kamaráda z téhož baráku, jehož bili po nahých hýždích, až zemřel. Viděl jiného kamaráda, který žil jen proto, že ve svém neštěstí sloužil esesákům jako šasek. Totiž – žil, dokud nepokryli jeho tvář sulcem a nevyzvali hladovějící vězně, aby ho olízali. Tisíc vězňů se na něj vrhlo a za několik vteřin se proměnili v obrovskou masu rukou, nohou a úst, která se navzájem kousala a olizovala. Němci padali smíchy. Na zemi zůstalo zkrvavené tělo, pokousané, jako by se do něj pustily myši. Viděl také, jak esesák vraždí chlapce, který byl obětí jeho sexuálních zvrhlostí. Opékal chlapcovo tělo na rožni a maso pojídal kousek po kousku. Dinur viděl svou sestru Danielu mezi táborovými prostitutkami; viděl svou matku, jak stojí nahá s ostatními ve frontě do plynu, a viděl kouř vznášející se nad krematoriem. Viděl sebe sama během „selekce“ doktora Mengeleho, kdy hitlerovský lékař pouhým lehkým pohybem prstu ukazoval, kdo bude žít a kdo má zemřít; několikrát byl vybrán pro život. Měl psychodelické vize připomínající obrazy Salvadora Dalího. Viděl anděly a demony. Viděl Boha, zeleného, růžového a žlutého. Viděl také „krále tohoto světa“ – mrak ve tvaru hříbu po atomovém výbuchu. Mučily ho přízraky a vidiny a mučila ho záhada jeho identity: kdo je Kacetnik a kdo Dinur?

Minulost ho pronásledovala, i když droga přestala působit. Dva dny před druhým sezením šel na pláž a cítil se jako odsouzenec před popravou. Turistická sezona vrcholila. Většina turistů pocházela ze Západního Německa. „Všiml jsem si skupiny veselých mladých německých turistů, jejichž hrud' a ramena pokrývalo prapodivné tetování,“ napsal.

„Pobavení a užaslí si prohlíželi obyčejné číslo, vyvedené bez okras, kterého si všimli na mém předloktí. Takové obyčejné modré číslo pro ně bylo novinkou, hleděli jako hypnotizovaní a snažili se pochopit, co znamená. Nakonec ke mně jeden přistoupil.

Krev mi pulsovala v žilách. Ten den jsem si poprvé nezakryl číslo na předloktí. Po třicet let, co mi ho na těle vytetovali, jsem vždycky hlídal, aby ho cizí lidé neviděli. Třicet let jsem neměl ve skříni košili s krátkými rukávy. Nikdy jsem se nenaučil žít s těmi šesti čísly, vypálenými na mém těle i duši. Dodnes to číslo neznám nazpaměť – musím se podívat na ruku. Co víc, vinou tohoto traumatu si můj mozek nemůže zapamatovat čísla.

Teprve na pláži v Noordwijku jsem konečně číslo vystavil slunci. Snad jsem to dokázal udělat, protože mě tu nikdo neznal. To není Izrael, kde každý žák ví, co znamená obyčejné modré číslo na něčím předloktí, ví, kde ten člověk byl. Jsem si jist, že jsem číslo neskrýval ze studu ani z pocitu viny. Naprosto ne. Proč tedy? To ví jen Satan a Auschwitz. A tam v Noordwijku, kde se můj mozek připravoval osvobodit můj život z té klatby, se ze všech možných národností objevil právě Němec, stál nade mnou, hleděl na číslo na mém předloktí a mumlal. Neslyšel jsem ho, nevnímal jsem okolí. Věděl jsem, že se záhy stane něco hrozného. V mém nitru se probouzela zuřivá bestie, připravená zatnout drápy do krku bytosti stojící nade mnou. Vzal jsem nohy na ramena a s výkřiky nadávek utekl.

Stále vidím usměvavý obličej toho mladého Němce, pro kterého bylo tetování na mé ruce tak obyčejné, a proto tak mimořádné. Jsem zvědav, zda bude příští generace považovat mou účast v dějinách Německa za obyčejnou, ale zároveň mimořádnou.“

V jednom z pozdějších transů spatřil sám sebe v esesácké uniformě. Na hlavě měl čapku s umrlčí lebkou; tehdy pochopil „nejhroznější ze všech hororů“ – že jako lidská bytost měl svůj podíl viny. Patrně právě tohle se naučil v Leidenu: esesák, který ho posílal do pece, mohl být Dinurem, ale taky Dinur mohl být esesákem. Obrátil se tedy k Bohu: „Pane, slitovný a milosrdný Pane, to já, to já jsem stvořil Auschwitz?“

Jednoho dne pochopil, že jeho práce s Bastiaansem je u konce. Vybudoval most mezi Kacetníkem a Dinurem: léčba v Leidenu mu pomohla uvědomit si, že Kacetník je Dinur a Dinur Kacetník, že jsou tatáž osoba. Auschwitz neležel na jiné planetě, ale na tomto světě, byl dílem člověka. Zanechal „jinou planetu“ za sebou v Leidenu. Temné peklo Osvětlemi představovalo přízrak patřící minulosti. Dokázal spát, noční vzpomínky ho přestaly mučit, trýznivé vidiny ovšem ve dne pokračovaly. Už ho netýrала minulost, ale budoucnost: strach z atomové zkázy. „Kdekoli jsou lidé, je také Osvětim,“ psal. „Auschwitz totiž nestvořil Satan, ale ty a já, stejně jako Satan nestvořil mrak ve tvaru hříbu, ale ty a já. Člověk!“ Jako král Saul v Endoru se vydal

k Bastiaansovi, aby pochopil noční Auschwitz. Kam má jít nyní, aby porozuměl Auschwitzu za dne?

Muselo uplynout deset let, než dokázal sepsat příběh z Leidenu; napsal jej za dva a půl týdne stejně jako *Salamandra*, svou první knihu – svědectví. Když mi ukazoval rukopis, stále nebyl odhodlán. Možná ho odloží na polici, řekl mi, protože kdo mu vlastně dovolil být na tomto světě prorokem? Možná bude lepší ho spálit. Dvakrát páčil *Dům loutek*, než se rozhodl pro vydání. Nakonec si však předsevzal publikovat *Cofen: EDMA*. Když kniha vyšla, udělal něco, co bylo dříve nepředstavitelné – přistoupil na dlouhý rozhovor v televizi.

*

Historie bolestné konfrontace Izraele s šoa stejně jako Kacetnikovo vyprávění představují příběh nejisté identity. Obraz šoa, jaký si vytvořili Izraelci, formoval jejich sebepojímání; měnící se obraz sebe sama proměnil jejich pohled na šoa a chápání významu šoa. Kacetníkův příběh je symbolický, ale stejně jako on obsahují velké lidské drama i dějiny národa – popření i přijetí a pak i trýznivé pronikání do lekce plynoucí z minulosti.

Sedmý milion představuje tento rozšířený obraz. Reakce sionistů na rostoucí význam nacionálních socialistů v Německu a příchod prvních emigrantů odtamtud dokumentují vztah židovského společenství v Palestině k vyvraždění evropských Židů, který se vyznačoval nedostatkem vcítění, postupně následovala první, nechápavá setkání tohoto společenství s těmi, kdo šoa přežili.

Po válce halilo otázku vyhlazení Židů velké mlčení. V následujících letech prožíval národ morální a politické konflikty – včetně bolestné debaty o vztazích s Německem –, které zvolna přivedly Izraelce k pochopení hlubšího významu zkázy. Proces s Adolfem Eichmannem byl pro izraelskou společnost čímsi jako terapií. Zahájil proces identifikace s tragédií obětí a zachráněných, proces pokračující dodnes.

Všechna rozhodnutí – kromě samotného vzniku státu – v dějinách Izraele, která přinášela nejzávažnější následky – masová imigrace v padesátých letech, šestidenní válka a jaderné projekty – byla přijímána ve stínu zkázy. Existovali tací, kteří odkaz šoa deformovali, činili z něj podivný kult paměti, smrti a kýče. Jiní jej využívali, hráli s ním, vydělávali na něm, popularizovali a politizovali. Jak odchází šoa do stále vzdálenější historie, stávají se závěry, které odtud plynou, argumenty v zarputilém boji o tvář současné politiky, ideologie a mravnosti. *Sedmý milion* se zabývá tím, jak

trpké zkušenosti z minulosti stále utvářejí život národa. Šoa poskytuje kolektivní identitu šesti milionům obětí, ale také formuje kolektivní identitu nové země – nejen přeživším, kteří sem přijeli po válce, ale všem Izraelcům, tehdy i nyní. Právě proto jsem je označil za sedmý milion.

Hitler: Jeke přicházejí

1. Peníze leží na ulici

Ve třicátých letech 20. století stála uprostřed Jeruzaléma v ulici Proroků romanticky vyhlížející nevelká kamenná stavba, stíněná piniemi. Bylo to sídlo německého konzulátu, otevřeného koncem předcházejícího století. V jednom z prvních jarních dnů roku 1933 se krátce poté, co se k moci dostal Hitler, na střechu budovy vyšplhal pracovník a vyvěsil na ní červený prapor s bílým kolem a černým hákovým křížem. Sionistickým aktivistům, členům pravicového hnutí mládeže Bejtar, se čas od času podařilo urážlivý prapor ukrást, ovšem Němci ho okamžitě nahradili jiným. A tak šest ze dvanácti let existence Třetí říše vlála v samotném srdci Jeruzaléma vlajka se svastikou; zmizela teprve při uzavření konzulátu po vypuknutí druhé světové války.¹

Palestinu tehdy ovládali Britové. Dokud Třetí říši a Velkou Británií spojovaly diplomatické styky, mohly německé konzuláty v Palestině (druhý byl otevřen v Jaffě) působit. Podobně jako jiná zahraniční zastupitelství v Jeruzalémě se německý konzulát neomezoval na rutinní konzulární aktivity, ale v zásadě působil jako velvyslanectví. Pracoval pro německé zájmy a udržoval pravidelné, blízké vztahy s arabskými, ale také izraelskými politickými organizacemi.

Mandát Ligy národů, podle kterého Velká Británie správu nad Palestinou vykonávala, předpokládal, že v otázkách souvisejících se založením židovské národní domoviny bude mandátní správě radit „židovská agentura“. Tuto roli měla hrát Sionistická organizace (později Světová sionistická organizace), mezinárodní federace sionistických skupin, založená Theodorem Herzlem na přelomu století, tehdy vedená Chajimem Weizmannem.

Ve třicátých letech 20. století plnil výkonný orgán Světové sionistické organizace – Židovská agentura – v zásadě funkci vlády židovského „státu ve výstavbě“.

O vliv v agentuře a jiných organizacích bojovaly různé politické strany. Mapaj (Strana práce) – koalice dvou největších socialisticko-sionistických dělnických stran, kterou vytvořil David Ben-Gurion – měla téměř všude převahu, zvláště když se roku 1935 Ben-Gurion stal předsedou výkonného výboru Židovské agentury. Svaz sionistů-revolucionářů Zeeva (Vladimira) Žabotinského byl hlavní opoziční stranou. Revizionisté představovali nesmiřitelnou opozici; v bouřlivých letech, od založení strany roku 1925 do vzniku státu v roce 1948, alespoň jedenkrát do roka vystupovali ze Sionistické organizace a všech dalších vedoucích orgánů. Dožadovali se také přiznání národnostních práv Židům v Palestině, naproti tomu odporovali oficiální politice sionistů vůči Britům, respektující zákony, poněvadž jí podle nich chyběl cíl a rozhodnost; odmítali také všeobecný socialistický étos, neboť se domnívali, že nejrychlejším způsobem, jak zalidnit „maximalistický“ stát – jenž by v definitivní podobě měl podle revizionistů zahrnovat oba břehy Jordánu –, jsou soukromé investice. Bejtar, jehož členové tajně strhávali urážlivou nacionálněsocialistickou vlajku, znamenal mládežnickou odnož revizionistického hnutí.

S výjimkou podobných demonstrací však byly kontakty hitlerovského Německa s Palestinou v předválečných letech normální. Obě země udržovaly poštovní, telefonické i finanční spoje; mnoho německých Židů, kteří byli vyhozeni z práce, v Palestině nadále dostávalo pravidelné měsíční platby ze sociálního zabezpečení. Palestina vyvážela zboží do Německa a Německo do Palestiny. Lidé cestovali mezi oběma zeměmi loďmi, občas dokonce letky. Někteří přijížděli z Německa, aby před rozhodnutím o usídlení v Palestině prozkoumali tamní podmínky. Jiní přijížděli jako obchodníci, další zas na prázdniny a jako turisté. Jako návštěvníci se objevovali také němečtí vládní úředníci včetně Wilhelma Fricka, ministra vnitra v Hitlerově vládě, který projížděl Jeruzalémem během svých líbánek.

*

Čtenáři hebrejských novin dostávali v Palestině širokou škálu informací o sílící Nacionálněsocialistické německé dělnické straně (NSDAP). Vycházely především ze zpravodajství mezinárodních tiskových agentur, ale občas je dodávali také zvláštní dopisovatelé. V měsících, které předcházely politické revoluci v Německu, se ocitaly zprávy z Německa na titulních

stranách sionistických novin téměř každý den. Zprávy o událostech, jež vedly k Hitlerově převzetí moci, nebyly zcela přesné, ale celkový obraz předkládaný tiskem v zásadě odpovídal pravdě.

Dne 31. ledna 1933, den po převzetí kancléřského úřadu Hitlerem, nezávislý liberální deník *Ha-arec* tuto „mimořádně negativní historickou událost“ odsoudil.² Za deset dní zveřejnil článek pod názvem *Černé dny v Německu*.³ Noviny podávaly informace o „antisemitském hororu“, v těchto prvních týdnech se však obecně podle příkladu britského tisku snažily čtenáře uklidnit: „Připusťme, že hitlerismus nyní odmítne teroristické metody: vládnutí vyžaduje odpovědnost.“⁴ Pravicový *Doar ha-jom* přitakával: „Není pochyb, že se Hitler jako kancléř bude lišit od Hitlera masových shromáždění.“⁵ Jenom *Davar*, levicový deník, jež vydávaly Odbory (Histadrut), projevoval větší pesimismus: „Je to hořký den, v němž se Nový Vandal dostal k moci, a je předzvěstí zla,“ napsaly noviny nazítří po změně vlády v Německu a líčily Hitlera jako člověka plného nenávisti, demagoga, který „vyrvе Židy i s kořeny“.⁶

Třebaže tisk považoval nacionální socialismus za novou kapitolu v dlouhých dějinách antisemitismu, táhnoucích se od středověku po carské Rusko, s pochopením jeho nynějšího vtělení měl potíže. Několik týdnů po Hitlerově uchopení moci přirovnal jeden novinář Německo k primitivnímu světu *Knihy džunglí*, jiný pak označil nacionální socialismus za „zřejmý případ davové psychózy“ a tvrdil, že jen psychiatr by dokázal tento jev vysvětlit.⁷

Už v této rané etapě se objevil hlavní motiv dilematu, které čekalo Izrael později: jak vlastně pohlížet na německý národ? Názory na tuto otázku zahrnovaly celé politické spektrum: *Ha-poel ha-cair*, týdeník levostředové Mapaj, psal: „Naše válka proti tomuto ničemnému a zběsilému nepříteli je válkou s konkrétním režimem [...], ale není to válka proti německému národu.“⁸ Pravice taková rozlišování nepěstovala: sedmnáct milionů lidí – tolik hlasovalo pro Hitlera – představuje něco mnohem víc než drobnou straničku, psal předák revizionistů Žabotinskij a odsoudil celý německý národ.⁹ Vyskytoval se také středový postoj: *Ha-arec* se domníval, že fakt většinové podpory Hitlera Němci sice nasvědčuje, že hloupý, brutální předsudečný antisemitismus je v Němcích zakořeněn hlouběji než v kterémkoli jiném národě, nicméně ani „všichni hitlerové světa nejsou s to odstranit z německých dějin jméno Kantovo, Goethovo a Schillerovo“. Noviny v této souvislosti stvořily pojmy obsahující velký citový náboj: „druhé Německo“ a „jiné Německo“, které později našly v politice Izraele široké uplatnění.¹⁰

Především se však rozvoj nacionálního socialismu považoval za potvrzení historické prognózy sionistických ideologů. *Ha-poel ha-cair* označoval pronásledování Židů hitlerovci za „trest“ za snahy o integraci do německé společnosti. Měli emigrovat do Palestiny, dokud taková možnost ještě existovala; teď budou muset utíkat v panice „jak vyděšené myši“, psaly noviny.¹¹ Časopis revizionistů *Chazit ha-Am* užíval ještě silnějších slov: „Němečtí Židé nejsou nyní pronásledováni proto, že se nesnažili stát součástí své země, ale v důsledku těchto snah.“¹² V pozdějších letech se argumentu šoa užívalo ke zdůvodnění nutnosti založit Stát Izrael a vést války o přežití.

Předáci jišuvu – židovského společenství v Palestině – a politických stran pozorně sledovali německou krizi; jak se zdá, dosti rychle pochopili její význam. „Hitlerovy protižidovské plány představují ústrojnou součást jeho ideologie, proto se je zřejmě bude snažit uskutečnit,“ prohlásil Žabotinskij na počátku roku 1933 a o dva roky později napsal: „Politika Třetí říše vůči Židům je válkou, která má za cíl jejich vyhlazení. Je vedena způsobem, jenž překračuje hranice lidské povahy.“¹³ Když si David Ben-Gurion přečetl roku 1934 *Mein Kampf*, prohlásil, že „Hitlerova politika představuje ohrožení celého židovského národa“.¹⁴

Všeobecně se uvažovalo, jak pronásledování Židů v Německu ovlivní život v Palestině. Noviny počítaly s „neodvratnými ztrátami a škodami“ a popisovaly „tanec smrti“ odehrávající se v Berlíně. Zároveň však očekávaly, že hodina „těžkostí a strázní“ otevře bezprecedentní historickou šanci – pomůže zvýšit imigraci do Palestiny.¹⁵ Ben-Gurion doufal, že se vítězství hitlerovců stane „oživující silou“ sionismu.¹⁶ Spisovatel a činitel Mapaj Moše Bejlinson jel do Německa, odkud hlásil Berlu Kacnelsonovi, vydavateli *Davaru* a jednomu z předáků Mapaj: „Na ulicích leží víc peněz, než o jakých jsme mohli kdykoli v dějinách našeho sionistického záměru snít. To je šance budování a rozvoje, jakou jsme nikdy dosud neměli a nikdy už mít nebudeme.“¹⁷

*

Několik měsíců po Hitlerově převzetí moci odcestoval jistý vyšší sionistický úředník do Berlína, aby – využívaje této příležitosti – vyjednal s německou vládou podmínky emigrace Židů a převodu jejich majetku do Palestiny. Arthur Ruppín, ekonom a právník, se narodil v Prusku (v dnešním Rawiczi), ale již pětadvacet let žil v Palestině. Byl jedním ze zakladatelů Tel Avivu, nyní ve svých padesáti sedmi letech patřil k nejdůležitějším postavám sionistického hnutí. Ještě než v létě 1933 přijel do Berlína, byly již tisíce německých Židů – úředníků, učitelů, profesorů, lékařů, právníků,

soudců – vyhozeny z práce. Pobudové z SA, bojůvek NSDAP, hlídkovali v ulicích před vchody do židovských obchodů, aby zákazníci odradili od nákupů; občas útočili na Židy v ulicích nebo podpalovali ohně, do kterých házeli knihy židovských autorů. Už fungovaly první koncentrační tábory, včetně jednoho nedaleko Berlína.

Třebaže v Německu vládl teror, zaznamenat zřetelné doklady nacionálně-socialistické revoluce bylo obtížné. „Kdybych nevěděl z novin a osobních rozhovorů, do jaké míry se v důsledku vládních zákonů zhoršila hospodářská a politická situace Židů, v ulicích bych to nepoznal, v žádném případě ne v Berlíně,“ napsal Ruppín v deníku.¹⁸ Všiml si, že židovské podniky pracovaly. Na Kurfürstendammu, elegantním bulváru v centru, byly kavárny pro židovské zákazníky stále otevřeny a obsluhovaly je jako by nic.

Georg Landauer, člen Židovské agentury a bývalý předák sionistického hnutí v Německu, navrhl Rubinovi, aby se vydal do Jeny, slavného univerzitního města, kde kdysi žili Schiller, Hegel a jiní skvělí němečtí velikáni. Tam se, řekl Landauer, může Ruppín setkat s Hansem F. K. Güntherem, jedním z předních nacionálně-socialistických rasových teoretiků. Ruppína to zaujalo, sám vedl výzkumy o zdrojích „židovské rasy“, hledal zejména vazby mezi fyzickým vzezřením a rozumovými vlastnostmi Židů. Během dvouhodinové schůzky vysvětlil Günther Ruppínovi, že on vůbec nevymyslel árijskou rasovou doktrínu. Židé nejsou horší než Árijci, ujistil Ruppína, jsou prostě jenom jiní. To znamená, že je třeba najít „spravedlivé řešení“ židovského problému. Profesor se choval mimořádně přátelsky, znamenal si se zadostiučiněním Ruppín.¹⁹

Ruppína vlídně přijali také na ministerstvech zahraničních věcí a financí. Bylo dohodnuto, že si každý Žid emigrující do Palestiny bude moci vzít 1 000 liber šterlinků (asi 4 000 dolarů) v cizí měně a zaslat do Palestiny zboží v hodnotě 20 000 německých marek (asi 5 000 dolarů), ba i víc, finanční záležitosti pak měly vyřizovat židovské a německé svěřenecké společnosti.²⁰ Suma tisíc liber byla požadována, aby člověk získal britské povolení usadit se v Palestině jako „kapitalista“, jak se tato kategorie přistěhovalců označovala. Byla to značná kvóta – čtyřčlenná rodina tehdy mohla žít v buržoazním pohodlí za necelých 300 liber ročně.²¹

Dohoda *haavara* („přestěhování“) – také v německých dokumentech byl použit hebrejský termín – vycházela z komplementárních zájmů německé vlády a sionistického hnutí: nacionální socialisté se chtěli zbavit Židů v Německu, zatímco sionisté je chtěli přilákat do Palestiny.²² Naproti tomu

podobné zájmové společenství nepůsobilo ve vztazích mezi sionisty a německými Židy. Většina německých Židů by raději zůstala ve své zemi. Napětí mezi zájmy jišuvu (a později Státu Izrael) a zájmy Židů v jiných zemích se mělo stát ústředním motivem historie vztahu Izraelců k šoa.

*

Nelze zjistit, kdo jako první vystoupil s návrhem na vyjednávání s Třetí říší o podmínkách emigrace a převodu majetku. Tento podnět měl ovšem solidní sionistický původ; podobný nápad předložil Theodor Herzl v knize *Židovský stát*.²³ Zdá se, že plán na jakousi dohodu přišel na mysl několika lidem zároveň.

Například Sam Kohen byl milionář z Lodži, usazený v Berlíně, který se věnoval výnosnému obchodu s nemovitostmi. Měl značné podíly v nevelké bance a uhelném dole, měl dokonce vlastní *château*. Zkušený podnikatel, hazardér a filantrop zakoupil pozemky v Palestině a založil firmu pod jménem Ha-notea (Osadník), pronajímající půdu novým kolonistům. Když NSDAP vyhrála volby, napadlo ho, že převody kapitálů německých Židů do Palestiny ve formě zboží podpoří zájmy sionistů (zvýšením emigrace do Palestiny, ale i kapitálu) i firmy Ha-notea (prodej a marže). Díky berlínským konexím dokázal získat pro Židy první povolenky k vývozu peněz, postačujících, aby se mohli v Palestině usadit jako „kapitalisté“ z Německa; pravděpodobně se Ha-notea měla věnovat také zasílání jejich majetku. Zdálo by se, že všichni zainteresovaní budou mít z takové dohody užitek. Něco podobného napadlo Chaima Arlozorova, šéfa politického odboru Židovské agentury. Když přijel v červnu 1933 do Berlína, aby dosáhl podobné úmluvy, zcela zřejmě neměl o Kohenových aktivitách tušení; sám Arlozorov ostatně rád udržoval detaily svých dohod v tajnosti. Další osobou byl právník Felix Rosenblüth, dříve jeden z předáků německých sionistů, který v rozhovorech s jinými významnými sionisty, emigranty z Německa – jedním z nich byl Arthur Ruppín – předkládal podobné koncepce.

Nejrůznější nekoordinovaná vyjednávání s Němci probíhala v prvních měsících roku 1933. V jisté etapě rozhovorů zjistil užaslý vedoucí oddělení zahraničních měn na německém ministerstvu financí Hans Hartenstein, že Židé sedící proti němu nereprezentují společný zájem, ale konkurují si, což celý podnik ohrožuje. Předáci Židovské agentury nechtěli dopustit, aby soukromý podnikatel Kohen získal monopol – částečně proto, že firma Ha-notea byla ztotožňována s palestinskou revizionistickou pravicí. Místo

toho tedy uvedli Jachin, firmu spjatou s Odbory, jejímž berlínským představitelem se stal Levi Školnik, pozdější premiér Levi Eškol.*

Aby se jednání nepřerušila, byl nutný zásah německého konzula v Jeruzalémě Heinricha Wolffa (který měl být zanedlouho odvolán z místa, protože jeho manželka byla Židovka). Wolff se ocitl v těžké situaci – Kohen si ho patrně koupil a Židovská agentura ho vydírala.²⁵ Nakonec ve vyjednávání získali převahu Židovská agentura a Ruppín, ale Kohen, Odbory, Mapaj i Židovský národní fond (agentura Sionistické organizace, která se zabývala nabýváním půdy a jejím využitím) získali také podíly – části zisků se využilo na nákup půdy pro židovské osady.

Detaily dohody se občas přizpůsobovaly aktuálním okolnostem a s postupem let se přidávala nová řešení, v zásadě však haavara působila prostřednictvím svěřeneckých společností založených v Německu a v Palestině. Před vycestováním z Německa ukládali židovští emigranti svůj kapitál v německé svěřenecké společnosti, která za ty peníze kupovala u německých dodavatelů zboží určené k vývozu do Palestiny. Příjemci německého zboží v Palestině převáděli platby na místní svěřeneckou společnost, jež vracela peníze Židům, majitelům kapitálu, kteří zatím přicestovali z Německa. Systém byl složitý, vyžadoval finanční schopnosti i právní cit, ale také spoustu papírování a trpělivosti. Využívali toho všichni účastníci dohody. Nacionální socialisté se zbavovali Židů, zvyšovali vývoz – třebaže nedostávali cizí měnu – a narušovali bojkot, který vůči nim vyhlásily hlavně americké židovské organizace. Sionistické hnutí získalo nové osadníky, kteří by snad ani do Palestiny nepřišli, kdyby neměli možnost převést sem peníze. Emigranti ostatně z Německa vyvezli mnohem cennější majetek, než se domnívali: teprve s postupem let se pomalu vyjasnilo, že této dohodě vděčí také za vlastní život.

Systém v té či oné podobně fungoval až do poloviny druhé světové války. Pomohl asi dvaceti tisícům lidí, z Německa bylo do Palestiny posláno přibližně třicet milionů dolarů. Ani tehdy to nebyla částka příliš imponující, jistý přínos však hospodářství země a sionistickým podnikům poskytla.²⁶ Sami imigranti ovšem museli na své peníze dost dlouho čekat, občas i dva tři roky. Přicházeli až o 35 procent kapitálu, podle výpočtů příznivců

* V různých etapách se vyjednávání o této záležitosti účastnili také budoucí premiéři. David Ben-Gurion a Moše Šertok (později Šaret) bojovali za dohodu na sionistických kongresech a ve Výkonném výboru Židovské agentury. Golda Meyersonová (později Meirová) ji obhajovala v New Yorku. Menachem Begin podporoval Zeeva Žabotinského, který dohodu odmítal.²⁴

dohody by však ztráceli ještě víc, kdyby se snažili kapitál převést jakýmkoli jiným, stejně legálním způsobem.²⁷

Haavara znamenala ovšem smlouvání s ďáblem, a tak vyvolávala drsné spory a konflikty, které trvaly tak dlouho jako dohoda sama: mezi levicovými národními aktivisty a pravicovou opozicí, která své teze nemusela zdůvodňovat konkrétními politickými rozhodnutími, mezi pragmatickým aktivismem a emocionálním populismem, mezi potřebou zachraňovat Židy a budovat židovská sídliště a touhou po uchování národní cti, mezi sionistickými zájmy v zemi Izrael a celosvětovou židovskou solidaritou. Nic tehdy nevyvolávalo mezi Židy ostřejší difference než dohoda, upozornil David Ben-Gurion.²⁸ Oleje do ohně diskuse navíc přiléval boj o prestiž a ideovou převahu, pletky a obvinění, hrozby, podvody, obstrukce, vydírání, vynucování – a také vražda, která měla vrhnout stín na politiku Izraele dalších padesáti let.

*

Politiku sionistů v Palestině hluboce ovlivňovaly jak pravicové, tak levicové ideologie, které tehdy vládly v Evropě. Téměř vše, co v levicovém tisku o příchodu NSDAP k moci vycházelo, odráželo pocit sociálnědemokratické solidarity a obavy spojené s pádem výmarské demokracie. Týdeník *Ha-poel ha-cair*, vydávaný Mapaj, se tedy neomezoval jen na to, že poukazoval na nebezpečí, jež Židům hrozí, ale popisoval nacionální socialismus jako „černou reakci, která má v Německu opět oživit nejchmurnější ideje středověku“.²⁹

Revizionistická pravice pak odedávna pohlížela vlídně na fašismus představovaný Benitem Mussolinim, ba čas od času i na nacionální socialismus Adolfa Hitlera – samozřejmě kromě jeho antisemitismu. Bejtar, Žabotinského mládežnické hnutí, prosazoval fašistické ideje. Aba Achimeir, známý revizionistický novinář, vedl roku 1928 v novinách *Doar ha-jom* stálý sloupek *Ž fašistova zápisníku*. V očekávání Žabotinského příjezdu do Palestiny napsal článek *Na příjezd našeho Duceho*.³⁰

Po čtyřech letech se Achimeir na počátku roku 1932 ocitl mezi osobami zadrženými za narušování veřejné přednášky na Hebrejské univerzitě. Tento incident i pozdější proces stojí kvůli názoru, který pronesl obhájce Cvi Elijahu Kohen v odpovědi na prokurátorovu řeč, za zmínku; přirovnal narušování přednášky k vystoupením nacionálních socialistů v Německu. „Zmínka o nacionálních socialistech přesahuje všechny meze,“ prohlásil Kohen. „Nebýt Hitlerova antisemitismu, neodporovali bychom jeho ideologii. Hitler zachránil Německo.“ Nebyl to bezmyšlenkovitý výbuch; revizionistické noviny *Chazit ha-Am* chválily Kohenovu „vynikající řeč“.³¹

Když nastal mezi nacionálními socialisty a jejich komunistickými protivníky boj, neměl pravicový tisk v Palestině pochyby, pro koho se vyslovit. Achimeir přivítal Hitlerovo volební vítězství článkem, ve kterém zařadil Hitlera mezi další „světlé postavy“: Mustafu Kemala Atatürka, Józefa Piłsudského, Éamona de Valera a Benita Mussoliniho.³² „Hitler nám nezpůsobil tolik zla jako Stalin,“ tvrdil *Chazit ha-Am* několik týdnů po změně vlády v Německu. Názory sionistické levice a revizionistů se lišily: „Sociální demokraté všeho druhu se domnívají, že Hitlerovo hnutí jsou samé plevy,“ vysvětlovaly noviny, „naproti tomu se my domníváme, že jsou v něm i plevy, i zrno. Antisemitské plevy je nutno odmítnout, zachovat však protimarxistické zrno.“ Revizionisté, psaly noviny, budou potírat pouze antisemitský motiv nacionálního socialismu.³³

Sám Žabotinskij projevoval menší nadšení než část jeho stoupenců. Káral redaktory *Chazit ha-Am*: podle něj představovaly články o Hitlerovi „nůž do zad“, „ostudu“ a „slovní prostituci“; naléhal, aby se už texty tohoto druhu nezveřejňovaly. Za několik týdnů se však také jeho stoupenci naučili rozdíly mezi plevami a zrnem přehlížet.³⁴

*

Před volbami delegátů 18. sionistického kongresu, které se konaly v létě 1933, byla nejdůležitější otázkou haavary. Revizionisté odmítali veškeré kontakty s nacistickým Německem. Říkali, že poškozují čest židovského národa; Žabotinskij používal pojmů „nízke, hanebné a opovrženíhodné“.³⁵ Revizionistický tisk nyní tepal Sionistickou organizaci a Židovskou agenturu jako „Hitlerovy spojence“, lidi, kteří „pošlapali židovskou čest, židovské svědomí a židovskou etiku [...], temná individua, která vydělávají na potížích Židů a Země izraelské [...], ubožáky, kteří přijali roli Hitlerových agentů v Palestině a na celém Blízkém východě [...], zrádce [...], podvodníky, které přitahuje Hitlerova vláda“.^{36*}

* V boji mezi levicí a pravicí, plném napětí, strasti předáci protivníky často přirovnávali k hitlerovcům; jméno Adolfa Hitlera takto proniklo do obecného povědomí nejen jako symbol nebezpečí, ale také jako populární politická nadávka.

David Ben-Gurion pobýval 14. září 1930, během voleb do pátého Reichstagu, kdy se NSDAP stala druhou největší frakcí parlamentu výmarské republiky, na konferenci v Berlíně. Příští den napsal, že „oslnivé vítězství, německých revizionistů bylo větší, než jsme se obávali“. Navíc dodal, že při četbě nacionálněsocialistického tisku měl dojem, jako by četl slova Zeeva Žabotinského v *Doar ha-jom*: „tytéž ideje, týž styl, týž duch“.³⁷ Sionistický předák Chajim Weizmann, pozdější první prezident Izraele, se téhož roku

Pro sionistický establishment bylo těžké vzdorovat emocionálnímu odporu revizionistů proti kontaktům s Němci. Tehdy, ale i v pozdějších letech se vůdci Mapaj mnohokrát vyslovovali pro umírněnější přístup, než si přála většina jejich voličů; z téhož důvodu se Mapaj snažila – a měla se tak chovat rovněž za pozdějších sporů – ukrýt podrobnosti kontaktů včetně těch, které se týkaly haavary. Přiznala se k nim, teprve když unikly do tisku. I tehdy však předáci uváděli jenom čistě praktická zdůvodnění: to, co doporučují, národ nectí, hovoří jen o realistických cílech, o tom, co je proveditelné, co lze udělat. Pragmatici revizionistům vyzývavě připomínali dohodu o vytvoření židovského četnictva, kterou Žabotinskij vyjednal s antikomunistickou vládou Symona Petljury, přestože Petljurovi stoupenci ukrajinské Židy masakrovali. Citovali Žabotinského prohlášení, že pro Zemi izraelskou je připraven uzavřít smlouvu se samotným ďáblem.⁴⁴ Ben-Gurion navrhl své straně, aby vydala zvláštní brožuru, která by obsahovala podrobnosti dohody mezi revizionistickou organizací Ha-notea a německými úřady, čímž by se pokrytectví protivníků politiky haavary odhalilo.⁴⁵

Během ostré volební kampaně před 18. sionistickým kongresem vydal deník revizionistů *Chazit ha-Am* článek s obviněním, že čest, práva, bezpečnost a postavení hebrejského národa na světě „byly prodány Hitlerovi za tolik, kolik by dostala kurva“, bezpodmínečně a bez získání čehokoli za to. Židovský národ, varovaly noviny, „bude vědět, jak reagovat na tyto hnusné činy“.⁴⁶ Mezi padouchy, odsuzovanými, že jsou v dohodě namočení, byl Chaim Arlozorov.

Téhož dne, 16. července 1933, Arlozorov obědval s Arturem Wauchopem, britským vysokým komisařem pro Palestinu. Před dvěma dny se vrátil z Německa, kde pobýval kvůli Haavaře. Večer se vydal s chotí Simou na procházku po pláži v Tel Avivu. Přistoupili k nim dva muži, kteří se tam

vyslovil proti politické hysterii „v Hitlerově stylu“ a prohlásil, že revizionismus připomíná „hitlerismus v nejhorší podobě“.³⁸ V roce 1932 označil šéfredaktor týdeníku vydávaného Mapaj revizionisty přídomek „dětí, které si hrají se židovským hákovým křížem“.³⁹ Téhož roku mu to Žabotinskij oplatil v článku namířeném proti Mapaj a nazvaném „Rudá svastika“.⁴⁰ Dva měsíce po Hitlerově nástupu k moci nazval Ben-Gurion v projevu na manifestaci v Tel Avivu Zeeva Žabotinského [jehož původní jméno bylo Vladimír] Vladimírem Hitlerem.⁴¹

Tato rétorika se používala po celé období Třetí říše a mnoho let poté. Dokonce i když byly už dávno známy strašné podrobnosti šoa, přirovnal Ben-Gurion Menachema Begina k Hitlerovi.⁴² Berl Kacnelson pak srovnávání revizionistů s nacionálními socialisty ostře odsuzoval.⁴³

už dříve potloukali. Jeden Arlozorovovi posvítíl svítilnou do tváře a druhý na něj vystřelil. Raněný byl kvapem odvezen do nemocnice Hadasa, kde brzo po půlnoci na operačním stole zemřel. Mapaj obvinila z vraždy revizionisty; tento incident na mnoho let otrávil vztahy mezi oběma stranami.*

*

Revizionisté navrhovali, aby byla místo dohadování s Německem tato země vyloučena z rodiny národů a zavedl se proti ní mezinárodní hospodářský a diplomatický bojkot. Tento nápad se zrodil v Americe, svědčil o bojovnosti a hrdosti, nevyvolával však naděje na svržení Hitlerova režimu. Nacisté ovšem nebrali fakt, že jim Židé mohou způsobit škody, na lehkou váhu; vyhrožovali židovským předákům v Americe, uspořádali jednodenní antibojkot židovských obchodů v Německu a urychlili jednání o dohodě. Jedním z jejich cílů bylo rozdělení židovského světa na stoupence haavary a stoupence bojkotu – a takové rozdělení skutečně nastalo.⁴⁸

Sionistický kongres se sešel v Praze v srpnu 1933 a vlastně akceptoval politiku haavary; po jeho skončení však odjelo mnoho delegátů a aktivistů do Ženevy na mezinárodní židovskou konferenci svolanou rabim Stephenem Wisem z Amerického židovského kongresu, aby naplánovali bojkot Německa.** Cílem bojkotu bylo přinutit nové vládnoucí kruhy, ať zanechají pronásledování, aby mohli Židé v Německu nadále žít. Ben-Gurion a jeho spolupracovníci měli touhy přímo opačné – chtěli, aby se Židé usazovali v Palestině, a v jejich očích měla dohoda sloužit právě tomu.

Také v samotné Palestině pokračovala diskuse. „Co s vámi?!“ vybuchl Ben-Gurion, když byla na zasedání Vaad leumi (Židovské národní rady) roku 1935 zpochybňována oprávněnost haavary. „Přišli jste o rozum?!“*** Co se stalo s judaismem, vždy tak pragmatickým a rozumným, tázal se. Chtějí

* Jedním z nejpodivnějších rozhodnutí Beginovy vlády bylo založení oficiální vyšetřovací komise, která měla v roce 1982 zjistit, zda je obvinění, jež připomněl Ben-Gurionův životopis, napsaný Šabtajem Tevetem, a podle něhož se dva členové revizionistického hnutí zúčastnili Arlozorovovy vraždy, pravdivé. Komise došla k závěru, že tito muži nebyli ani vrahy, ani spolupachatelé a také že důkazy neumožňují určit totožnost vrahů ani zjistit, zda byla vražda spáchána z politických pohnutek.⁴⁷ Tajemství zůstalo nevysvětleno.

** Bylo to druhé setkání tohoto druhu; první bylo svoláno před rokem, než se NSDAP dostala k moci, třetí se konalo za rok. Tyto konference položily zčásti základy Světového židovského kongresu.

***Vaad leumi, volená Národní rada Židů v Palestině, dohlížela na židovská městská zastupitelstva, zabývala se také vnitřními otázkami, jako je osvětový systém, a spolu se Židovskou agenturou měla dohled nad Haganou, tajnými silami židovské sebeobran.

členové pomáhat Hitlerovi?⁴⁹ Za mnoho let tentýž styl, ba někdy táž slova formovala debatu nad dohodou o reparacích mezi Západním Německem a Izraelem.

V plamenném proslovu vyzval Ben-Gurion k záchraně německých Židů, „plemene Izraele“, a jejich přesídlení do Palestiny, nikoli však k aktivitám namířeným proti Hitlerovi. „Nevěřím, že bychom ho dokázali odstranit, a nezajímá mě nic kromě záchrany těch pěti set tisíc Židů,“ řekl.⁵⁰ Ben-Gurionovi se debata mezi záchranou a bojkotem jevila jako debata mezi sionismem a asimilací, mezi národními zájmy židovského osadnictví v Palestině a mezinárodním bojem proti antisemitismu.⁵¹ V jeho slovech bylo možné vyčíst názor, že boj proti antisemitismu prvek sionistické mise nepředstavuje. „Rozdíl mezi vyhnanstvím [jak byla označována diaspora] a Sionem je právě takový, že vyhnanci chtějí v boji o život porazit zlého Hamana v jeho vlastní zemi,“ vysvětlil Jehošua Radler-Feldman, známý komentátor, píšící pod pseudonymem Rabi Benjamin. Vyhnanci, psal dále, „touží, aby Židé v Německu přes všechny starosti, pronásledování a oběti zůstali [...]. Sionismus je naproti tomu chce vytrhnout i s kořeny. Myje si ruce před válkou s Hamanem, která v jeho očích představuje sisyfovskou práci, a zajímá ho jenom legální i nelegální imigrace, přes všechna utrpení a obětování cestou k Sionu snášená.“⁵²

Ben-Gurion se domníval, že v každém Židovi je obsažen i sionista, i asimilant. Boj mezi nimi, pravil, „představuje nejnaléhavější národní mravní otázku“, která v této chvíli před Židy stojí.⁵³ „Asimilanti vždycky hlásali boj proti antisemitismu,“ prohlásil.

Nyní to nabylo formy „bojkotu“, namířeného proti Hitlerovi. Sionismus [se vyslovoval pro] nezávislost židovského národa v jeho vlasti vždycky. Poslední dobou se někteří sionisté přidali ke sboru asimilantů: k „boji“ proti antisemitismu. My jsme však povinni poskytnout na katastrofu ohrožující německé Židy sionistickou odpověď – změnit tuto katastrofu v šanci na rozvoj naší země, zachránit život a majetek Židů z Německa pro Sion. Tato záchranná akce má přednost před všemi ostatními.

Soustředit se na bojkot, uzavřel, by představovalo „mravní porážku“ bezpříkladných rozměrů.⁵⁴

Ben-Gurionova slova vyvolala rozhodnou reakci. „Ten veškerý entuziasmus na levici by neexistoval, kdyby instituce spjaté s Mapaj neměly zisk

[z dohody],“ zlobil se *Doar ha-jom*.⁵⁵ Umírněněji pravicový *Ha-boker* označoval Ben-Gurionův projev za „banální a prázdný“, nezodpovědný a urážlivý zároveň. Vždycky budou existovat Židé žijící v jiných zemích, prohlašoval deník a používání slova „asimilant“ označil za „vrchol demagogie“.⁵⁶

Dokonce ani všichni sionističtí aktivisté Ben-Guriona jednomyslně nepodporovali. Část předáků Židovské agentury tvrdila, že v důsledku dohody s Německem mohou na své Židy zaútočit také Poláci. Jicchak Grünbaum, člen výkonného výboru a předtím židovský předák v Polsku, žádal o vypovězení haavary. „Musíme zahájit otevřenou válku s hitlerovským Německem bez ohledu na osud Židů v Německu,“ řekl Grünbaum. Navrhl zvážení možnosti „rozbít okna na všech jejich velvyslanectvích“ a pořádat masové demonstrace. „Němečtí Židé za to bezpochyby zaplatí,“ dodal, „ale není jiné východisko. Pokud to nyní neuděláme, bude zítra osud Židů v Polsku a Rumunsku stejný jako dnes v Německu.“⁵⁷ Grünbaum byl toho názoru, že osadnictví by se nemělo urychlovat: „Budeme potřebovat vyhnance ještě aspoň padesát let,“ řekl a varoval, aby nikdo nepobízel Židy k útěku ze zemí, kde žijí: „Prchající národ nemůže vybudovat vlast.“⁵⁸

Jiní předáci Židovské agentury nadále tvrdili, že mezi bojkotem a dohodou není rozporu a že obojí má v rámci jedné strategie místo. Bylo to samozřejmě nelogické. Ben-Gurion měl pravdu: hnutí za bojkot Německa skutečně odráželo dosti žalostnou snahu zachovat práva Židů všude, kde žili, včetně hitlerovského Německa. K vyjádření svých názorů užil Ben-Gurion ostrých slov, která měla po čase vstoupit do jazyka antisionistů: „Kdybych věděl, že lze zachránit všechny děti v Německu tak, že je odvezeme do Anglie, ale jen polovinu díky tomu, že budou odvezeny do Palestiny, zvolil bych to druhé – vždyť účet nám nevystaví jen ty děti, čeká nás přece také historický účet vystavený židovským národem.“⁵⁹ Po pogromech křišťalové noci si Ben-Gurion povšiml, že „lidské svědomí“ může různé země

* Šabtaj Tevet, Ben-Gurionův životopisec, se snažil, jak mohl, ukázat toto vyjádření v jiném světle. O dva roky dřív řekl Ben-Gurion něco opačného, kromě toho měl ve zvyku svůj postoj vyjadřovat s obrovskou nadsázkou, v podobě *reductio ad absurdum*, vysvětlil loajální životopisec. Ben-Gurion věděl, že není jak zachránit tyto děti ani v Palestině, ani v Anglii. Nepředvídal, jak hrůzné asociace budou jeho slova budit na pozadí pozdějších událostí. Chtěl pouze říci, že židovský národ se může zachránit pouze v Palestině, psal Tevet. Tak či onak vycházela dohoda s Němci z podmínky, že Židé emigrují do Palestiny.⁶⁰

přimět, aby otevřely dveře židovským uprchlíkům z Německa.⁶¹ Domníval se, že to představuje ohrožení, a varoval: „Sionismus je v nebezpečí!“⁶²

Diskuse o Haavaře tedy vedla ke kolektivnímu zpytování svědomí mezi Židy v Palestině a k hluboké krizi identity. Kdo jsme, ptali se. Lidé, Židé, nebo sionisté? Jaké máme výsady a jaké povinnosti? Každá strana nalézala v dějinách Židů oporu pro vlastní tvrzení. „Dějiny,“ psal *Ha-boker*, „budou vždy s hrdostí a obdivem vyprávět o výjimečné ženě, doně Gracii Mendesové, která [v 16. století] rozpoutala hnutí za bojkot protivníků židovského národa. Kdyby uslyšela takový projev jako ten, který pronesl David Ben-Gurion před Vaad leumi, sklopila by hlavu studem.“⁶³ Jiní zase tvrdili, že není důvod s Hitlerem o záchraně německých Židů a jejich přesídlení do Palestiny nevyjednávat, Mojžiš konečně taky neváhal vyjednávat s faraonem, aby vyvedl děti Izraele z Egypta.⁶⁴

V tomto boji o vedení sionistického hnutí vyhráli stoupenci dohody. Následující sionistický kongres, který se sešel v Lucernu roku 1935, opodstatněnost této politiky potvrdil. Vaad leumi nakonec také bojkot odmítl.⁶⁵

*

Dohoda posílila Židovskou agenturu – stojící tehdy na pokraji bankrotu – a zajistila jí nový rozmach. Toto vítězství se neobešlo bez obětí, účinně totiž izolovalo jišuv od převládajícího proudu celosvětové reakce Židů na Hitlerův příchod k moci. Pragmatici byli nicméně přesvědčeni, že bojkot Německa zájmům Palestiny nepřeje, nejlépe jim naproti tomu poslouží kontakty s vládou Třetí říše, a proto se také předáci jišuvu snažili s ní udržet co možná korektní vztahy. Dva měsíce po Hitlerově příchodu k moci poslal funkcionář Židovské agentury v Jeruzalémě telegram přímo fűhrevovi do Berlína s ujištěním, že jišuv nevyhlásil bojkot jeho země. Byla to reakce na žádost německých Židů, kteří chovali naději, že to ukončí pronásledování, text však odrážel také snahy Židovské agentury o zachování normálních vztahů s nacistickou vládou. Po mnoha letech Menachem Begin zveřejnil, že po smrti prezidenta Hindenburga poslala Sionistická organizace Hitlerovi soustrastný telegram.⁶⁶

Během následujících let byly kontakty s Třetí říší udržovány. Židovská agentura spolupracovala s německými úřady a držela si v Berlíně imigrační agenty.⁶⁷ Například Georg Landauer u sebe nosil německy psaný list s podpisy Arthura Ruppina a Davida Ben-Guriona, potvrzující, že ho Židovská agentura oprávnila vést s německou vládou rozhovory o profesních školeních budoucích imigrantů a způsobu přesunu jejich majetků.⁶⁸

Sionisté se v Německu věnovali také aktivitám typu *public relations*. Na jaře 1933 pozvali barona Leopolda Itze von Mildensteina, inženýra a novináře, jednoho z prvních členů SS, i s jeho chotí do Palestiny, aby napsal řadu článků do *Angriffu*, novin Josepha Goebbelse. Von Mildensteinovi přijeli spolu s Kurtem Tuchlerem a jeho ženou. Tuchler pracoval aktivně v Sionistické organizaci v Berlíně a odpovídal za styky s NSDAP. „Naším cílem,“ vzpomínal později, „bylo vytvořit v důležitých nacistických novinách takovou atmosféru, která by přála věci sionistického osadnictví v Palestině.“ Podle Tuchlera sionistické „úřady“ jeho iniciativu podporovaly.⁶⁹

Těchto cílů bylo dosaženo: von Mildenstein objel celou zemi, poznal mnoho Židů i Arabů, pobýval v několika kibucech. Hluboce to na něj zapůsobilo. Jeho články nazvané „Nacionální socialista navštěvuje Palestinu“ vyzařovaly sympatie k sionismu.^{70*}

Angriff připisoval této sérii článků takovou váhu, že nechal vyrazit zvláštní medaili připomínající von Mildensteinovu výpravu: na jedné straně se skvěl hákový kříž, na té druhé hvězda Davidova. Von Mildenstein si rovněž vzal s sebou domů několik nahrávek hebrejských písní; během jedné návštěvy v sídle gestapa slyšel Tuchler hrající desku. Von Mildenstein se nespokojil s propagací sionismu v německé společnosti, vždyť čas od času předával Tuchlerovi také užitečné informace. Udržoval s Tuchlerovou rodinou styky dokonce i po jejím usazení v Palestině; každým rokem jim posílal hebrejsky psaná přání na Roš ha-šana, židovský Nový rok.⁷¹

Von Mildenstein stál v čele oddělení pro židovské záležitosti (Oddělení II/112) na Hlavním úřadu SD (bezpečnostní policie nacistické strany). Jedním z příslušníků jeho personálu byl člověk, který ho měl později nahradit: Adolf Eichmann. Sám Eichmann se rovněž vydal roku 1937 na návštěvu Palestiny, Britové mu však dali pouze tranzitní vízum, umožňující strávit pouze jednu noc v Haifě. Eichmann tedy pokračoval dál do Káhiry, zároveň si však pozval jednoho Žida z Jeruzaléma, jistého Fejbla Folkesa. Zpráva z této cesty, kterou Eichmann napsal, ale po desetiletích také výslechové protokoly izraelské policie nasvědčují, že Folkes byl členem Hagany, tajných židovských útvarů sebeobraný – a zároveň německým

* Za připomenutí stojí názor významného britského historika, autora Eichmannova životopisu Davida Cesaraniho: „Mildenstein nebyl žádný židofil. Jednal v mezích, které mu vytyčil Heydrich, prosazujících nutnost ‚nepřetržitého vystěhovávání Židů‘, spějícího k úplnému odstranění Židů z Německa.“ (*Eichmann. Jeho život a zločiny*, přel. Petra Kůsová, Argo, 2008, s. 53)

agentem. Jednou se dokonce s Eichmannem setkal v Berlíně. Němci mu platili za informace, což byly hlavně dosti obecné analýzy politické a hospodářské situace. Eichmann kromě jiného citoval Folkesova slova, podle nichž sionistické vedení pronásledování Židů v Německu těší, protože je přiměje k přesídlení do Palestiny. Během setkání s Folkesem v kavárně Groppi v Káhiře se Eichmann ptal, jak se v Palestině němečtí Židé asimilují.*

V roce 1938 Říše anektovala Rakousko. Po anšlusu se měl záležitostmi Židů v Rakousku zabývat Eichmann a vzhledem ke svému postavení se častokrát s představiteli tamějších Židů a sionistickými aktivisty včetně Teddyho Kollka, pozdějšího blízkého spolupracovníka Ben-Guriona a starosty Jeruzaléma, setkával. K setkání došlo na jaře 1939 ve Vídni, městě, v němž Kollek strávil mládí. Eichmannova kancelář se nacházela v jednom křídle paláce Rothschildů.

„Poprvé jsem navštívil dům Rothschildů, když jsem se vydal na setkání s Eichmannem,“ vzpomínal později Kollek. „Přistoupil jsem k psacímu stolku stojícímu ve velkém elegantním pokoji, vykládaném dřevem, za nímž seděl pečlivě oděný, hladce oholený mladý člověk v černé uniformě s hákovým křížem na rameni. Působil jako nižší úředník – nikoli agresivní, hluchý či nezdvořilý. Ale po celý rozhovor mě nevyzval, abych se posadil.“ Kollek informoval Eichmanna, že dostal pro mladé Židy pobývajících v rolnickém školicím táboře povolení k výjezdu do Anglie. Jejich cílovou zemí byla Palestina. Požádal o souhlas s jejich odjezdem z Rakouska. „Eichmann se choval velice věcně a položil několik technických otázek. Kolik mám povolení vstupu do Anglie? Jak brzy může mládež odjet? Týkají se povolení chlapců i dívek?“ Víceméně po čtvrt hodině odpověděl Eichmann na Kollkovu žádost kladně a poslal ho pryč. „Nezapůsobil na mě nijak zvláště,“ psal Kollek, který Eichmanna opět spatřil teprve za jednadvacet let, když odpovídal za organizaci procesu v Jeruzalémě.⁷³

Necelý měsíc před vypuknutím války stále vyjednávali představitelé Židovské agentury s Eichmannem o – nikdy do konce nedotažené – dohodě

* Těžko zjistit naprosto určitě, jaké postavení Folkes v Haganě zaujímal – pokud vůbec nějaké. Sám Folkes říkal, že celý tento příběh je smyšlený a že se setkal s Eichmannem a jeho spolupracovníky z vlastní iniciativy, obchodně. V archivu Hagany se nachází poznámka psaná vůdcem Hagany Šaulem Avigurem pro Jehudu Slockého, oficiálního historika organizace, podle níž vyšetřování s pomocí izraelské bezpečnostní služby vede k závěru, že Folkesovo setkání s Eichmannem byla „prchavá epizoda bez významu“.⁷²

týkající se povolení, aby deset tisíc Židů mohlo odcestovat z přístavu v Hamburku.⁷⁴

Jiní sionističtí hodnostáři mívali také styky s gestapem včetně jeho prvního velitele Rudolfa Dielse. Nedosáhli mnoho, ale občas se jim dařilo osvobodit nějaké vězně a usnadnit působení Ústřední organizace německých Židů, která byla vytvořena na příkaz vlády a která zahrnovala také německé sionisty. Mnohé z těchto kontaktů vyplývaly z osobních známostí z dob, než se dostal Hitler k moci, často spadajících do časů strávených v téže škole.⁷⁵ Úředník Židovské agentury Chaim Arlozorov jednou uvažoval, zda nevyužít známosti s Magdou Friedländerovou, spolužačkou ze třídy, která se vdala za Josepha Goebbelse.⁷⁶

Revizionisté měli paradoxně dosti široké vazby s nacisty také. Mládežnické hnutí Bejtar působilo v Berlíně a několika dalších německých městech. Zhruba půl roku před příchodem NSDAP k moci rozšířilo vedení hnutí mezi členy memorandum, které svědčilo o zdravém úsudku, ale i opatrnosti. K nacionálním socialistům je třeba přistupovat zdvořile a s rezervou, doporučovalo memorandum. Kdykoli se členové Bejtaru ocitnou v jiném prostředí, měli by zachovat klid, zdržet se hlučných debat a kritických komentářů. Za žádných okolností nelze říkat nic, co by mohlo vyznít jako urážka německého národa, jeho institucí nebo vládnoucí ideologie.⁷⁷

Nacisté dovolili Bejtaru, aby pokračoval v činnosti a pořádal schůze, srazy, turistické výpravy, sportovní či plachtařské letní tábory a zemědělské kurzy. Členové mohli nosit stejnokroj, jehož součástí byla hnědá košile, a publikovat rozmnožované brožurky i se sionistickými články, držícími se v souladu s duchem doby v nacionalistickém fašizujícím tónu. Brožurky německého Bejtaru se soustředily na události v Palestině a jejich nadšenec-ký nacionalismus mířil proti Britům, Arabům a sionistické levici. Nijak neodkazovaly na politickou situaci v Německu a kromě oné jediné výjimky připomínaly publikace mladých německých nacionalistů, včetně těch, které vydávali nacionální socialisté. Žabotinskij vliv, jaký měl hitlerismus na členy Bejtaru, odsuzoval.⁷⁸

Poněvadž revizionisté naléhali na bojkot, nemohli déle své mládežnické hnutí v Německu otevřeně podporovat. Německý Bejtar tedy dostal nový název – Herclija. Činnost hnutí v Německu samozřejmě vyžadovala povolení gestapa; co víc, hnutí působilo pod jeho ochranou. Když jednou skupina esesáků zaútočila na letní tábor Bejtaru, šéf hnutí si postěžoval gestapu, načež za několik dní tajná policie oznámila, že esesáci, kteří se útoku

účastnili, byli potrestáni. Gestapo se dotázalo Bejtaru, čím může členy za tento incident odškodnit. Hnutí požádalo o odvolání zákazu nosit hnědé košile, vydaného přednedávnem, a jeho žádost byla splněna.^{79*}

Bejtar působil také v Rakousku; jeho členové se setkávali nadále i po anšlusu. Vyžadovalo to pravidelné kontakty se zástupci gestapa i s Adolfem Eichmannem. Předáci Bejtaru zaslali německé tajné policii memorandum, v němž navrhovali zorganizovat emigraci rakouských Židů. Předpokladem bylo, že gestapo i Bejtar mají společné cíle stejně jako nacionální socialisté a Židovská agentura. Hitlerovci dovolili Bejtaru otevřít emigrační kancelář, ba dokonce pomáhali, když emigranty vybavovali cizí měnou.^{**81} Většina těchto imigrantů měla přijet do Palestiny ilegálně na lodích pronajímaných Bejtarem.

Ve druhé polovině roku 1940 navázalo několik členů Irgun cval leumi (Národní vojenské organizace) – protibritské teroristické skupiny spjaté s revizionisty a známé ve zkratce jako Ecel, zatímco Britové jí říkali prostě Irgun – kontakt s fašistickou Itálií a nabídl spolupráci v aktivitách namířených proti Britům. Brzy se Ecel rozdělil a Abraham „Jair“ Stern vytvořil z jedné z frakcí vlastní organizaci Lechi (z hebrejského názvu Lochamej cherut Jisrael – Bojovníci za svobodu Izraele), zvanou také „Sternova banda“. Představitel této skupiny se setkal s úředníkem z německého ministerstva zahraničních věcí a nabídl hitlerovcům pomoc ve válce s Brity. Němci pochopili, že tato skupina má v úmyslu vytvořit nezávislý stát opírající se o totalitární principy fašismu a nacionálního socialismu.⁸² Mnoho let po tomto pokusu uzavřít dohodu s Němci vysvětlil jeden z předáků Lechi, co tehdy jeho lidi vedlo: „Naší povinností bylo bojovat proti nepříteli. Měli jsme dobré důvody, když jsme přijímali pomoc od hitlerovského utiskovatele, který byl v tomto případě nepřítelem našeho nepřítele – Britů.“⁸³

* Jiné skupiny, spojené s pravicí volněji, také zvažovaly kontakty s Němci. Jak se blížily olympijské hry roku 1936, plnily sportovní stránky hebrejského tisku úvahy, zda by se sportovní klub Makabi z Tel Avivu měl účastnit závodů s berlínskou odnoží organizace. Nakonec však sportovci nešli.⁸⁰

** Systém financování emigrace, de facto pak deportace Židů, vymyšlený Eichmannem vypadal následovně: všechny prostředky židovského společenství a individuálních osob byly zmrazeny a dány k dispozici jeho úřadu, který přejímal také část peněz zasílaných na podporu Židů ze zahraničí. Židé si mohli koupit zahraniční měnu v horentních kurzech. „Byl to nehorázný švindl, Eichmann dal ovšem jasně na srozuměnou, že kdo se nevystěhuje, skončí v koncentračním táboře,“ píše David Cesarani (*Eichman. Jeho život a zločiny*, s. 74).

To všechno nasvědčuje, že revizionisté postupovali stejně pragmaticky jako sionističtí předáci, jen byli cyničtější. Plamenné argumenty, jichž využívali k odsouzení vztahů s hitlerovským Německem, měly prostě nahrávat jejich vlastním politickým zájmům. Za tím účelem pořádali veřejná shromáždění, průvody, ba i „referendum“ proti Haavaře, cosi na způsob masové petice odsuzující dohodu. Židovská agentura odpověděla velkými nepodepsanými plakáty vyzývajícími k „politické dospělosti“ a obviňujícími revizionisty, že využívají tragédie německého židovského společenství. „Židé!“ atakovala Židovská agentura. „Chcete jim pomoci obětovat německé Židy? Chcete se podílet na vyhlazení německých Židů?“ Poprvé v dějinách národa, hlásaly plakáty, má jiživ šanci „zachránit celý pronásledovaný kmen“. ⁸⁴

Z logiky sionistů vyplývalo, že Židé potřebují vlastní nezávislý stát, protože všude jinde narazí na diskriminaci a pronásledování. Sionistický sen horoval pro „nového člověka“ v nové společnosti, který přijde do Země izraelské, aby zde hledal osobní i národní spásu. Ovšem ti, kteří přicházeli, protože neměli jinou volbu, do tohoto obrazu nezapadali; často se stávali předmětem opovržení, ostatní nad nimi demonstrovali svou převahu. Tento paradox tkvěl v sionistické ideologii a ovlivňoval mentalitu jiživu. „V Německu byl takový chlápek jménem Hitler,“ řekl jednou posměšně Ben-Gurion. „Když se Hitler objevil, Židé začali přijíždět.“ ⁸⁵ Třebaže imigranti z Německa – a potom jejich děti – obvykle zůstávali v Izraeli, většina se tam ocitla proti své vůli; přijeli jako uprchlíci, nikoli jako sionisté. V důsledku toho se od samého začátku ocitli ve sporu s fundamentálními hodnotami jiživu. Říkalo se jim „Hitlerovi sionisti“.

2. Syn Evropy

Na začátku roku 1933 žilo v Německu asi půl milionu občanů židovského původu čili víceméně jedno procento populace; dalších dvě stě tisíc žilo v Rakousku. Jedna třetina Židů z těchto zemí byla zavražděna, ostatním se podařilo včas vyvážnout. Usadili se ve Spojených státech, v Anglii a v jiných zemích po celém světě; do Palestiny zamířil sotva každý desátý, dohromady padesát až šedesát tisíc lidí – první uprchlíci před Hitlerem. Představovali za dvanáct let existence Třetí říše 20 procent všech příchozích, během dvou let předcházejících vypuknutí druhé světové války však z Německa a Rakouska dorazila až polovina přistěhovalců.¹ Byli zděšení

a zmatení, vytržení ze země, kterou milovali. Vědomí, že se dopustili omylu, když jí věnovali své city, ale také nutnost emigrace do vzdálené země pro ně představovaly katastrofu, nikoli vzestup jako v doslovném významu hebrejského slova alija, označujícího přesídlení do země Izraele – ale pád. Byl to smutný příběh.

V Palestině jim říkali Jeke. Není známo, odkud to slovo pochází. Velice pravděpodobně se mezi východoevropskými Židy již nějakou dobu používalo, než se rozšířilo v Palestině. Snad pocházelo od kuřáckého kabátku čili *jacke*, jaký rádi nosili němečtí Židé. Nebo snad z německého slova *Geck*, označujícího kašpara nebo klauna, spřízněného s anglickým „jockerem“. V Palestině se také připouštělo, že jde o hebrejské iniciály výrazu „Žid palice zabeđená“. Mnoho německých Židů považovalo toto označení za urážlivé, a takové taky skutečně bylo; stejně často ho však používali sami pro sebeidentifikaci.*

Kromě filozofa Martina Bubera, básničky Else Laskerové-Schülerové a architekta Ericha Mendelssohna neodjel nikdo z nejslavnějších a nejbohatších příslušníků společenství německých Židů do Palestiny. Spisovatel Lion Feuchtwanger, skladatel Kurt Weil, filozofka Hannah Arendtová (tehdy ještě nebyla slavná), fyzik Albert Einstein a jiní přední vědci, umělci a intelektuálové využili jiných možností. Když se k moci dostali nacionální socialisté, v Německu žilo sedm židovských vědců vyznamenaných Nobelovou cenou. Kromě jednoho všichni emigrovali, ale ani jeden z nich neodjel do Palestiny. „Moje vlast je Německo,“ řekl Chajimu Weizmannovi nositel Nobelovy ceny za chemii Richard Willstätter; zemřel jako uprchlík ve Švýcarsku. Albert Einstein dával – Weizmannovi i v četných rozhovorech pro tisk – najevo mnohé výhrady k Hebrejské univerzitě; usadil se v Princetonu.³

*

Jedním z prvních Jeke byl spisovatel, který – ačkoli nepatřil k nejvýznamnějším ve své generaci – se těšil v německých literárních kruzích opodstatněné slávy a jeho romány se překládaly do mnoha jazyků. Jmenoval se

* V roce 1979 plánovala izraelská televize vysílání dokumentárního filmu o Židech z Německa, nazvaného *Jeke*. Jeden občan narozený v Německu se cítil tímto názvem uražen a obrátil se na Nejvyšší soud, aby vydal soudní zákaz používat toto pokořující označení v izraelské televizi. Soud návrh odmítl s tvrzením, že Jeke není urážlivé označení, ale vyjádření úcty, ba i citu. Jedním ze tří rozhodujících soudců byl Chajim Kohen, bývalý generální prokurátor, patřící k nemnoha Jeke, kteří v Izraeli dosáhli vlivného postavení.²

Arnold Zweig. První měsíce v nové zemi bydlel v nevelkém hotelu jménem Wollstein House v Haifě. Cítil se tam špatně. Dostal stíněný pokoj a příliš malý stolek na rozložení rukopisů. Právě vykouřil poslední doutník přivezený z Evropy. Byl leden 1934, ústřední topení v hotelu nefungovalo a ve škvírách okenního rámu kvílel vítr. Zweig upadl do trudnomyslnosti.

Své ponuré myšlenky zachytil v dopise jinému židovskému intelektuálovi, který tehdy dosud bydlel ve Vídni. Inženýr, který instaloval ústřední topení, se nenamáhal, aby pohovořil se stavitelem budovy; ten zas nejprve vůbec zapomněl postavit komín, načež ho dostavěl, až si vzpomněl,“ naříkal Zweig. Ovšem komín byl příliš úzký – to se dalo předvídat – a bylo nutné ho rozšiřovat právě teď v lijáku. Kvůli větru stále nefungoval, jak měl. „Zřejmě si pomyslíš, drahý Papo Freude, že se příliš zaobírám ústředním topením,“ psal Zweig, „ale tyto praktické záležitosti, s nimiž celá civilizační mašinerie funguje obtížně, jsou hlavním problémem této země. Nejsme připraveni zřici se naší životní úrovně a tato země dosud není s to ji zajistit. A poněvadž palestínští Židé jsou oprávněně hrdi na to, co existuje, a my jsme oprávněně rozčileni tím, co neexistuje, dochází k četným napětím.“⁴

Nízký životní standard byl nepochybně důležitou složkou tragédie, již prožívali němečtí Židé po příjezdu do „země předků“ – Zweig dal tato slova do uvozovek. Bude žít v Palestině bez iluzí o sionismu, psal Freudovi, a „vidět věci, jak jsou, bez sebeklamů, bez posměchu. Žít mezi samými Židy ho nevzrušuje. Palestina není jeho domov. Zweig ostatně nikdy nepocítil, že by sem patřil, že zapustil kořeny; během celého pobytu v této zemi vlastně nikdy nevybalil kufry. „Jako prázdniny na jihu Francie,“ psal.⁵

Byl to už sedmý rok korespondence mezi Zweigem a Freudem. Zweig Freuda ctil, Freud si vážil Zweiga. Psali si o práci, vyměňovali si rukopisy a názory, ale také informace o zdraví a všedních nesnázích. Ve chvíli emigrace do Palestiny bylo Zweigovi sedmačtyřicet. Navštívil zemi jako turista a to, co spatřil, se mu líbilo. Po přestěhování psával nějakou dobu do sionistických novin *Jüdische Rundschau*, vydávaných v Berlíně. Jeho dopisy Freudovi nasvědčují, že často býval dobře naladěný. Hodně psal a hojně publikoval. Zbožňoval scenérie Palestiny – hory, slunce, moře; spřátelil se s jinými Jeke. Vydával vlastní německy psaný časopis *Orient*, částečně tištěný, částečně rozmnožovaný. Nikdy si však nepřestal stýskat. Kromě toho, co považoval za asijskou zaostalost, byl problémem jazyk a rostoucí napětí mezi Židy a Araby; hebrejsky se učil obtížně, v politice patřil spíše mezi umírněné a obával se terorismu. Jeho dopisy nevyprávějí o šťastném životě.

Vedení divadla Habima se nevyjádřilo ke hře, kterou tam zaslal. Napsal jim jednou a podruhé, ale nedostal žádnou odpověď.⁶ „Nepatřím sem,“ prohlásil za rok, poté co vystoupil na mírové demonstraci a pořadatelé trvali na tom, aby se německy pronášený projev překládal do hebrejštiny, ačkoli všichni přítomní mezi sebou mluvili v jidiš. „Začínáme tedy uvažovat o odjezdu,“ psal,⁷ načež dodal, že jeho vliv na politiku a kulturu se rovná nule, a vysvětloval: „Lidé se dožadují hebrejštiny a tu jim nemohu dát. Jsem německý spisovatel, syn Evropy.“⁸ „Bouřím se proti své samotné přítomnosti v Palestině. Cítím, že se nacházím na nesprávném místě. Mezilidské styky téměř neexistují a navíc jsou oslabovány hebrejským nacionalismem hebraistů, kteří odmítají dát souhlas, aby se v publikacích užívalo jakéhokoli jiného jazyka.“⁹

Snil, že nacionálněsocialistická vláda v Německu bude svržena, že vznikne liberální vláda, snad vedená vnukem posledního císaře. Věděl však, že nelze počítat s tím, že by k tomu došlo brzy.¹⁰ Když už se má potýkat s cizím jazykem, pak možná spíše s angličtinou, ve Velké Británii nebo v Americe? Platnost jeho německého pasu končila. Nechtěl žádat Třetí říši o jeho prodloužení, ale nechtěl ani zpřetrhávat pouta s německým národem. Stále neměl palestinský pas. Dilemata vyhnance: je Žid, psal, samozřejmě že je Žid, zároveň však zůstávaly jeho city k židovské národnosti nejasné. Jeho děti již mluvily ve škole hebrejsky, ale německého intelektuála to neuspokojovalo: „Skoro nic se neučí,“ naříkal. „Hrozné školy, úzké obzory.“¹¹ Stále častěji psal o finančních omezeních. Přeháněl – měl auto, služebnou a dost peněz na prázdniny v Evropě; zdálo se mu však, že finanční starosti mu dávají další záminku k odjezdu.¹²

Freud projevoval pochopení a soucit. Když se dozvěděl, že Zweig zanechal v Berlíně celou knihovnu, poslal mu dvanáct svazků svých sebraných spisů. Neslyší poprvé o nedostatcích kultury v Palestině, psal Zweigovi; minulost židovského národa ho náležitě nepřipravila na vytvoření vlastního státu. Radil Zweigovi, aby ještě z Palestiny neodjížděl, přes finanční nesnáze, samotu a nacionalistickou atmosféru. V Palestině se aspoň mohl těšit osobní bezpečnosti a občanským právům. V Americe by mu bylo mnohem hůře – tam by se také musel potýkat s cizím jazykem. Nastane doba, kdy budou hitlerovci poraženi, a třebaže Německo už nikdy nebude tím, čím bylo kdysi, alespoň se otevře možnost účasti na jeho obnově.¹³

Ano, přitakával Zweig, bylo by hrozné ještě jednou balit kufr. Kdyby tak jen mohl odjet, ale zachovat si byt v Palestině, aby se do něj v případě

nutnosti vrátil!¹⁴ Zatím však v něm budilo stále větší odpor to, co se dělo kolem. „Včera někdo hodil bombu na arabském trhu [v Jeruzalémě],“ psal Freudovi v roce 1938. „V pátek, kdy bylo v ulicích zvlášť mnoho lidí a rolníci z okolních vesnic, i tak trápení teroristy, přijeli na nákupy.“ Atentát byl dílem Ecelu a byl proveden několik dní poté, co úřady vykonaly rozsudek smrti na jednom z jeho lidí, Šlomu Ben-Josefovi. „Celá země, která se podřizuje zbabělému strachu ze židovského nacionalismu, oslavuje osmnáctiletého zabijáka, který byl (bohužel) oběšen,“ psal Zweig. „Dopadne na nás strašlivá pomsta. [...] Pro Židy, kteří do této země dorazili proti vůli arabské většiny a kteří si od roku 1919 nedovedou získat přízeň Arabů, mluví jen jedno: jejich mravní postoj, jejich trpná vytrvalost. Jejich agrese jako imigrantů a agrese arabských teroristů se vzájemně vyrovnávají. Začínají-li však vrhat bomby, vidím před námi chmurnou budoucnost.“¹⁵

Nervové napětí a pokročilá deprese ho trýznily víc než kdykoli jindy. Míval záchvaty paniky, obával se o svůj život a blahobyt rodiny. Bratr jeho služebné, uprchlík z hitlerovského Německa, byl zastřelen v autobuse necelé dva týdny po příjezdu. Podle Zweiga mohly jen Freudovy teorie vysvětlit tak masovou psychózu. Pro všechny případy zabalil všechny rukopisy do velikého lodního kufru.¹⁶

Freud, který nedávno slavil osmdesáté narozeniny, měl vlastní starosti. Scházel zdravotně, a když hitlerovci vstoupili do Vídně, byl nucen prchat do Londýna. Od té doby si psali s Zweigem jako jeden vyhnanec druhému. Zweig mu poslal článek o jeho knize *Člověk jménem Mojžíš a monoteistické náboženství*, který vyšel v novinách ultraortodoxního Agudat Jisrael. „Mimořádně ponuré a směšné,“ komentoval to Zweig.¹⁷ Freud radil příteli, aby se nestěhoval do Anglie, protože to je cizí země a je těžké si na ni zvyknout.¹⁸ Brzy poté Freud zemřel, vypukla válka a Zweig se nemohl z Palestiny po celou dobu jejího trvání hnout.

„Jsem obviňován, že se tu stále cítím jako imigrant,“ napsal v *Orientu* roku 1942. Jako by to byla nadávka, považoval za nutné vyjádřit omluvu: on se neodcizil zemi, země se odcizila jemu. Uplynulo deset let, ale ani jedna jeho kniha nebyla přeložena do hebrejštiny; kromě honorářů za články, které psával do *Palestine Post*, neměl zdejší zdroje příjmů. Ani jedny hebrejské noviny mu nenabídly stálou spolupráci. „Ne, neostouzím hebrejský jazyk,“ prohlašoval německy, jen jeho zvládnutí je pro něj v důsledku oční choroby a vážné dopravní nehody obtížné. Zweig se snažil vyvolat dojem, že by si chtěl místo v Palestině nalézt. Snad chtěl, ale nedokázal to; snad

zároveň chtěl i nechtěl.¹⁹ Brzy po válce sbalil kufry a přestěhoval se do Východního Německa. V péči komunistické diktatury se konečně stal hrdinou národní kultury.

*

Židovská agentura, uznané zastoupení jišuvu, dostala od Britů oprávnění rozdělovat – podle předem smluvených kritérií – jistý počet imigračních certifikátů vydávaných každého půl roku. Imigrace samozřejmě prohlubovala napětí mezi Židy a palestinskými Araby. Na zostřující se ozbrojený protest Arabů a násilné střety v celé zemi reagovaly mandátní úřady stálým omezováním počtu Židů vpouštěných do Palestiny. Britové imigrační certifikáty zřídka rozdělovali prostřednictvím svých konzulátů sami; obvykle je právě úředníci Židovské agentury dělili mezi jednotlivé země, což často vedlo ke smlouvání a aliancím stran, které patřily do sionistického výkonného výboru. Politické rozdíly v jišuvu víceméně kopírovaly dělení mezi židovskými politickými stranami v diaspoře. Každá strana se snažila získat co nejvíc certifikátů, aby je rozdělila mezi vlastní členy a stoupence. Volba konkrétních imigrantů byla v rukou představitelů Židovské agentury v zahraničí. Se stále vážnější situací v Evropě rostla poptávka po imigračních certifikátech a zostřoval se jejich nedostatek. Distribuce certifikátů získala darwinovský nádech – vyvolení přežívali, opomenutí měli zřejmě zahynout. Naděje na záchranu byla nevelká.

Jišuv diskutoval o dvou otázkách, teoreticky i prakticky mimořádně zásadních: o nelegální imigraci čili *haapale* a o selekci kandidátů imigrace. V červenci 1934 vyplula z Řecka nevelká loď Vilos se 350 Židy z východní Evropy, kteří neměli povolení k imigraci, na palubě. Loď připlula v utajení a cestující se dostali na břeh pod rouškou tmy. Byli to první *maapilim* čili „ilegálové“. Do chvíle vzniku státu připlulo za čtrnáct let do Palestiny asi 140 takových lodí, které přivezly přes 100 000 ilegálních přistěhovalců. Víceméně polovina z nich dorazila po šoa, během tří let mezi koncem války a vyhlášením nezávislosti v roce 1948. Nelegálních imigrantů bývalo někdy víc než legálních.

David Ben-Gurion obecně nelegální imigraci odmítal, třebaže život mnoha evropských Židů na přesunu do Palestiny závisel. Až do konce války považoval on, ale i většina vedení Mapaj Židovskou agenturu za národní polovládní instituci, zplnomocněnou Brity. Možnosti jejího působení tedy závisely hlavně na spolupráci s úřady. Agentura byla také jedním z nástrojů moci a vlivů Mapaj. Proto Ben-Gurion a jeho spolupracovníci ze Židovské agentury obvykle respektovali právo Britského mandátu Palestiny a snažili

se cíle sionistického hnutí naplnit jednáním s mandátními úřady. Většina jišuvu takový přístup podporovala.

Na tajné a ilegální stěhování Židů do Palestiny naléhaly opoziční kruhy uvnitř hnutí Mapaj – hlavně kibucové hnutí – i kruhy vnější, především Žabotinského revizionisté. Většinu lodí maapilim v zásadě pronajímali radikální činovníci kibucového hnutí nebo Bejtaru. Samozřejmě že aktivisté haapaly raději brali ty cestující, kteří jim byli osobně nebo politicky blízcí. A třebaže Ben-Gurion zdůvodňoval svůj odpor k nelegální imigraci morálními hledisky – ilegálové zabírali imigrační certifikáty těm, kteří na ně trpělivě čekali – neskrýval politický zájem související s jeho postavením: Mapaj ztrácela nad výběrem imigrantů kontrolu.²⁰

Kontrola tohoto procesu představovala podstatu dalšího konfliktu mezi Mapaj a revizionisty, který se týkal volby mezi masovou imigrací všech Židů a imigrací selektivní. Žabotinskij od roku 1932 vyzýval k evakuaci Židů z Evropy, aby se zachránili a vytvořili v Palestině židovskou většinu. Slovo „evakuace“, kterého užíval, vyvolávalo asociace s výjimečným stavem. Nikdy však nevypracoval konkrétní plán a podrobnosti se časem měnily; v nejodvážnější podobě plán předpokládal imigraci milionu Židů za dva roky. Výzva k evakuaci měla rovněž politické motivy: revizionisté namítali, že jejich stoupenci – hlavně městská nižší střední třída – jsou při rozdáváním imigračních certifikátů diskriminováni. „Země izraelská dnes existuje pouze pro vyvolenou třídu,“ řekl Žabotinskij roku 1939, „a těmi vyvolenými jsou mladí lidé rudého zabarvení“ – tedy socialističtí dělníci.²¹

Po šoa obvinili Mapaj členové strany Cherut, frakce revizionistického hnutí, již vedl Menachem Begin, že evakuaci sabotovala. „Mohli jsme zachránit o miliony nebo aspoň o statisíce Židů víc,“ tvrdil Jochanan Bader, přední politik Cherutu.²² V počátcích existence Říše, kdy imigrace do Palestiny nepodléhala takovým restrikcím a bylo možné přesídlit velký počet evropských Židů, však většina z nich vůbec neměla o odjezd zájem a snahy přesvědčit je byly neúčinné. Když se pak jejich situace zhoršila a chtěli se dostat ven, Britové jim začali příjezd do Palestiny ztěžovat. V tomto období představovala jediný způsob, jak je zachránit, haapala – hlavně před válkou, snad také během ní; ilegální přistěhovalectví mělo ovšem velmi omezený rozsah – nikdy by se nepodařilo přesídlit takový počet lidí, o jakém mluvil Bader. Za podpory Židovské agentury mohla být haapala početnější, než byla, tato otázka však pro agenturu nepředstavovala prioritu, zčásti kvůli Ben-Gurionovu

odporu. Když tuto otázku hodnotíme z časové perspektivy, můžeme říci, že politika agentury představovala tragickou chybu.*

Židovská agentura samozřejmě souhlasila, že potřeba vytvořit v Palestině židovskou většinu existuje – ovšem cestou selektivní, nikoli masové imigrace. Sionisté ze Strany práce, v agentuře převažující, se domnívali, že je třeba vytvořit novou společnost, naprosto odlišnou od té, jíž se vyznačovala židovská existence ve vyhnanství. Navrhovali, aby se Židé vrátili k obdělávání půdy. Městský život byl v jejich očích projevem sociální a mravní degenerace; návrat k zemědělství měl vést ke zrození „nového člověka“ v Palestině. Proto také dávali při rozdělení imigračních certifikátů přednost těm, kteří mohli sehrát v jejich programu budování státu nějakou roli. Preferovali zdravé mladé sionisty, nejlépe se zemědělským vzděláním, nebo přinejmenším vyjadřující vůli pracovat v zemědělství. K potížím evropských Židů vůbec nepřihlíželi a občas si říkali, že by se certifikáty měly přidělovat také těm, kteří podporovat sionistické záměry nutně nebudou, ale když nakonec docházelo k výběru imigrantů, hodnotili je hlavně z hlediska největšího přínosu pro novou společnost.

Ideálními osadníky tedy byli „pionýři“ čili *chalucim*, zakládající nová hospodářství nebo přidávající se k existujícím. Toto označení mělo také zřetelně politický význam: chalucové hnutí v Evropě nezajišťovalo jen zemědělská školení mladých Židů, kteří chtěli v Palestině obdělávat půdu, ale členům vštěpovalo také socialistickou ideologii. Když byly pionýrům předávány imigrační certifikáty, šlo o podporu rozvoje zemědělství, ale také o posílení dělnického hnutí v jišuvu. Členové naprosto městského hnutí Bejtar rozdávali certifikáty, jež měli k dispozici, podle vlastních politických kritérií – preferovali ty, kteří byli ochotni a schopni sloužit v Ecelu. Podobně jako Židovská agentura také Bejtar odmítal pomoci těm, kteří chtěli emigrovat do jiných zemí.²⁴

* Zdá se naproti tomu, že v jiném sporu s revizionisty stál Ben-Gurion na správné straně. V roce 1937, kdy rostlo napětí mezi Židy a Araby, navrhla britská komise rozdělení Palestiny na dva státy, což ostatně měla za deset let provést komise OSN. Ben-Gurion se k přijetí tohoto návrhu přikláněl, revizionisté a část Ben-Gurionových spolupracovníků v Mapaj jej odmítala mimo jiné proto, že území navrhované Brity bylo pro židovský stát příliš malé. Také Arabové odmítli na tento plán přistoupit. Onen příběh budí děsivou otázku: kolik Židů zabitých během šoa by mohl Izrael přijmout, kdyby vznikl dva roky před válkou a ne tři po jejím skončení?²³

Zbývala otázka, co dělat s těmi uprchlíky, kteří nepatřili k sionistům ani nebyli schopni přispět k budování nové společnosti v Palestině. „Jenom Bůh ví, jak dokáže chudá, malá Země izraelská přijmout ten lidský proud a vypracovat zdravou společenskou strukturu,“ psal Chajim Weizmann.²⁵ Sdružení německých imigrantů si stěžovalo, že představitelé Židovské agentury v Berlíně vydávají certifikáty invalidům. „Lidský materiál přicházející z Německa je stále horší,“ stýskalo si sdružení po téměř roce vlády NSDAP. „Nejsou ani schopní, ani ochotní pracovat a vyžadují sociální pomoc.“²⁶ Po roce zaslali do Berlína jmenný seznam osob, kterým certifikáty neměly být v minulosti vydány.²⁷ Henrietta Szoldová, která vedla oddělení sociální práce Židovské agentury, také často protestovala proti přijímání nemocných a potřebných imigrantů. Čas od času žádala odeslání některých „případů“ zpět do hitlerovského Německa, aby nepředstavovaly zátěž pro jišuv.²⁸

Kancelář Židovské agentury v Berlíně odpovídala také za prověření morálního postoje a politických sklonů osob vysílaných do Palestiny. Werner Senator, úředník kanceláře Agentury, člen vedení, zuřil, že rodina Bornsteinova založila v Jaffě bordel – což zcela zřejmě představovalo narušení sionistického ideálu.²⁹ V roce 1937 vyjednával Americkožidovský spojený distribuční výbor (zvaný zkráceně Joint), americká organizace podporující potřebné Židy, s německými úřady o propuštění 120 židovských vězňů z koncentračního tábora v Dachau. „Nejsem si jist, zda je z politického hlediska příjezd jich všech do Palestiny žádoucí,“ napsal jistý úředník Židovské agentury svému spolupracovníkovi.³⁰ Většinou to nebyli sionisté a není vyloučeno, že mezi nimi byli i komunisté.

Senator, který aktivně pracoval pro přesídlení německých Židů do Palestiny, varoval kancelář Židovské agentury v Berlíně, že nezlepší-li se kvalita posílaného „lidského materiálu“, agentura může dokonce počet certifikátů přidělovaných německému hlavnímu městu snížit. Příchozím z Německa se dostává zvláštních výsad, psal Senator. Dostávají imigrační certifikáty po pouhých šesti měsících rolnických kurzů, zatímco v jiných zemích se vyžadují i dva roky. Rychle a kladně se vyřizují rovněž žádosti o spojování rodin zasílané z Německa. To všechno vyžadovalo zvláštní péči o „kvalitu“ imigrantů, kteří by měli být skutečnými pionýry. Senator ujišťoval spolupracovníky, že nemluví o náhodných omylech, ale o jistém trendu. Z Německa přicházelo stále víc „klientů sociální péče“ a také příliš mnoho „obchodníků s dětmi“ namísto svobodných mužů a žen.³¹

Jednou bylo rozhodnuto, že kandidáti, kteří přesáhli třicátý pátý rok života, mohou dostat imigrační certifikát, „jen pokud nejsou žádné předpoklady k podezření, že se zde stanou břemenem“. Museli tedy mít svou profesi. „Ti, kteří jsou kupci nebo mají podobné zaměstnání, nedostanou certifikát za žádných okolností, leda by to byli sionističtí veteráni,“ prohlašovalo se v rozhodnutí. Odehrávalo se to roku 1935.³² „V dobách hojnosti bychom si byli uměli poradit s takovým materiálem,“ vysvětloval Jicchak Grünbaum. „V dobách nedostatku a nezaměstnanosti nám takový materiál způsobí mnoho problémů. [...] Musíme si mezi uprchlíky vybírat ty, kteří jsou imigrace hodni, a nepřijímat všechny.“^{33*}

Také Elijah Dobkin, člen Mapaj ve vedení Židovské agentury, považoval německé Židy, kteří dostali povolení k imigraci „prostě jako uprchlíci“, za „nežádoucí lidský materiál“. „Naprosto chápu zvláštní situaci, ve které se ocitají zámořské instituce, jež se věnují německým uprchlíkům, chtěl bych však věřit, že se mnou souhlasíte, že k věci musíme přistupovat nikoli z hlediska filantropie, ale z hlediska potřeb země,“ psal Dobkin svému spolupracovníkovi. „Podle mého bychom měli přijímat jen takové uprchlíky, kteří tuto podmínku splňují.“³⁵ Předáci německých imigrantů v Palestině byli téhož názoru. „Tak, jak já to vidím, není tu 90 procent z nich nezbytných,“ napsal jeden z nich jinému.³⁶

Když vedení Židovské agentury diskutovalo o přidělování imigračních certifikátů, často se proti přednostnímu zacházení s německými Židy ozývaly protesty. Podobné spory vyvolávalo rozdělování finanční pomoci. Po zprávě, že v Londýně vznikl zvláštní fond pro německé Židy, jeden z členů protestoval: „Proč přestali být Židé z Ruska privilegováni a Židé z Německa privilegováni být začali?“³⁷ Zvláštní sbírka na německé Židy stejně jako dohoda haavara podnítily Židovskou agenturu, aby Německu přiznávala větší počet certifikátů. Arthur Ruppin vysvětlil, že pokles počtu imigrantů z Německa by ztížil sbírání peněz na zvláštní fond. „Jsou však tři miliony trpících Židů v Polsku, zatímco jen 400 000 v Německu,“ protestoval člen výkonného výboru a navrhoval, aby se povolení rozdělovala v poměru k počtu Židů v jednotlivých státech.³⁸ Jiný, narozený v Německu, si

* Roku 1939 sledoval světový tisk dramatické osudy lodi St. Louis, která vezla několik set uprchlíků z Německa. Žádná země jim nechtěla udělit azyl. Joint se obrátil na Židovskou agenturu, aby pasažérům poskytla několik set imigračních certifikátů ze svého přidělu. Židovská agentura odmítla. Nakonec uprchlíky přijaly Antverpy.³⁴

stěžoval na diskriminaci německých Židů; jejich situace je nesmírně vážná, řekl. Další, narozený v Polsku, tvrdil, že situace v této zemi je ještě horší.³⁹

Tragický boj o smíření rozporných, avšak opodstatněných potřeb neslábl ani na okamžik. „Situace v Polsku umožňuje se domnívat, že se tam blíží Hitlerův den,“ psal výstižně Jicchak Grünbaum v roce 1936.⁴⁰ Za dva a půl roku se imigrační oddělení Židovské agentury omlouvalo v memorandu rozeslaném všem zástupcům agentury v zahraničí: „Hrozný osud Židů v Rakousku a Německu nás donutil přiznat jim asi polovinu přidělu. [...] Doufáme, že ostatní země přijmou s pochopením toto nutné obětování ve prospěch rakouských a německých Židů.“⁴¹ Skutečnost byla mimořádně krutá: každý Žid, který v oněch letech dostal imigrační certifikát, žil v Palestině s vědomím, že nějaký jiný Žid, který takový certifikát nedostal, byl zavražděn. Takto se začal rodit pocit viny pronásledující mnoho Izraelců, kteří holokaustu unikli.

*

Část osob, které dorazily z Německa, se přidala k existujícím zemědělským hospodářstvím nebo založila nová – vzniklo několik desítek nových kibuců a rolnických osad. Většina se nikdy dřív obděláváním půdy nezabývala. Bydleli ve velkých městech a byli to lékaři, právníci, učitelé a úředníci. Někteří objevili sionismus a rozhodli se usadit se na vesnici jako pionýři teprve po příchodu hitlerovců k moci. Jistá část byla vyslána do Palestiny ve velice mladém věku, bez rodičů, v rámci programu alijot ha-noar (imigrace mládeže). Byli tací, pro něž představovala fyzická práce ideál – ti dosáhli úspěchu, hospodářství a sídliště, která založili, vzkvétala, a tam narozené děti představovaly druhou a třetí generaci rolníků.

Židovská agentura však neměla důvěru ve stálost ideologických názorů kandidátů imigrace. Doporučila svým zahraničním kancelářím, aby od každého kandidáta přijímaly písemný závazek, že bude v Palestině pracovat v zemědělství alespoň dva roky bez ohledu na to, kam bude vyslán či vyslána. To vysvětluje, proč tak mnozí imigranti z Německa začínali kariéru v Palestině jako rolníci. Část z těch, kteří závazek podepsali, však na místě odmítla v zemědělství pracovat.⁴² Byl to bezpochyby těžký život. Ještě před příchodem si mohli přečíst v německých sionistických novinách *Jüdische Rundschau*, že podmínky, jaké je v hospodářstvích čekají, jsou ve srovnání s německými „primitivní“ a že jako rolníci dosáhnou úspěchu, jen pokud „se zcela zřeknou“ předcházejícího způsobu života. Postupem let bezmála polovina zemědělství opustila.⁴³ Většina

se od samého začátku usadila ve velkých městech – v Haifě, Tel Avivu a Jeruzalémě.

Přivázeli s sebou majetek ve velkých dřevěných bednách, které později sloužily mimo jiné jako kolny na nářadí na dvorcích nebo jako chýše pro bezdomovce. Bedny obsahovaly těžký mahagonový nábytek, piána a elektrické chladničky, které se v levantském vedru rychle porouchaly a začaly plnit prostě roli spížíren. Přivázeli si křišťál a porcelán, lůžkoviny, polštáře a háčkované dečky, oděvy šité na míru, které nosili v Německu, a nesčetné jiné předměty, které tam zpříjemňovaly život – nůžtičky na seřiznutí doutníku, vypeckovávače višní, maličké váhy na vážení dopisů, než se odnesou na poštu, speciální nůžtičky na přistřižení knotu, aby svíčky nekouřily, miniaturní smetáčky a lopatičky na zametání drobtů ze stolu po jídle... Lékaři a řemeslníci si přivázeli složitá zařízení a nástroje, potřebné k výkonu povolání, která byla v Palestině vzácná, ba o kterých nikdo ani neslyšel. Brali si to vše s sebou v naději, že se jim v Palestině podaří žít tak, jak žili ve staré zemi. Když plánovali stěhování, mnozí předpokládali, že budou mít služebné; často si přivázeli soukromá auta.⁴⁴ Transportovali také celé knihovny včetně klasiků a děl soudobé německé literatury.*

První Jeke varovali následující příchozí před nebezpečími, jaká číhají v nové zemi. V žádném případě nemají jíst syrové ovoce a zeleninu, pokud nebyly dříve namočený alespoň na dvacet minut do fialového roztoku manganistanu draselného. Pít lze jen převařenou vodu. Není dovoleno kupovat od pouličních prodávačů nápoje prodávané po sklenkách z velkých cisteren. Nelze jíst venku zmrzlinu. Vlastně nic by se nemělo venku jíst. Člověk by měl nosit volný bavlněný oděv včetně bílých plátěných bot. Nikdy se nemá vycházet bez punčoch – ačkoli tam, kde nejsou komáři, nemusí punčochy sahat po kolena. Slaměný klobouk je přijatelný, spíše se však doporučuje tropický klobouk typu safari.

Největší ohrožení zdraví představuje móda, která někdy diktuje oděvy klimatu nepřiměřené. Nelze přistupovat na kompromis: „v naší zemi mají být oděvy prosté, praktické a logické“. Děti by měly nosit velké klobouky, chránící před sluncem. Ideální by bylo zakázat jim nosit sandály, v žádném případě však nemohou nosit sandály bez ponožek. Bylo by mnohem lepší,

* Mnohá vydání přetrvala pouze v Palestině, poněvadž hitlerovci zkonfiskovali a spálili v Německu všechny výtisky. Za mnoho let Jeke zestárlí a poumírali a jejich děti, narozené na místě, neuměly německy; kupci ze Západního Německa se tehdy slétli do Izraele, aby vykoupili cenné svazky a vzali je nazpět.

kdyby si braly nízkou koženou obuv. Bez vyjádření lékaře se nemají koupat v moři. Za vlny veder je lepší vyhnout se vycházení. Okna a okenice je třeba nechávat zavřené. Od dvou do čtyř odpoledne je povinný spánek. Tělo, prádlo a dům musí být ideálně čisté – podlahy je třeba umývat denně petrolejem nebo lyzolem. Nenechávat zbytky jídla, protože lákají mouchy, mravence a jiný hmyz roznášející nemoci.⁴⁵

Část těchto rad byla přesná, jiné odrážely strach ze vzdálené asijské země, ve které se dřívější příchozí již naučili žít. Nakonec místní nosili sandály bez ponožek, plavali v moři a kupovali nápoje na ulici; děti Jeke se výrazně odlišovaly.

Mezi příchozími se vyskytovali mladí lidé bez rodin, kteří byli umístováni ve střediscích pro imigranty nebo pod stany bez odpovídajících sanitárních podmínek.⁴⁶ Bezmála polovinu imigrantů z Německa však tvořili ženatí představitelé svobodných povolání po třicítce a penězi disponující „kapitalisté“.⁴⁷ Někteří se rozhodli stát se rolníky, ale i ti, kteří se usazovali ve městech, byli často nuceni změnit povolání. Obvykle vydělávali na živobytí prací, která byla na stupnici společenského postavení níže než jejich práce předešlá. Mnozí se nechali zaměstnat jako stavební dělníci. Architekt se stával tesařem, soudce zakládal prádelnu, zubař otvíral obchod s galanterií.

Za oněch dnů kolovaly o Jeke nejružnější vtipy, třeba jeden o ženě, která začala rodit v autobuse. Cestující volali: „Lékař! Lékař!“ – a na pomoc se vrhlo šest nedávných příchozích z Německa. Řidič autobusu, také německý imigrant, povoláním lékař, je odstrčil: „Promiňte, pánové, ale ve svém autobuse rodím sám.“

Polovina všech lékařů, kteří přišli do Palestiny ve třicátých letech – dohromady 1 200 – pocházela z Německa. Sčítání v roce 1946 ukázalo, že 35 procent všech lékařů v zemi se narodilo v Německu. Stovky nedokázaly najít v rámci své profese práci.⁴⁸

Podnětem k emigraci byl pro ně zákaz výkonu lékařského povolání vydaný nacionálními socialisty. Usadili se v Palestině, protože v jiných zemích se jim nevedlo dobře; ovšem podle nových předpisů mohli získat pracovní povolení, jen pokud přišli před rokem 1936. V říjnu a listopadu 1935 přijelo do Palestiny téměř pět set německých lékařů. „Vždycky jsem byl dobrý Žid,“ napsal Hermann Zondek, významný lékař a ředitel nemocnice v Berlíně, „nebyl jsem však také dobrým Němcem? A loajálním Evropanem?“ Ničemové z SA vtrhli do jeho pracovny a vyhodili ho. Zpočátku se usadil

v Anglii v Manchesteru, ale Chajim Weizmann a historik Louis Namier ho přesvědčili, aby přijel do Palestiny. Jiní ho zase od toho odrazovali tvrzením, že Palestina je pro lékaře s jeho schopnostmi příliš primitivní. Třebaže se nakonec stal ředitelem nevelké nemocnice v Jeruzalémě, do konce života měl pochyby, zda se rozhodl správně.⁴⁹

Lékařská péče byla v Palestině na mnohem nižší úrovni než v Německu. Jišuv vůbec neznal mnoho specializací, zatímco výmarské Německo bylo světovým centrem moderní medicíny. Mnoho lékařů z Německa dříve pracovalo ve veřejném zdravotnictví, ale mělo také soukromou praxi. Vyznačovali se zřetelnou politickou a třídní identitou, typickou pro svobodná povolání. V Palestině však měli pracovat za mzdu v malých veřejných ordinacích, rozptýlených po celé zemi a náležejících Kupat cholim (nemocenské pokladně) odborového lékařského družstva Odborů. Neexistovala univerzitní medicínská střediska ani velké nemocnice. Ideologie Odborů zakazovala vést soukromou praxi. Pacienti platili za lékařskou péči pouze drobné kvóty, museli však čekat v dlouhých frontách s čísly v rukou a nemohli si sami volit lékaře. To lékaře zatěžovalo dosud neznámými administrativními záležitostmi a naráželo na jejich společenské názory.

Byli tací, kteří v nemocnicích Kupat cholim zastávali vyšší místa, když se však pokusili změnit způsob fungování družstva, ocitli se v palbě ideologického boje. Byl to boj o politickou kontrolu nad družstvem a těmi, které pojišťovalo – lékaři proti úředníkům, liberální individualismus proti socialistickému kolektivismu.⁵⁰ V roce 1946 vyslali lékaři – mnozí z nich přišli z Německa – Beilinsonovy nemocnice, náležející Kupat cholim, petici, v níž se dožadovali práva bydlet ve vlastních domácnostech mimo areál nemocnice a vést soukromou praxi. Žádali také – navzdory přísným ideálům dělnického hnutí – právo mít „automobil a vlastní obrazy“.

Konflikt vyvolal ostré střety; obě strany se častovaly nadávkami. Lékaři si stěžovali na diktaturu Odborů, zatímco odboroví úředníci se posmívali: „Chacha, určitě vám bylo líp v Německu!“⁵¹ Část lékařů si nakonec v Palestině otevřela soukromou praxi a nabízela lékařské služby, které byly dosud dosažitelné jen v zahraničí. Brzy ustavili soukromou organizaci zdravotního pojištění a založili konkurenční zdravotní pojišťovnu, soukromé nemocnice a farmaceutické továrny. Úroveň veřejné stejně jako soukromé zdravotní péče rychle vzrostla a brzy se přiblížila úrovni v Evropě a Spojených státech.

Nejen pro lékaře bylo těžké si najít místo v kolektivistickém modelu. Podobné potíže přivedly mnoho Jeke k opuštění kibuců a způsobily, že hledání práce prostřednictvím Odborů začalo být problematické. Závislost na těžkopádné byrokracii Odborů pro ně představovala „velkou emocionální záťaž“. ⁵² Jistý odborový úředník naříkal, že „Němci“, kteří se ucházejí o práci, projevují „neuspokojivý“ přístup. Tvrdil, že se dožadují zvláštních výsad. ⁵³

Jeke se svým náročným individualismem a evropským životním stylem dali zemi nový rozmach. Zasloužili se díky domům, které projektovali a stavěli zčásti ve funkcionalistickém stylu Bauhausu, což byl tehdy poslední výkřik architektonické módy na světě, o proměnu tváře měst. Podnikatelští Jeke podobně změnili hospodářství jišuvu. Právě z nich vzešli zakladatelé burzy v Tel Avivu. Otevírali obchody a firmy, jaké jišuv nikdy neviděl, s velkými výklady po obou stranách vchodu: obchody papírnické, s potřebami pro domácnost a koženými výrobky, kosmetické butiky, obchody, které se zaměřovaly na dětskou obuv, sladkosti, tabák. Tu a onde se začaly objevovat první malé obchodní domy. Na každém rohu se otvíraly evropské kavárny. Jeke pořádali přednášky a koncerty komorní hudby. Sám Arturo Toscanini přijel, aby v protestním gestu proti nespravedlnosti fašismu řídil nově založený symfonický orchestr, složený z uprchlíků – ten se měl později proměnit v Izraelskou filharmonii. To je ironie dějin: příchod nacistů k moci, tak destruktivní a tragický v Evropě, značně pozvedl kvalitu života v Palestině. Tel Aviv, dosud provinční město, začal působit jako kosmopolitní metropole.

Vedení jišuvu uznávalo pozitivní přínos Jeke, považovalo je však za ideologický, politický a kulturní problém. „Ty Židy, kteří přicházejí, nenaplnuje hebrejská kultura,“ řekl Berl Kacnelson během 19. sionistického kongresu v Lucernu roku 1935. Jsou to spíše lidé „odtržení od kořenů národní kultury a národní existence, zbavení kulturního pojiva, které po dlouhý čas spojovalo židovskou diasporu a tvořilo z ní jeden celek“. Kacnelson používal označení „my“ a „oni“, jako ostatně tehdy všichni: „Musíme budovat stát s těmito vyhořelými Židy, postrádajícími kořeny,“ prohlásil, „a základní otázka zní: jak z nich můžeme utvořit národ? Těmto masám chybějí hebrejské kořeny, většina z nich téměř nezná [hebrejskou] kulturu. Co máme dělat, aby se pro nás nestali břemenem? Co můžeme dělat, aby splynuli se zemí a přidali se k jejím budovatelům?“ ⁵⁴

Nesčetné anekdoty představovaly Jeke jako konzervativní, tupé a chladné. „Nechápou židovský humor,“ říkalo se a byla to odezva napjatých

vztahů mezi Židy z Německa a těmi z východní Evropy, jaké existovaly ještě v Evropě. Posměch budil také vztah „Němců“ k židovským tradicím. Mnozí Židé z východní Evropy nebyli nábožensky založení, a naopak mezi Jeke bylo mnoho zbožných, ba ultraortodoxních, právě němečtí Židé však byli stereotypně představováni jako odtržení od judaismu. „V jejich tragédii je cosi pozitivního,“ pravil Menachem Usiškin na zasedání sionistického výkonného výboru, „a totiž to, že je Hitler pronásleduje jako rasu, nikoli jako náboženství. Kdyby si vybral to druhé, polovina Židů v Německu by prostě přestoupila ke křesťanství.“⁵⁵ Jedny noviny oznamovaly s jistým úžasem, že skupina imigrantů z Německa uspořádala oslavy narozenin císaře Viléma.⁵⁶

Spisovatel Moše Jaakov Ben-Gavriel (Eugen Höflich), narozený ve Vídni, radil imigrantům, aby se v nové zemi „asimilovali poddajně“, a David Ben-Gurion od nich požadoval „duchovní revoluci“.⁵⁷ Jeden z veteránů sliboval, že „je naučí, aby přijímali odpovědnost za potřeby všech“.⁵⁸ Jeke samozřejmě nechťeli být vyučováni; domnívali se, že právě oni spíše mohou učit: „My se také chceme účastnit přestavby kultury našeho národa,“ řekl jeden z jejich představitelů, ale Martin Buber varoval, aby o zemi neuvažovali jako o americkém tavicím kotli.⁵⁹ Zůstávalo otázkou, kdo koho bude asimilovat.

Jeke se lišili od všech předcházejících imigrantů. Lépe než většina jišuvu znali západní kulturu. Mnozí – možná většina – odmítali přijmout místní životní styl a jejich postoj velice zlobil palestinské veterány: vždyť nově příchozí by se měli snažit chovat se jako jejich předchůdci. Kultura Jeke od počátku budila odpor, částečně proto, že byla ztotožňována s hitlerovským Německem. Někdy se jim říkalo prostě „Němci“, kteří mají „německé“ vlastnosti. Stávalo se, že v boji nebo sporu, ba i v běžné hádce jim někdo vynadal do „hitlerů“.⁶⁰

Občas se na ně útočilo jako na kolektiv za to, že jsou, kdo jsou, a nechťejí se změnit, že se odmítají rozpustit v místním společenství – byl v tom spatřován důkaz, že se považují za lepší než místní. „Jedna skupina – domnívající se, že má zvláštní nárok na chválu, se obává tavicího tyglíku; po deseti letech strávených mezi námi se stále považuje za „novou“, poněvadž se křesťovitě drží již rozmlžené identity: němectví,“ obviňoval Azriel Karlerbach, známý novinář, narozený v Německu. „Slétají se na mělkou vodu jišuvu, nabírají ji špičkou jazyka, načež se odvracejí s výrazem hnusu a vybíravě mručí cosi o smradu.“⁶¹

Jeke stavějí „tlustou zeď mezi nimi a námi“, stěžovaly si jedny noviny. Každý je „Adolf, Richard, Arthur, Hermann, Wilhelm nebo Philipp“.⁶² „Nemají židovské názory na otázku jišuvu,“ tvrdily jiné. „V jejich vztahu k Zemi izraelské není ani drobet duchovnosti.“ To byl útok pravice. Jestliže však dělnický tisk obviňoval Jeke ze sebezálibného individualismu, revizionistické noviny je ztotožňovaly se sociálnědemokratickým hnutím. Jedny z nich například psaly: „Němci jsou vždycky kolektivita, nikdy jednotlivé osoby. Nemají nezávislost, žádné osobní ani soukromé znaky; naprosto jako by se narodili všichni najednou. Němec představoval, jak se jen objevil na světě, okamžitě společnost.“ Autor od Jeke žádal, aby se přiblížili „obyčejným lidem, obyvatelům Země izraelské, kteří cítí bolest národa a kteří oplakávají jeho zkázu“.⁶³

Někdy se posmívali víře Jeke v hodnotu formálního vzdělání a profesní výchovy i významu, jaký připisovali kvalitě práce. Jišuv si více cenil fyzické práce a schopnosti improvizace. Na Jeke útočili za přehnaně vysoký životní standard, který si v Palestině budovali, odporující ideologii, již hojnost srovnávala s mravní zkažeností. Byli kritizováni za „mnohý luxus, nevhodný na tomto místě, a „ulehčování“, která nepotřebujeme a která nesou korupci a zkaženost“.⁶⁴ Tuto nechuť navíc prohluboval zvýšený import z Německa, vyplývající z dohody haavara. Otázka dovozu byla jako obvykle ztotožňována s národní a sionistickou loajalitou; tvrdilo se, že haavara „vědomě ničí mladý židovský průmysl“, a to jen pro zisk a proto, aby se usnadnil život německým imigrantům, kteří odmítají kupovat místní výrobky. To pak, jak tvrdil představitel lokálních průmyslníků, znamenalo zavírání továren a propouštění dělníků, a tedy oslabování sionistického podnikání. Skupina nesoucí název Spojený výbor pro bojkot německých výrobků čas od času varovala, že nedokáže déle zdržovat své členy před násilnými projevy.⁶⁵

*

Archivy magistrátu v Tel Avivu přechovávají dopisy od německých Židů, kteří se v tomto městě usadili. Dopisy obsahují stížnosti, že prasklo vodo-
vodní potrubí, ale vodu nikdo nevypumpoval, že byla zvýšena daň z nemo-
vitostí. Předkládají četné osobní problémy, s jakými se potýkali noví oby-
vatelé prvního hebrejského města, a jelikož sotva přijeli a nevěděli, jak je
vyřešit, obraceli se s nimi na starostu. Jeden potřeboval práci, jiný operaci,
další pak hledal příbuzného, který zůstal v Evropě, jiný neměl domov –
smutné dopisy, odhalující bezradnost, osamělost a odcizení. Většina jejich

autorů zřejmě nebyla mladá. Všichni psali německy, protože jiný jazyk neznali. Starostu oslovovali „Excellence“, protože takový byl mrav v Německu – velmi formálním jazykem, s bázni, s projevy podřízenosti: poddaní se obrací na svého pána. Starosta nikdy ani tyto dopisy neviděl, protože je městský tajemník Jehuda Nedivi odesílal do archivu. Část vracel odesílatelům s krátkou formální poznámkou, ve které autory dopisů poučoval, že na městské úřady se mají obracet „v oficiálním jazyku Tel Avivu a jeho správy – hebrejsky“.⁶⁶

V tomtéž archivu se nalézají korespondence mezi starostou Meierem Dizengoffem a ředitelem střední školy Ha-gimnazja ha-ivrit Chajimem Bograšovem. Šlo o hrozby na adresu majitelů kavárny Rivoli a nepřátelské chování vůči nim. Studenti školy, rozezlení faktem, že majitelé nemluví hebrejsky, vytloukli okna kavárny a poslali jim dopis s výhrůžkami. Dizengoff tento skutek odsoudil a varoval, že může vyvolat pouliční potyčky. Zároveň však sliboval, že bude podporovat válku proti „novému germanismu“ a formování sjednocené fronty usilující o „potlačení snahy zavést mezi nás cizí zvyklosti a jazyky“.⁶⁷

Za několik let poslal magistrát sám ostře formulované dopisy – téměř s výhrůžkami – několika německy hovořícím obyvatelům. „Jak jsem se dozvěděl, ve Vašem domě na ulici Allenby 21 pořádá Sdružení Svobodné Rakousko oslavy a plesy výhradně v německém jazyce s programem v duchu, který je našemu městu cizí,“ psal tehdejší městský tajemník a dodal: „Budu Vám zavázán, pokud dokážete těm lidem vysvětlit, že to nebude v Tel Avivu tolerováno a že musí takového jednání zanechat.“⁶⁸

Většina imigrantů z Německa se mezi sebou nadále domlouvala německy; mnoho jejich dětí vyrůstalo dvojjazyčně. Němčina byla jejich první jazyk, kterým se mluvilo doma, a hebrejštiny druhý. Sdružení německých imigrantů pořádalo kurzy hebrejštiny; oficiálně všichni Jeke uznávali potřebu přijmout místní jazyk za vlastní, většina se však hebrejštině učila obtížně. Co víc, často prohlašovali, že se bez ní mohou obejít. Neschopnost – a někdy i odmítnutí – naučit se hebrejsky zvláště pádně upozorňovala na jejich jinakost a odcizení, vyvolávala však také hluboký bolestný konflikt se sionistickým étosem jišuvu.

Boj – za prvenství hebrejského jazyka vůbec a zvláště pak proti užívání němčiny – začal ještě před příchodem Jeke. První „jazyková válka“ se odehrála na začátku století. Byl to boj dlouhodobý, jehož cílem byla obnova hebrejské identity národa v přípravě na nezávislost ve vlastní zemi. Těm,

kteří prosazovali hebrejštinu, se podařilo dosáhnout přijetí městských opatření, jež omezovala používání cizích jazyků v označení obchodů, při veřejných přednáškách a jiných formách kulturní aktivity včetně filmových titulků.

Ústřední rada pro převahu hebrejštiny, oficiální sionistická organizace, v jejímž čele stál Menachem Usiškin, se chlubila vlivem na zemědělská družstva vedená v Palestině německými Židy. Na jedné schůzi byl popsán následující postup: ředitel družstva v Nahariji napsal starostovi. Protože neuměl dost dobře hebrejsky, napsal dopis německy a jeho tajemník ho přeložil do hebrejštiny. Bohužel starosta také nemluvil hebrejsky, ale měl tajemníka, který dopis přeložil do němčiny. Ústřední rada pro převahu hebrejštiny byla spokojena: dokumenty družstva a městského zastupitelstva budou zahrnovat korespondenci výhradně v hebrejském jazyce.⁶⁹

Jak narůstal počet německy mluvících osob, rostl také počet německojazyčných novin. Byly to právně podložené komerční podniky, narážely však na odpor ze strany Sdružení německých imigrantů, ale i konkurenčního hebrejského tisku. Jako obvykle se šermovalo hesly boje za hebrejský charakter národa.

V březnu 1939 *Ha-arec* vystoupil proti vydávání *Jüdische Rundschau* v Jeruzalémě, označil německý tisk za „útok na ducha jišuvu“ a varoval tučným tiskem, že „to jišuv nebude tolerovat“.⁷⁰ Během dvou let ovšem v Palestině vzniklo půl tuctu německých titulů. *Ha-arec* se tématu ještě jednou věnoval. Budiž, v některých zemích se vydává tisk v cizích jazycích, ale to, co je dovolováno ve státě, jehož nezávislost není zpochybňována, není přijatelné ve společenství, které teprve bojuje za politická práva, prohlásil *Ha-arec*. Noviny požadovaly, aby předáci jišuvu „přestali plácet a začali jednat, aby čelili ničitelské síle cizojazyčného tisku“.⁷¹

Několik aktivistů se snažilo v této věci něco udělat. Vedli dlouhá vyjednávání s majiteli čtyř německých novin a snažili se je přesvědčit, aby vydávání zanechali. Když to zklamalo, zvažovalo vedení Ústřední rady pro převahu hebrejštiny, jak přinutit vydavatele novin k přijetí „národní kázně“. Cílem bylo „vymýtit německé noviny z našeho života“. Část účastníků se domnívala, že to znamená válku. Jeden z nich navrhl žádat poskytovatele reklamy, aby se vzdali umístování reklam v cizojazyčném tisku a aby hebrejský tisk odmítal objednávky těch, kteří si tam reklamu dělají. Je třeba říci také majitelům kaváren, holičských oficín a hotelů, aby zákazníkům nenabízeli noviny v cizích jazycích.⁷² Během diskusí o potřebě zničit cizojazyčný tisk

si jeden z přítomných troufl říci, že v tom případě je třeba také něco udělat s novinami v jidiš a angličtině. Druhové ho rychle utišili. „Angličtina je jazyk vlády a jidiš jazyk sentimentu,“ pronesl Menachem Usiškin, čímž debatu ukončil.⁷³ Od Jeke se tedy očekávalo, že projeví hlubší vlastenectví, než jaké předáci jidišvu žádali sami od sebe.

Čím usilovnější byly snahy odríznout Jeke od jejich kultury a jazyka, tím hlubší bylo jejich odcizení. „Jeke mají dojem,“ řekl jeden z nich Davidu Ben-Gurionovi, „že je všichni nenávidí právě proto, že jsou Jeke. Cítí se v každém ohledu diskriminováni.“⁷⁴

Sdružení německých imigrantů napsalo ve svém bulletinu, že počet sebevražd v prostředí německých imigrantů je podle všeho nepoměrně vysoký. Bulletin tvrdil, že tento jev odráží hmotné i psychické břemeno nesené mnohými Jeke, kromě jiného v důsledku úzkosti o osud blízkých, již zůstali v Evropě.⁷⁵ Vydavatel *Davaru*, deníku Odborů, se snažil vzbudit soucit čtenářů s těžkým životem Jeke:

„Denně potkávám v tichých ulicích Jeruzaléma představitele tohoto plemene. Vědci a umělci žijí mezi námi jako na pustém ostrově, izolovaní, mlčí, nepředkládají žádné požadavky, o nic neprosí. Osamělí, staří, shrbení muži a ženy se obávají o osud svých dětí, cítí spáry satanského nepřítele, nemají však nikoho, kdo by je utěšil; mužové a ženy v různém věku, bojující o přežití a zbytek sil chytající život za rohy, ve strachu, že klopýtnou a ztratí svou lidskou povahu.

Viděl jsem, jak po kouscích vyprodávají svůj majetek – šabatové svícny, stříbrnou lžičku nebo vidličku anebo hodiny, které zachránili ze země nepřítele. Viděl jsem, jak prodávají jediná stvoření, která je milují a která jim přinášejí drobet útěchy – štěňata – poněvadž nemají na požadované poplatky. Viděl jsem sebevraždy páchané ze samoty, strachu, hladu, ze smutku a utrpení, které nešlo déle snášet – jemná, citlivá stvoření, která dávají přednost smrti před životem v ponížení. Viděl jsem je a říkal jsem si: Jdi do bran města a křič – bratři, nečiňte toto zlo!“⁷⁶

Mezi Jeke se objevovali i takoví, kteří považovali nepřátelství, s jakým se k nim přistupovalo, za opodstatněné a kritiku směřovali na vlastní adresu. „Jsme zkažení,“ psalo se v bulletinu Sdružení německých imigrantů. „Neustále připomínáme největší události v dějinách Evropy a srovnáváme je s tím, co nás obklopuje v Palestině.“⁷⁷ Když vypukla válka, varovali se Jeke

navzájem, že německý jazyk teď zní mnohem hůře než dřív. „Z jednoho balkonu na druhý na sebe lidé pokřikují zprávy z rádia v čisté, plynné němčině,“ káral bulletin čtenáře. „V autobusech se hlasitě zdravíme přes hlavy jiných cestujících. A na pláži v Tel Avivu jsou taková místa, kde člověk jako by viděl neviditelné značky, Zde se zakazuje mluvit hebrejsky.“ Poněvadž mnoho německých imigrantů neznalo žádný jiný jazyk, bulletin radil, aby na veřejných místech zachovávali mlčení, a když už hovoří, aby tak činili šeptem.⁷⁸ Sdružení se snažilo rozšířit nabídku pořádaných kurzů hebrejštiny. Popularizovalo vysokou školu pro dospělé, již založilo a kde působilo několik nejváženějších učenců v zemi, mezi nimi Martin Buber a Geršom Scholem. Většina přednášek probíhala stále v němčině, jejich cílem však bylo přiblížit německým imigrantům judaismus, zemi a její jazyk. „V této zemi je jen jeden úřední jazyk, a tím je hebrejštiny,“ prohlásilo Sdružení německých imigrantů a žádalo, aby jeho členové tuto skutečnost uznali.⁷⁹

Jak plynula léta, naučili se však Jeke bránit se a odpovídat kritikům – nevládně, sarkasticky a se značnou dávkou pohrdání. Jeke se domnívali, že nepřátelství a posměch, na jaké zpočátku narazili, byly důsledkem závisti a nelišily se od toho, s čím se setkávali dříve. „Pletou se do všeho, vyhledávají záporné vlastnosti, jaké mohou najít v každé etnické skupině, a vytvářejí takovou stvůru, jakou v dané chvíli potřebují“ – stejně jako v hitlerovském Německu.⁸⁰ „J'accuse,“ psal Gustav Krojanker, v Německu narozený sionistický aktivista, tvrdil, že urážlivý jazyk používaný vůči Jeke se příliš neliší od jazyka antisemitů.⁸¹ Bulletin německých imigrantů zveřejnil – třebaže s poznámkou, že nepřebírá odpovědnost za jeho obsah – neobyčejně ostrý článek čtenáře, který zaútočil na šovinismus, jenž se projevuje ve válce proti německému jazyku. „Viděli jsme, jak německý nacionalismus zešílel – a chvěli jsme se; zde jsme na cestě k podobné situaci,“ napsal čtenář.⁸² Sdružení německých imigrantů v bulletinu varovalo, že intolerance a fanatismus, jimiž se vyznačuje kampaň ve prospěch hebrejštiny, uráží mnoho lidí. Našlo si také hrdinku: čtrnáctileté děvče, žákyni školy v Jeruzalémě; když jí spolužačka řekla: „Vrať se k Hitlerovi“, kurážná a hrdá dívka odpověděla políčkem.⁸³

Jeke se postupně naučili chlubit svým vkladem do společnosti jišuvu. Naučili se cítit hrdost na to, čím jsou, a došli k závěru, že mají misi – jako vyslanci evropské kultury. „Cílem našeho kulturního působení musí být vytvoření nového hebrejského humanismu, který nebude čerpat jen z velikosti člověka, ale i z jeho pokory, který nevede k nekontrolovanému

sebezalíbení, ale uznává a zachovává poměr jednotlivce k jeho krajanům, národu a vůbec lidstvu, aby oživil minulost a v rámci tohoto obrození otevřel dnešek budoucnosti," pravil jeden z jejich předáků. Bylo to poselství humanistické a otevřené, obsahující zastřenou, opatrnou kritiku nacionalistické provinčnosti, jakou se jižuv vyznačoval.⁸⁴ Východoevropský Žid se může také o bytí Židem něco naučit," napsal v Německu narozený pedagog Ernest Simon.⁸⁵

V běžném životě chtěli Jeke jen velký výběr *Wurst* a *Brezeln*. Chtěli knihkupectví, jejichž majitelé skutečně čtou prodávané knihy, klid, pořádek, dobré vychování, úctu k rodičům a ohledy k bližním. Nechtěli poslouchat programy z rádia, jež vrískalo ze sousedova okna.⁸⁶ Vedli boj za kvalitu života; imigranti z Německa se domnívali, že jejich povoláním je zachránit zemi před „primitivismem“.⁸⁷ Tento *Kulturkampf* byl rovněž bojem o místo mezi elitou. „Můžeš říci [britské] vládě," psal Georg Landauer Mošemu Šertokovi, „že zahraniční právníci pozvedají profesní úroveň. Například právníci z Německa přijeli, složili všechny zkoušky a jsou mnohem lepší než ti, kteří studovali zde na místě."⁸⁸ V roce 1941, necelých deset let po zahájení velké imigrační vlny Jeke, napsal jeden z nich: „Nejde o to, zda se přizpůsobili jižuvu, ale zda jižuv, jehož součástí jsou, sám vhodná nezbytná přizpůsobení podnikl."⁸⁹ Za deset měsíců bulletin německých imigrantů sděloval: Neexistuje problém, zda patříme k jižuvu. Do značné míry *jsme* my jižuv.⁹⁰

David Ben-Gurion shrnul psychické problémy Jeke následovně: němečtí imigranti „trpí zároveň komplexem převahy i komplexem méněcennosti. Komplex převahy se projevuje následovně: ‚Byli jsme vzděláni v německé kultuře, máme Kanta a Beethovena, nejlepší romány, německou filozofii a kulturu. [...] Ale zde je všechno východoevropské.‘ Zároveň mají pocit méněcennosti. Z poznání, že lidé tady něco udělali. [...] Projevuje se závist: ‚Jsou tady ti Židé [z Východní Evropy] a všechno si přisvojili.‘“ Ben-Gurion dodal, že pochybuje, byly-li skutečně všechny nejlepší romány na světě napsány německy.⁹¹

*

Jeke vypracovali vlastní systém společné práce a vzájemné pomoci, ale až do vzniku jejich politické strany je spojoval především boj o dohodu haa-vara. Samozřejmě na ní byli zainteresováni, a to odpovídalo politickým zájmům Mapaj. Tvrdili, že dohoda odráží skutečného ducha a potřeby sionismu; zdůrazňovali, že Němci z ní mají jen nevelký přínos. Revizionisté,

psali předáci německých imigrantů, rozeznávají pro vlastní cíle strunu sociálních „primitivních instinktů“ a podněcují nenávist ke všemu, co je německé.⁹²

Roku 1935 přišlo Sdružení německých imigrantů s vlastním kandidátem do městského zastupitelstva Tel Avivu. Felix Rosenblüth voličům sliboval, že se bude snažit, aby byli úředníci zdvořilejší, záležitosti města lépe plánované, ulice čistší, vzdělávání na vyšší úrovni a sociální služby jako v jiných zemích. Byl zvolen.⁹³ Od té doby začalo sdružení fungovat jako strana. Účastnilo se voleb do různých společenských institucí pod jménem Alija chadaša (Nová imigrace). V celostátních volbách do Vaad leumi, které se konaly roku 1944, dostali kandidáti této strany přes 20 000 hlasů čili asi deset procent všech, což jim zajistilo osmnáct zástupců a způsobilo, že se strana stala čtvrtou největší silou v zemi.⁹⁴

Před těmito volbami shromáždil Ben-Gurion aktivisty Mapaj pocházející z Německa a snažil se je přimět k vedení kampaně proti nové straně. Došlo k tomu při schůzce na podzim 1943 v Kfar Jedidia, zemědělském družstvu v údolí Chefer, založeném před nějakými deseti lety německými imigranty. V rozhovoru s ním Jeke tvrdili, že jišuv je nepřivítal vlídně a že všichni předpokládali, že po skončení války se Jeke vrátí do Německa. A to navzdory faktu, tvrdili, že mezi veterány, vychloubajícími se svou národní vizí, i včetně legendárních osadníků z Bilu (pionýrů), kteří založili koncem 19. století první židovská sídliště, bylo mnoho takových, kteří nepřijeli jako sionisté, ale jako uprchlíci – v tomto případě před ruskými pogromy.

Ben-Gurion je chtěl uspokojit, a tak s jejich názorem souhlasil. Měl mnoho co říci o napětí mezi sionismem „vykoupení“ a sionismem „záchrany“. Potvrdil, že sionistické podniky v Palestině se opírají o oba tyto činitele: národní vizi Země izraelské a realitu židovského utrpení. Jeke z toho mohli čerpat zadostiučinění: Ben-Gurion je uvedl do dějin sionismu. Slíboval, že jim už nikdy neřekne Jeke. Ovšem sám Ben-Gurion neskrýval názor, že příchozí z východní Evropy jsou lepšími sionisty. Když oslovoval Jeke, také on používal zájmen „my“ a „vy“ – my z východní Evropy, skuteční lidé Izraele, a vy, Jeke, cizí, které je stále ještě třeba prověřovat.

Během této schůzky zopakoval Ben-Gurion téměř všechny negativní stereotypy připisované Jeke. Posmíval se jejich stesku po německé kultuře, utahoval si z víry v dodržování zákonů. Řekl, že v Německu právo je právo, „a pokud tam chcete mít revoluci, musíte získat povolení od policajta“. Vždyť právě poslušnost, ta německá národní vlastnost, umožnila

nacionálním socialistům se dostat k moci, řekl Ben-Gurion. Přesvědčoval, že kdyby nebyli němečtí Židé pronásledováni za své židovství, také oni by podporovali Hitlera. „Ti z nás, kteří přijeli z Ruska [...] převzali něco z ducha ruské revoluce,“ pravil hrdě, jako by se nenarodil v Polsku a jako by ruské masy vystoupily proti stalinské diktatuře.⁹⁵

Ovšem stereotyp poslušnosti zákonům byl silný. Tehdy koloval příběh o jistém Jeke, který se vydal vlakem z Haify do Naharije. Seděl zády ke směru jízdy a příliš mu to nevyhovovalo. Když nakonec dojel do cíle, bolela ho hlava a byl jako omámený – vše proto, že seděl opačně. To bylo hrozné, stěžoval si přátelům v Nahariji. Ptali se ho, proč nepožádal cestujícího, který seděl naproti, aby si s ním vyměnil místo. „No ale právě v tom byl problém,“ odvětil Jeke. „Nikdo tam neseděl!“

Mnozí Jeke skutečně dodržovali zákony až přehnaně. V roce 1938 nařídila vláda Říše, že každý Žid, který je občanem Německa, musí mít židovské jméno. Byla to součást kampaně, jejímž účelem bylo identifikovat a vydělit Židy, stejně jako požadavek nošení žluté Davidovy hvězdy na oděvu nebo zvláštní razítko v pasech. Podle nových předpisů si musel každý, jehož jméno nebylo na seznamu vydaném úřady, přidat ke svému jménu jméno židovské – muži Israel a ženy Sára. Sdružení německých imigrantů upozornilo, že některá jména na seznamu nejsou jména hebrejská – například Fejbl. Některá nová hebrejská jména – například Uri – zas nebyla v seznamu uvedena. Jiná, která se na něm ocitla, byla nepatřičná, například biblické Chamor (což hebrejsky znamená „osel“).

Kartotéky německého konzulátu v Jeruzalémě obsahují dopisy od místních Jeke – z nichž část měla stále německé občanství – sdělující Říši, že mají v úmyslu se podřídit příkazu a podle zákona přijmout jména Israel a Sára. „Přidal jsem si jméno Israel ke svému podle požadavků,“ napsal na konzulát Fritz Israel Stein z Kfar Jedidia. Konzulát změnu potvrdil, a tak Stein poslal poděkování. Ovšem konzulát adresoval list „Isidoru Steinovi“, takže Stein napsal ještě jednou s dotazem, zda se nyní jmenuje Israel, nebo Isidore. On i jiní, kteří na konzulát psali, si chtěli zřejmě zachovat prostě občanství nebo právo na důchod. Tak či onak stěží lze najít v historii bolestných vztahů Jeke s jejich dávnou vlastí něco grotesknějšího.⁹⁶

Mnozí Jeke se stěží smířovali s tím, co považovali za nedostatek úcty k úřadům. Vysvětlovali si to tak, že jev zřejmě vyplývá z pronásledování Židů v zemích jejich původu. Židé z východní Evropy se z nutnosti naučili podvádět místní panstvo a vyhýbat se břemenům, jež jim byla ukládána.

Také sionistické podniky musely občas jednat tak, že narušovaly právo britského mandátu, například pašovat do země nelegální imigranty. Předáci jišuvu měli již brzy zahájit kroky, jejichž cílem bylo naprosté vypuzení Britů ze země za použití různých metod včetně terorismu. „Jedním z našich nejdůležitějších úkolů v této zemi je postupná změna přístupu a zavedení pozitivního vztahu k veřejným institucím,“ psali Jeke ve svém bulletinu.⁹⁷

Ben-Gurion se však snažil Jeke přesvědčit, aby se boje proti britské moci zúčastnili. Jen kdyby se mu podařilo osvobodit je od onoho teutonského sklonu k poslušnosti každému zákonu a úřadům, především těm utiskujícím a špatným! Kdyby Jeke lépe pochopili palestinskou realitu, nepochybně by souhlasili, že nadešel čas vypudit Brity a ustavit židovský stát, dokonce i za cenu války s Araby, říkal. Podle něj to byla hlavně otázka mentality. Ben-Gurion patrně stěží dokázal vzít na vědomí fakt, že Jeke mohou mít jiné politické názory než on. Řekl, že je s to nanejvýš „respektovat“ etnické základy, které je odrazují od jakékoli aktivity, jež by mohla vést k nespravedlnosti vůči Arabům.⁹⁸

*

Němečtí Židé se ztotožňovali nejčastěji se středovým liberálním národním hnutím, které během první světové války zesláblo a brzy po ní přestalo existovat. Také německý sionismus představoval – tváří v tvář šovinismu zachvacujícímu celou Evropu – snahu zachovat umírněné národní city, které nesahají k násilí. Jeke byli toho názoru, že v Palestině je místo na kompromis mezi nacionalismem sionistů a nacionalismem palestinských Arabů. Několik německých imigrantů včetně těch, kteří se usadili v Palestině ještě před příchodem NSDAP k moci, stálo v čele kruhů, jež doufaly ve spolupráci mezi Židy a Araby. Liga židovsko-arabského přátelství, Brit šalom, Bar Kochba, Ichud a jiné maličké, smířlivě naladěné organizace se domnívaly, že Židé a Arabové mohou žít společně v jedné zemi pod cizí – britskou nebo mezinárodní – mocí. Zvažovaly různá řešení jako autonomie nebo rozdělení na kantony, především se však vyslovovaly pro dvounárodní společnost a odmítaly různé plány rozdělení země na dva zvláštní státy. Tím však Jeke popírali zásadní aspirace hnutí sionistického, ale i palestinského národního hnutí.⁹⁹ Tuto centristickou pozici nešlo v Palestině udržet, tak jako ji předtím nešlo udržet v Německu. Paradoxně nabýval nacionalismus v Palestině na síle na obou stranách, a to částečně v důsledku masové imigrace Jeke.

V prvním proslovu po volbách zaskočil Rosenblüth své krajany i stranické kolegy, když akceptoval možnost založení židovského státu „pod podmínkou, že nás to nezaplete do třicetileté války s arabským světem“. ¹⁰⁰ Bulletin Sdružení německých imigrantů i vnitřní dokumenty organizace Alija chadaša dosud vyjadřovaly touhu omezit nacionalistická napětí, jež pěstovaly sionistické úřady, zastavit teroristické činy proti nadvládě Britů a najít kompromis s Araby v otázce kontroly nad Palestinou. Alija chadaša vždy dbala, aby hovořila o „národní domovině“, a ne o „státu“.

Diskuse uvnitř strany dosáhla bodu varu, když se Alija chadaša rozhodla podpořit plán rozdělení předložený roku 1947 OSN. Skupina opoziční vůči Felixi Rosenblüthovi se domnívala, že rozdělení je reálné pouze tehdy, budou-li Arabové vypuzeni z Palestiny násilím. O tom se horlivě diskutovalo. „Otráslou mnou, že naše frakce podporuje rozdělení a žádá židovský stát,“ napsal Rosenblüthovi člen strany Erich Goldstein z Jeruzaléma. ¹⁰¹ Také jiní uvažovali jako on, strana však jejich názor nevzala v úvahu. „Musíme si zvyknout, že nemůžeme veřejně říkat všechno, co si myslíme,“ poznamenal Rosenblüth. ¹⁰²

A skutečně věděl, o čem hovoří. Když Jeke založili politickou stranu, vystavili se ještě zarputilejším útokům než dřív. Tvrdili, že strana je vyjádřením jejich snahy o integraci do společnosti, protivníci je však obviňovali z etického stranicství a jejich smířlivý postoj k Arabům považovali za zradu. Bulletin Jeke oznamoval, že v článku jedné hebrejských novin byla Alija chadaša označena za „stranu panské rasy“, schválenou Hitlerem. ¹⁰³ Když už začalo být zřejmé, že rozdělení země na dva státy je skutečností, Felix Rosenblüth uznal, že nemá smysl odporovat, a má-li být Alija chadaša zachována, je lepší prosazovat vlastní názory zevnitř. Když Izrael vyhlásil nezávislost, založil Pokrokovou stranu a vstoupil do Ben-Gurionovy vlády jako ministr spravedlnosti. Brzy si změnil jména na Pinchas Rozen. ¹⁰⁴

Georg Landauer byl naproti tomu názoru, že situace je nepřijatelná. Ustavení židovského státu za cenu nekonečné války s Araby znamenalo v jeho očích úpadek sionismu. Landauer stále věřil v kompromis a domníval se, že se ho dá dosáhnout jen za pomoci třetí, mezinárodní síly, která vnutí řešení Židům i Arabům. V soukromém dopise Rosenblüthovi používal Landauer jazyka, který svědčil o utrpení a úzkosti: sen o humanistickém sionismu mu hynul před očima a měnil se v násilnou, nacionalistickou, ničivou moc. Ve změněném politickém klimatu nebylo pro Landauera místa. Vystoupil ze strany a brzy byl zapomenut. ¹⁰⁵

„Nebyli jsme ani tady, ani tam,“ shrnul to Šimon Siegfried Kanowitz, jeden ze zakladatelů organizace Alija chadaša a Pokrokové strany, dříve místopředseda Sionistické organizace v Německu. „Nestáli jsme ani na té straně, ani na oné; představovali jsme most.“¹⁰⁶ Kanowitz, lékař, se stal poslancem Knesetu. Jeho jméno se dostalo do izraelské parlamentní terminologie: „Kanowitzův zákon“ je zákon dobrý a správný, ale neproveditelný – například zákon proti hluku a znečištění ovzduší, který sám Kanowitz s velkým úsilím v Knesetu prosadil. Jeho příběh je do značné míry příběhem všech Jeke. Hlásali správné hodnoty, ale obvykle se jim nedařilo je Izraeli vnutit.

Jejich síla nikdy nezískala kolektivistický rámec – ani v politice, ani v hospodářství, ani v armádě. Bylo několik ministrů narozených v Německu, byli bankéři a podnikatelé, generálové a velvyslanci. Skutečný vliv jich však měla jen hrstka – zvláště soudci, včetně několika soudců Nejvyššího soudu, vydavatelé novin, několik vysokých státních úředníků, umělců nebo profesorů. Imigrantům z Německa se tedy jako skupině nepodařilo plně svého potenciálu využít, sehráli však značnou roli ve formování a propojování společnosti, v kultuře a mentalitě vznikajícího státu. V konfliktu mezi národní provinčností izraelského sionismu a otevřeností vůči Židům z celého světa se většina Jeke vyslovovala pro otevřenost a hodnoty univerzálního humanismu. V konfliktu mezi náboženskými hodnotami a hodnotami světského liberalismu se většina Jeke vyslovovala pro sekulárnost. V konfliktu mezi socialistickým kolektivismem a liberálním individualismem patřili Jeke mezi liberály. V konfliktu mezi potřebami země a právy jednotlivce se většina Jeke vyslovovala pro jednotlivce. V konfliktu mezi improvizací „nějak se to udělá“ a profesní specializací představovali Jeke odbornost. V konfliktu mezi nesubordinací a právem či pořádkem stáli Jeke na straně práva. V konfliktu mezi násilím, militarismem, extremismem a nepřátelstvím k Arabům na jedné straně a připraveností uzavřít mír se Jeke vyslovovali pro toleranci a kompromis.

Boj o etický a ideologický charakter Izraele začal ještě před příchodem Jeke, jejich příliv jej však rozhodně prohloubil. V této válce sehrávali Jeke významnou roli. Prohráli; snad ani neměli nikdy šanci. Izrael se zrodil z teroru, války a revoluce, přičemž jeho vznik vyžadoval jistou dávku fanatismu a krutosti. Ve svých počátcích měl Izrael ke snům Jeke hodně daleko. Ovšem hodnoty, které si odnesli z hitlerovského Německa, je přežily. Boj

o zachování těchto hodnot se stal jedním ze stálých elementů izraelského života.

Jeke byli prvními uprchlíky z nacistické Evropy, kteří dorazili do Palestiny. Jeden z nich, Georg Landauer, věrně a dosti objektivně zaznamenal, jak jišuv reaguje na události v Německu a Rakousku. „Zvěsti z Evropy nás všechny šokovaly,“ napsal roku 1938 po křišťálové noci, „ale jišuv se zabývá lokálními problémy: politickým osudem Izraele, imigrací, otázkami bezpečnosti. Tisk informuje s velikým zaujetím o událostech v Evropě, ale společnost si je zvláště neuvědomuje.¹⁰⁷ Po zprávách o vraždění Židů Landauer napsal:

„Čím jasněji je vidět, že vedení jišuvu je bezradné a nemá možnost Židy v Evropě zachránit, tím víc se množí organizovaná smuteční a protestní shromáždění. Křik se vznáší k nebesům, začíná být rutinní a jeho efekt tlumený; ztrácí sílu, přestává být přirozenou a spontánní reakcí. Smutek a hněv se stávají čímsi jako národní povinností, řečníci a sloupkaři soutěží, kdo dovede nejlépe povzbudit emoce. Je hrozné vidět, jak se tragédie Židů proměňuje v ‚otázku‘. Pouze první křik byl opravdový a pronikal z hloubi nitra.“¹⁰⁸

Tato slova si zapsal v březnu 1943. Vraždění Židů právě dosahovalo vrcholu.

Šoa: Psali o tom v novinách

3. Jakkak se vede, Rommele?

Několik dnů po útoku hitlerovského Německa na Polsko a vypuknutí druhé světové války slavilo divadlo v Tel Avivu 125. reprízu protiválečné klasiky Jaroslava Haška *Dobrý voják Švejk*. Hra měla obrovský úspěch, přední divadelní kritik hebrejského tisku však naložil se sladce blábolícím Švejkem zostra. „Je to blbec, defétista a dezertér,“ zlobil se kritik. Má opovrženímhodnou a nebezpečnou povahu: „Kdyby se, Bůh chraň, armády demokratických států skládaly jen za samých Švejků, Hitler by už dokázal dobýt celý svět.“ Jen Bůh na nebesích ví, stěžoval si kritik, kde vzal ten „groteskní a primitivní pacifista“ takovou veřejnou popularitu ve chvíli, kdy všechno závisí na výsledku války – „naše budoucnost, naše existence jako lidských bytostí i jako Židů“.¹

V tomto období býval hebrejský tisk velice vlastenecký. Válka Velké Británie s hitlerovským Německem byla prezentována jako válka palestinských Židů. V září 1940 bombardovali Italové, kteří byli ve válečném stavu s Velkou Británií, centrum Tel Avivu, což přineslo přes stovku obětí. Bylo tedy zavedeno zatemnění: zhasly pouliční lampy, byly zakryty výkladní skříně i okna bytů a auta jezdila bez zapnutých světel. Tak jako v Evropě se začalo šetřit potravinami, všichni byli vyzýváni ke spořivosti a zasílání plateb na záchranné fondy. Tisíce mladých lidí vstoupily do britské armády.

Byly to pro Palestinu skutečně kosmopolitní dny. V ulicích se objevili cizí vojáci – Britové, Australané, Indové, Novozélandané, Afričané, svobodní Francouzi, Poláci a Češi. Ve výkladech se objevily velké nápisy „Mluvíme portugalsky“, „Mluvíme srbsky“, „Mluvíme sinhálsky“. „Babylonská věž,“ poznamenal si do deníku místní policista.²

Palestina dodávala vybavení britské armádě na celém Blízkém východě: munici a miny, palivo, pneumatiky a automobilové součástky. Šatila a obouvala vojáky, krmila je, poskytovala jim střechu nad hlavou a bavila je, když dostali propustku. „Šilinky lidem protékají mezi prsty,“ napsal příteli s úžasem a trochou povýšeného znechucení jistý pozorovatel této scény.³ Kavárny a bary, hotely a taneční kluby byly plné vojáků a hledačů dobrodružství, kupců a podvodníků, uprchlíků, básníků, snílků, tajných agentů a prostitutek, které je všechny obsluhovaly. Žily z toho desetitisíce lidí. Přechod z míru k válečnému hospodářství neprobíhal docela hladce, ale všichni v zemi počítali zisky.

V předvečer války byla Palestina stále pohroužena do hospodářského kolapsu, který začal roku 1936; od té doby klesl příliv imigrantů, zостřil se židovsko-arabský konflikt a terorismus zesílil. V rámci vzpoury Palestinců proti sionismu, jež nabrala širší rozměry, se arabské hospodářství na delší dobu uzavřelo. Válka omezila vývoz citrusových plodů a zastavila stavební práce. V srpnu 1940 dosáhla nezaměstnanost rekordní úrovně 27 000 lidí čili asi 15 procent židovské pracovní síly. Tehdy však začala Velká Británie využívat průmyslový potenciál Palestiny – a hospodářství rozkvetlo. Nezaměstnanost téměř zmizela, ruce k práci přímo chyběly. Právě v tomto období se teprve v zemi objevil skutečný průmysl vyrábějící kovy, gumu, cement, látky, boty a potraviny. Analýza židovského hospodářství v roce 1943 nasvědčuje, že v předcházejících pěti letech vzniklo přes pět set nových továren – čímž se ztrojnásobil dřívější stav – počet dělníků v nich zaměstnaných se zdvojnásobil. Desetitisíce dělníků byly zaměstnány hlavně na severu, při výstavbě obranných pevností včetně skupiny policejních citadel; 15 procent židovské pracovní síly pracovalo pro potřeby armády. Za války bylo založeno asi padesát nových osad, hlavně kibuců – téměř jedna za měsíc.⁴

Německá armáda už obsadila Evropu a Severní Afriku, zrodilo se tedy nebezpečí, že zaútočí také na Palestinu. V létě 1940, na jaře 1941 a ještě jednou na podzim 1942 se zdálo, že nebezpečí je už blízko. Jišuvu se zmocnila panika; očekávaná invaze byla považována za blížící se vyhlazení.⁵ „Včera zvonily kostelní zvony v Jeruzalémě celé hodiny a předevěřím, o šabat, jako by k Západní zdi přišli plakat všichni jeruzalémští Židé,“ zapsal si do deníku onen policista Chaviv Knaan. „Táhly k ní davy, hemžily se tam, modlily, líbaly zeď a skrápěly slzami hnědý mech ve škvírách mezi svatými kameny.“⁶ Lidé byli přesvědčeni, že hitlerovci vyhladí všechny palestinské Židy. Jedna

ze zvěstí pravila, že gestapo má k dispozici seznam někdejších protivníků mezi židovskými imigranty z Německa a ti zahynou první. Mnoho lidí se snažilo najít způsob, jak se dostat ze země, ale to nebylo snadné. Roznesl se klep, že v případě invaze se Staré Město za hradbami dostane pod ochranu Mezinárodního červeného kříže nebo Vatikánu a bude uznáno za demilitarizované území; do Jeruzaléma tedy začali proudit Židé z celé země, ale také uprchlíci z Egypta. Neklidní, zmatení kroužili mezi kláštery a kostely a snažili se najít útočiště. Knaan si zaznamenal, že část jeho přátel neriskuje a pro všechny případy u sebe nosí ampulky s cyankáli.⁷

V červnu 1941 rozdala britská armáda svým židovským vojákům v Palestině dotazníky s otázkou, zda jejich rodiny chtějí přesídlit do Jižní Afriky. Někteří nabídky využili, jiní ji odmítli a další, nejistí, požádali o instrukce. Moše Šaret sdělil výkonnému výboru Židovské agentury, že po konzultaci s Ben-Gurionem odpověděl váhajícím, že agentura to neakceptuje, ale každý voják má právo rozhodovat sám o sobě. Zároveň si Šaret postěžoval britskému veliteli v Palestině, že dotazník vzbuzuje mezi obyvatelstvem znepokojení.⁸

Úmysl evakuovat civilní obyvatelstvo nebyl odmítnut s tím, že někteří se vyslovovali pouze pro přestěhování žen a dětí z pohraničních sídlišť, jiní zase doporučovali všeobecnou evakuaci do dále položených států včetně Indie a Spojených států. Padl rovněž návrh, aby s sebou ustupující britská armáda vzala mladé lidi, kteří by potom mohli bojovat za osvobození.⁹ Přinejmenším dva předáci jišuvu navrhovali evakuovat členy vedení Židovské agentury, aby bylo možné vytvořit exilovou vládu, jakou měly jiné okupované státy. Zalman Aran mluvil o „hrstce důležitých osob“, které by představovaly „sionistické jádro sloužící zachování kontinuity“.¹⁰ Dokument předložený Mošemu Šaretovi prohlašoval: „Měli bychom důkladně uvážit, zda by nebylo nejlepší vyslat ze země sionistickou exekutivu, všechny instituce a nadace – do Ameriky nebo Jižní Afriky – [...] aby se umožnilo její další působení. Pokud to neuděláme, riskujeme ztrátu nejcennějších a nejhodnotnějších sionistických sil.“¹¹

Zároveň se připravovaly plány různých vojenských aktivit, které by případný útok odrazily. V případě očekávané německé okupace se doporučovalo vedení partyzánské války a provádění teroristických útoků. Poukázvalo se také na to, že všechny ozbrojené aktivity bez výjimky by měly vykonávat uniformované sbory, aby se Němcům nedávala záminka k odvetě na civilním obyvatelstvu. Padl rovněž návrh, aby se na celý jišuv vztahoval

status válečných zajatců.¹² Moše Dajan plánoval založení sítě tajných vysílaček pro výzvědné účely. Patrně on první přišel na nápad vycvičit židovské imigranty z Německa s „árijskými“ rysy, kteří by mohli předstírat, že jsou Němci, a provádět sabotážní a výsadekové akce. Stala se z nich „německá jednotka“ Palmachu, zvláštních útočných sil Hagany, vytvořených jako odpověď na německé nebezpečí a obavu, že Arabové spojí síly s útočníkem.^{13*}

Část příslušníků exekutivy Sionistické agentury radila vzdát se Němcům hned. Dokud existuje třeba stín naděje, řekl jeden z nich, člověk volí život, i kdyby to měl být život v ghettu. A také odmítá jakoukoli partyzánskou činnost. Podporu našel u jiného účastníka této diskuse, který strážlivě upozornil, že by nakonec nebylo těžké celý sionistický plán zničit za čtyřicet hodin.¹⁵ Vleklá debata se týkala alternativy: hodnota života za každou cenu, nebo smrt se ctí. „Jako sionista říkám: pokud je nám souzena smrt, nechť nastane tady, spolu se ženami, s dětmi a se vším, co máme,“ řekl Jicchak Tabenkin, předák Ha-kibuc ha-meuchad, největší federace kibuců. „Nechci vidět, jak umíráme, ale nechci ani vidět, jak odcházíme živí.“ Takové vlastenectví až za hrob dobře ukazovalo, jak viděla sionistická elita samu sebe: jako avantgardu národa. Hanba kapitulace ji děsila v téže míře jako sama invaze. „Hebrejský prapor v Palestině bude bez hodnoty, pokud Židé v Palestině nepovstanou v poslední hrdinské snaze jej ubránit,“ tvrdil Tabenkin. Básník Natan Alterman již složil ódu na slavný konec: „Není mezi nimi zrádce, není v nich bázeň, a zítra zhynou do posledního člověka.“ Byla to mentalita čestné sebevraždy v duchu Masady. „Kde stanete, když přijdou sem a budou chtít [...] přinutit vás zde, v zemi Hebrejců, k nošení žluté hvězdy Davidovy?“ ptal se člen kibucu Ramat ha-koveš. „Odpověď je prostá. Nedovolím jim, aby mě vedli na jatka. Padnu-li, pak v boji do posledního dechu. Není volby. Není kam utéci, vždyť to je jediný, poslední kousek země. Masada není jen boj až po samu mez, to je také bojovný duch Židů, výraz našeho odmítnutí podřídit se.“¹⁶ Ti pak, kteří se vyslovovali pro kapitulaci, tvrdili, že je to právě naopak – židovskou čest nejlépe vyjadřuje židovská etika a fakt, že Židé nejsou „panská rasa“.¹⁷

* Sionistické archivy obsahují domnělou kopii dopisu zaslaného příslušníkem anti-sionistického ultraortodoxního prostředí v Jeruzalémě Vysokému arabskému výboru: „To jsou pokojní lidé starší generace, kteří se nikdy neúčastnili politiky sionistů a vždycky přistupovali k arabskému národu s úctou a zdvořile.“ Prosí, aby byli po příchodu Němců ušetřeni. Moše Šaret zase zaznamenal, že zdaleka ne celá arabská společnost přála Němcům.¹⁴

Již v roce 1942 využívali Židé z jišuvu, přesvědčení o vlastní převaze, odkazů na tuto doktrínu čestné smrti jako přísné kritiky svých evropských bratrů, kteří nesáhli po zbrani proti okupantům. Problémem Židů ve vyhnanství je to, že dávají přednost životu zbitého psa před smrtí se ctí,“ řekl Jicchak Grünbaum. Domníval se, že tváří v tvář německé invazi není naděje na záchranu čehokoli ze sionistického záměru. V této situaci, tvrdil, „musíme alespoň dbát, abychom za sebou zanechali legendu Masady“.¹⁸

Ohrožení invazí zrodilo jistou fantastickou koncepci nazvanou Severní plán. Nápad spočíval v tom, že se zbyteček bojovníků, ba snad veškeré židovské obyvatelstvo, shromáždí na severu, na hoře Karmel nebo jinde v Galilei a bude bojovat do poslední kapky krve jako nějaká Masada, Musa Dagħ nebo Stalingrad dohromady. „Zvláštní nápad,“ napsal jeden z předáků Hagany manželce. Je téměř jisté, že tento plán nebyl nikdy plně upřesněn. Ecel také zvažoval symbolickou masovou sebevraždu. Plánoval propašovat tisíc bojovníků za zdi Starého Města v Jeruzalémě, kde by vyhlásili vznik židovského státu a hájili ho do poslední kapky krve.¹⁹

Ve sbírkách Ústředního sionistického archivu se nalézají nepodepsané memorandum svědčící, že se přece jen někdo pokusil přistoupit k otázce přežití po případné německé invazi prakticky. „Těžko předvídat, jaký bude vztah okupačních úřadů k židovskému jišuvu,“ prohlašuje anonymní autor. Předpokládá, že – tak jako v Evropě – vznikne vojenská okupační vláda, která postupně zavede civilní správu kontrolovanou gestapem. Autor očekával, že v jednom ohledu se situace napraví: Němci zkrátí Araby, protože budou chtít udržet mír. Na druhé straně, psal, „je málo pravděpodobné, že by okupační úřady tolerovaly Židovskou agenturu“; navrhoval tedy, aby se politická dimenze působení agentury skryla a představovala se jako instituce výhradě sociální, založená za účelem organizování emigrace Židů z Evropy do Palestiny a vyučování přichozích hebrejštině. Realizace tohoto plánu by vyžadovala rozpuštění několika útvarů agentury; je tedy třeba najít zaměstnání těm pracovníkům, kterých se to dotkne, psal autor memoranda.

Gestapo se samozřejmě bude snažit odbory jišuvu zničit – její socialistické názory byly německé tajné policii dobře známé. Také ji tedy je třeba představovat jako sociálně-ekonomickou instituci. Různá sdružení sloužící imigrantům z Německa, Rakouska, Československa a Polska je třeba rozpustit, aby jich hitlerovci nemohli použít při stíhání osob nacházejících se na jejich černé listině. Autor memoranda soudil, že v Palestině se „tak jako v každém jiném státě“ najdou jedinci ochotní z různých důvodů

spolupracovat s gestapem. „Dobře je většinou známe,“ konstatoval a dodával, že „jejich okamžitá deportace do internačních táborů v dalekých zemích“ je mimořádně důležitá. Jišuv bude nepochybně potřebovat lidi, kteří by ho reprezentovali před okupačními úřady. Doporučoval, aby byli na oficiální místa ve Výkonném výboru Odborů a jiných orgánech neprodleně dosazeni: „Okamžité jmenování je nutné, aby se těmto osobám v očích útočníků dodalo na autoritě a nedopustilo se, aby byly zde nebo v jiných zemích považovány za zrádce.“ Autor nezapomněl ani na doporučení přehlédnout archivy a knihovny, aby byly zničeny inkriminující materiály, jako jsou plakáty, slogany a fotografie marxistických předáků.²⁰

Jišuv si tedy mohl zvolit čestnou smrt a odkázat pozdějším generacím legendu o sionistickém heroismu a věčné slávě, ale mohl se také podříditi moci místního judenratu, jak to učinili Židé v ghettech v okupované Evropě, a zanechat po sobě odkaz studu a hanby. Není známo, jak by se dějiny odehrávaly; Němci přece do Palestiny nikdy nedošli. Koncem roku 1942 začalo být po jejich porážkách u Stalingradu a na Sahaře jasné, že německá invaze již Palestinu neohrožuje. *Švejk* se nadále hrál ve vyprodaném sále. V ročnících *Ha-poel ha-cair*, týdeníku spjatého se stranou Mapaj, lze najít komentář, který jasně vyjadřuje názory sionistického establishmentu na význam židovských společenství v Palestině i mimo ni: „Kdyby se nepříteli podařilo sem na nás uhodit,“ psalo se, „uštědřil by nám ránu rovnou do srdce. V kvantitativních kategoriích by se tato zkáza nevyrovnala zkáze mezi Židy v Evropě, ale ve smyslu kvality a historického významu by byla větší.“²¹

*

Právě na pozadí těchto událostí se do Palestiny dostaly první zprávy o vyhlazování Židů. Zprávy nepřicházely jako vlna, ale po kapkách, zvolna a zpočátku citelně ty, kteří je slyšeli, nezasáhly.

Vlivný odborový deník *Davar* 30. června 1942 zveřejnil, že v Evropě byl již zavražděn milion Židů.²² Noviny zprávu umístily na první stranu, ne však jako hlavní titulek. V jistém smyslu neobsahoval článek nic nového ani překvapivého – podobné zmínky se objevovaly v tisku již dříve. Informace o osudu Židů unikaly na Západ pravidelně z mnoha zdrojů, přičemž bez větších potíží pronikaly poštou, telegraficky nebo telefonicky. Existovalo také zpravodajství z první ruky včetně očitých svědků, kteří z okupovaných zemí utekli: uprchlíků, diplomatů, obchodníků, různých kurýrů, novinářů a vyzvědačů. Tyto zprávy nebyly vždycky důvěryhodné. Co víc, ne všechny informace známé jinde byly známy také v Palestině;

ne všechny zprávy, které se dostávaly k předákům Židovské agentury, se hned objevovaly v médiích. Ovšem informace, které byly redaktorům deníků v Tel Avivu dostupné, by stačily, aby se čtenáři dozvěděli, že hitlerovci soustavně vraždí Židy, mimo jiné v plynových komorách. Noviny takové příběhy obvykle publikovaly, jako by šlo pouze o lokální aspekt skutečného dramatu, vedle hlavního zpravodajství z válečných front. Hodnotíme-li záležitost z hlediska historika, lze říci, že braly jednu z největších událostí století na lehkou váhu.

Čas od času se noviny navzájem obviňovaly z přehánění v popisu zřůdnosti: „Nejednou jsme již varovali před nešťastnou praxí některých místních deníků, jež spočívá v tom, že nafukují každou hrůznou zvěst o prolévání židovské krve, zveličují počet obětí i mrtvých, a ještě to dávají do černého rámečku, aby pro vyvolání silnějšího dojmu ještě zdůraznily, co je již beztak černé,“ stýskaly si jedny noviny. „K čemu? Nemají Židé dost problémů?“²³ Jiné tituly přitakávaly: „Otiskujeme tu hrůznou zprávu, pocházející z výše zmíněného zdroje,“ distancoval se *Davar* od hlášení očitého svědka o vraždění Židů v pojízdných plynových komorách nedaleko vesnice Chełmno v Polsku. Článek vyšel na straně dvě.²⁴ Vyprávění o nákladních autech užívaných k plynování Židů se objevilo v novinách již před několika měsíci bez takových výhrad, ale také bez zvláštního zvýraznění. Hlavní článek toho dne se týkal podmořské války a redakční text kritizoval britský dozor nad zdravotnickým systémem v Palestině.²⁵

Jiné tehdejší noviny zveřejňovaly četné podobné zprávy. Například *Ha-arec* zařadil svědectví o krutostech v Charkově na Ukrajině. („Hitlerovští drábi hnali masy polonahých Židů ulicemi města, bičovali je a tloukli pažbami pušek. Vyčerpaní starci a děti padali bezmocně na dlažbu.“) To bylo umístěno na druhé straně pod záhlavím o šířce jednoho sloupce. Hned nad tím v témže sloupci se skvělo hlášení o velkém vítězství židovského fotbalového mužstva v Damašku. („Šachevičovy střely se vyznačovaly nezvyklou nápaditostí.“)²⁶ Po válce novináři tvrdili, že zprávy přicházející do redakce byly tak děsivé a bezprecedentní, že o jejich pravdivosti pochybovali: „Nevěřil jsem tomu a naléhal jsem na ostatní, aby tomu také nevěřili,“ napsal člen redakce *Davaru*.²⁷ Zároveň je však patrně trápila obava, že vinou pochybností přehlédnou nějaký příběh, kterého využije konkurence. Publikovali tedy tyto zprávy, ale s výhradami – aby setrvali na bezpečné půdě. Svou nejistotu často vyjadřovali otazníkem, tak jako v tomto titulku z *Davaru*: „Půl milionu Židů vyhlazeno v Rumunsku?“²⁸

Značná část informací o masakrování Židů se do novin dostávala přes Palkor, tiskovou agenturu Sionistické organizace. Noviny jišuvu považovaly depeše Palkoru za ne zcela důvěryhodná polooficiální hlášení. Publikovaly je, považovaly se totiž za část komunikačního systému sionistického hnutí, ale neakceptovaly je příliš – docela jako by se obávaly, že jako nezávislé noviny by neměly věnovat oficiálním hlášením přehnaně mnoho místa.²⁹

*

Koncem listopadu 1942 vydalo vedení Židovské agentury oficiální komuniké, v němž oznámilo, že jatka evropských Židů se odehrávají podle obecného plánu vyhlazení a že za tím účelem byla založena zvláštní státní agenda. „Obrovský počet dětí mladších dvanácti let byl bez lítosti zavražděn, stejně jako starší,“ prohlásila agentura a dodala, že masy lidí byly vyslány neznámo kam a není po nich ani stopy.³⁰

Toto prohlášení vzniklo na obyčejném řádném zasedání výkonného výboru. David Ben-Gurion nebyl přítomen, Moše Šaret se seznámil s tím, co se děje na politické scéně, a odešel. Druhý bod jednacího pořádku zněl „Situace Židů v Evropě“. Před třemi týdny se z Polska vrátilo několik desítek příslušníků jišuvu, kteří se tam vydali před zářím 1939 za obchody nebo v rodinných záležitostech, po invazi se nemohli dostat ven a uvízli v ghettech. Jejich návrat byl možný díky dohodě mezi Velkou Británií a Německem: výměnou za propuštění palestinských Židů osvobodila Velká Británie německé občany zadržované na svém území. Po návratu do Palestiny byli vyslechnuti; informace, které poskytli, nasvědčovaly, že hitlerovci vraždí Židy systematicky. Příchozí vyprávěli mimo jiné o zážitku jednoho strojvedoucího, který se vrátil od ruské hranice. Říkal, že Židé jsou zaháněni do zvláštních budov, kde jsou vražděni jedovatým plynem. Ve městěčku Oświęcim (Osvětim, Němci nazývaném Auschwitz) se nalézají tři pece, ve kterých jsou spalováni Židé, popsal strojvedoucí, a další dvě se stavějí.

Toto svědectví potvrzovalo tajné hlášení, jež do Židovské agentury dorazilo před dvěma týdny. Špion jménem Eduard Schulte, německý průmyslník, nepřítel nacionálního socialismu, řekl Gerhardu Riegnerovi, představiteli Světového židovského kongresu ve Švýcarsku, že německá vláda vypracovala plán vyhlazení všech Židů v Evropě – „konečné řešení“. Když byly informace, které předali židovští příchozí, předloženy zasedání Židovské agentury, nevěděli členové vedení, co dělat. „Snad bychom tentokrát měli vydat o této situaci prohlášení,“ navrhl jeden z nich. Nakonec bylo rozhodnuto povolát výbor. Potom se ještě chvíli hovořilo o rozpočtu

agentury na příští rok a dalším bodu schůze – sporu o pracovní podmínky v továrně na konzervy Assis.³¹ Předseda Světového židovského kongresu, rabi Stephen Wise, který dostal tytéž informace, okamžitě svolal tiskovou konferenci. Prohlášení Židovské agentury vyšlo osmačtyřicet hodin před jeho vystoupením.*

V důsledku prohlášení Židovské agentury začali předáci jišuvu pořádat demonstrace a pietní shromáždění, které v té či oné formě pokračovaly až do konce války. Vůdčí instituce jišuvu konaly zvláštní schůze. Lidé se shromažďovali na mítincích a společných modlitbách v synagogách a u Západní zdi. Vrchní rabinát vyhlásil den půstu. Školy věnovaly jatkám Židů zvláštní hodiny. Na balkonech domů se objevily černé prapory. Noviny tiskly první strany s černým rámováním (rámečky tištěné po smrti některých místních činitelů však byly silnější). Čas od času docházelo ke stávkám obchodů. Byly odvolány zábavní podniky, na konci války se konala i jednodenní generální stávka a dobrovolně byla přijata policejní hodina.

Samozřejmě se to všechno koordinovalo a po dlouhé debatě stvrdilo. „Jišuv musí něco udělat,“ řekl jeden z předáků Židovské agentury, přičemž navrhl generální stávku a zastavení silničního provozu. Jeho kolega však protestoval: volný den by se změnil ve svátek, a ne v den smutku. A nešlo jen o to: „Hitler by byl spokojen, kdybychom stávkovali“ – vzhledem ke ztrátám domácího hospodářství. Další předák navrhl, aby byl smutek nad vyhlazením Židů vyjádřen dvěma pracovními hodinami denně navíc ve prospěch válečného úsilí.³⁵

* „Nejpřísněji střežené tajemství“ Třetí říše uniklo ven téměř okamžitě, a to patrně ze samotného Hitlerova štábu. Židovská agentura jeho zdroj nezveřejnila. Wise dostal souhlas, aby jako zdroj udával americké ministerstvo zahraničí. Řekl, že hitlerovci plánují zničení všech evropských Židů a že svůj program již začali uskutečňovat. Jeho vyjádření bylo zveřejněno. Vyvolalo několik komentářů prezidenta Franklina D. Roosevelta a premiéra Winstona Churchilla, nezačalo se však nijak jednat: vyhlazování Židů dál probíhalo podle plánu.³²

Dalším člověkem, který se marně snažil alarmovat svět, byl emisar Polského podzemního státu Jan Karski. Karski, který shromáždil informace o prvních etapách vyhlazování Židů, pronikl z okupovaného Polska na Západ, kde o situaci informoval britskou a americkou vládu. V Palestině byly jeho snahy až do konce války téměř neznámé. Po mnoha letech jmenoval Jad va-šem Karského, který dostal také čestné občanství Izraele, Spravedlivým mezi národy světa. Po jeho smrti v roce 2000 byl v kampusu univerzity v Tel Avivu vztyčen jeho pomník, dílo polského sochaře Karola Badyny.³³

Dva vězni Auschwitzu, Slováci Rudolf Vrba a Alfred Wetzler, dokázali z tábora utéci a v dubnu 1944 napsali zprávu o jeho fungování.³⁴

V pozdějších letech se dosti všeobecně ujal názor, že právě prohlášení Židovské agentury vztah společnosti k šoa změnilo. Podle několika badatelů tohoto tématu buď lidé dříve opravdu nevěděli, co se děje se Židy v okupovaných zemích, anebo „neinternalizovali“ informace, jichž se jim dostalo. Teď jim náhle došlo, že existuje dalekosáhlý plán systematického zničení všech Židů v Evropě; šokovaní – zareagovali.³⁶ Pravda je však taková, že prohlášení Židovské agentury nepřinášelo nic nového. Co více, již následujícího dne umístili redaktoři *Ha-arecu* na první stranu na celou šířku titul týkající se stalingradské fronty.³⁷ A třebaže noviny věnovaly v následujících týdnech mnoho místa hubení Židů, ba otiskovaly i velké titulky vyjadřující protest a smutek, za několik měsíců se téma vrátilo dovnitř čísla. Od druhé poloviny roku 1943 přestalo vyhlazování opět představovat zásadní zprávu.

„Nevím, zda lidé chtějí slyšet o těch věcech,“ prohlásil vydavatel *Davaru* Berl Kacnelson. „Seděli jste někdy u rádia, když se vysílají zprávy? Sotva skončí zprávy ze světa a začínají ‚naše‘, lidé přestávají poslouchat. Neobviňuji je – snad na to prostě nemají sílu.“³⁸ Zdálo by se tedy, že po zprávách o vyhlazování nebyla velká poptávka. „Čteme, vzdycháme a žijeme dál,“ napsal jeden předák Židovské agentury.³⁹ Všichni vědí, že informace o zkáze by jimi měly hluboce otřást, prohlásil Kacnelson. Všichni vědí, že situace je hrozná, ale pro lidi je těžké pochopit, že tento příběh je součástí jejich osobní zkušenosti.⁴⁰

Samozřejmě se to netýkalo všech domácností. Vpředvečer války žilo v Palestině téměř půl milionu Židů. Dvě třetiny z nich přijely během desetiletí předcházejícího válce, každý pátý nepobýval v zemi déle než pět let. Naprostá většina pocházela ze střední a východní Evropy.⁴¹ Mnozí, snad většina ještě nezpřetrhala pouta k rodišti. Města a městečka okupovaná Němci nebyla pro tyto imigranty pouhými názvy a tábory smrti neležely na vzdálené planetě. Dozvídali se o přátelích a příbuzných, kteří byli deportováni, kteří zmizeli nebo zahynuli, o rodičích a sourozencích, manželech, manželkách a dětech. Vyhlazování představovalo jejich osobní tragédii, žili ve strachu a smutku.

Řada z nich se svého času vzbouřila proti „otcovskému domu“ – jak říkali židovským společenstvím ve východní Evropě – a když ho opustili, odsoudili ho v duchovních a ideologických kategoriích k nebytí. Nyní, když byla společenství jejich otčin skutečně ničena, trýznil je strašlivý pocit viny. Uri Cvi Grinberg cituje v básni slova svého synovce Šmuela:

„Strýčku, ach strýčku, vždy jsem tě miloval!
 A přece jsi nás zanechal v rukou vrahových
 a odjel do Jeruzaléma, můj strýčku.
 A nevzbudil jsi kvůli nám krále Davida [...]
 Jak můžeš žít bez nás, strýčku?
 Jak můžeš jíst, pít, oblékat se?“

Grinberg odpovídá: „Můj jest hřích, přečin i přestupek, můj mučedníku!“
 Básník vyjadřoval pocity mnoha lidí, psal-li: „Jak můžeme nyní žít? Peklo
 je s vámi, ráj s námi.“⁴²

Život jišuvu však nicméně běžel ve starých kolejích. Noviny představují
 obraz společnosti kypící aktivitou: s informacemi o evropském hororu sou-
 sedí zprávy o sportovních událostech, módních přehlídkách, posezonních
 výprodejích a mnoha dalších kratochvích. *Ha-arec* na první straně ozna-
 muje: *Židovské děti zabíjeny pažbami pušek*; poslední stranu zaplňuje reklama
 na premiéru opery *Pagliacci* v Lidové opeře v Tel Avivu.

V březnu 1943 umístil *Ha-arec* do černého rámečku – jako u smutečního
 oznámení – redakční článek komentující zprávu, že počet zabitých Židů
 v Evropě dosáhl tří milionů. Na téže straně se ocitl text pod titulkem *Drobtý
 na Purim*. Svátek Purim, který se obvykle slaví s živelnou radostí, se v tomto
 roce očekával „na znamení smutku“ skromnější. Tradiční studentský ples
 se měl konat podle plánu, ale vzhledem k šoa vyžadovalo jeho pořádání
 zvláštní povolení Vaad leumi. V kině v Tel Avivu se promítal *Pinocchio* Wal-
 ta Disneye. Filmovému kritikovi *Davaru* se to, co zhlédl, líbilo: „Hebrej-
 skojazyčné publikum jistě využije této nezapomenutelné příležitosti, aby
 strávilo čas v příjemné, fantastické pohádkové krajině a aspoň na chvíli
 uteklo od světa, v němž ožívají nejhrůznější přízraky.“⁴³ Byli také tací, kteří
 využívali válku k obchodním ziskům: velká firma vyrábějící krém na boty
 Kiwi se omlouvala za přechodný nedostatek svých výrobků. „Všichni se rádi
 obětujeme, zapojujeme se do válečného úsilí,“ prohlašovala firma a dodá-
 vala, že „je to další důvod, proč máme mířit k vítězství, ke dnům, v nichž
 bude Kiwi opět obecně dostupný“. V hračkářstvích se prodávala hra Cesta
 k vítězství. Divadelní soubor z Tel Avivu uváděl satirickou revue v deseti
 dějstvích pod názvem *Jakpak se vede, Rommele?*⁴⁴

Vyšlo už několik knih o šoa, ale neprodávaly se – na rozdíl od knih o vo-
 jenských akcích – dobře. Berl Kacnelson, který vydal edici knížek o vál-
 ce, řekl, že bestsellerem se stala jen ta, která se týkala londýnského *Blitzu*,

většina nákladu následující knihy, která obsahovala dopisy z ghett zřízených nacisty, však zůstávala ve skladech. „To říká o naší skutečnosti víc než jiné věci,“ prohlásil.⁴⁵ Golda Meirová si stýskala, že lidé nejsou k nadaci pro Židy z ghett příliš štedří mimo jiné kvůli pochybnostem, že by se peníze skutečně dostaly k cíli. „Neudělají nic, pokud z ghetta nedostanou paragon,“ protestovala hlasitě.⁴⁶

Uskupení, která byla vůči Mapaj v opozici, tvrdila, že Židovská agentura záměrně potlačuje emoce společnosti v obavě, že lidé začnou žádat víc, než je agentura s to nebo než chce udělat, a požadovali od jejích předáků vysvětlení. Opozice se domnívala, že Mapaj úmyslně zahrnula smutek do oficiálního rámce, chladného a bez skutečných citů.⁴⁷ Když agentura konečně vydala o šoa první prohlášení, revizionisté přišli s obviněním, že předáci Mapaj již měsíce o vyhlazování Židů věděli, úmyslně však drželi společnost v nevědomosti. Mlčení mělo skrýt jejich neúspěch, tvrdili revizionisté: kdyby uposlechli rad předáka revizionistů Zeeva Žabotinského, dávno před válkou by evakuovali všechny Židy z Evropy do Palestiny. Místo toho přivezli jen potenciální členy Mapaj.⁴⁸

Prohlášení Židovské agentury bylo skutečně neúplné: neuvádělo, že agentura již dříve věděla o plynových komorách. Snad nebyla o pravdivosti této informace přesvědčena nebo se domnívala, že by její zveřejnění snížilo věrohodnost deklarace. Není vyloučeno, že ji vedla obava z promarnění šancí na záchranu většího počtu Židů. Existuje však i taková možnost, že agentura tuto informaci zatajila, aby poněkud oslabilu reakci společnosti.⁴⁹

Bez ohledu na příčinu byla politická bouře vyvolaná domnělým zatajením stejně mohutná jako reakce na samo prohlášení. Předáci Mapaj jí čelili. „To není pravda, že [lidé] nevěděli, co musejí snášet evropští Židé. Všechno věděli!“ vykřikl jeden z nich a jeho druh předložil seznam zpráv o vraždění Židů publikovaných z podnětu agentury. David Ben-Gurion řekl, že nikdo nepotřebuje oficiální prohlášení, aby věděl, že Hitler měl v úmyslu Židy vyhubit, svůj plán totiž předložil v *Mein Kampf*. Stačilo si přečíst knihu. Problém spočívá v tom, dodal Ben-Gurion, že Židé mají povahu sadistů – místo aby se soustředili na to, co lze udělat, utrácejí čas hledáním někoho, na koho lze svalit vinu.^{50*}

* Pravda je taková, že ani vedení, ani jišuv jím informovaný nevěděly všechno. Informace byly zlomkovité, opíraly se o pověsti a spekulace. Elijahu Dobkin z exekutivy Židovské agentury sdělil jednou ústřednímu výboru Mapaj, že toho dne hovořil s člověkem, který viděl již před 1. lednem 1943 na vlastní oči rozkaz vyhladit všechny

Společnost reagovala vstřícně na výzvy předáků, aby demonstrovala smutek, její reakce měla však své meze. Mezi pozoruhodnými vlastnostmi jišuvu, které se později staly základem izraelské demokracie, byla tendence společnosti hledět na předáky jako na obyčejné lidi, bez romantismu, a přistupovat k nim – a jejich dramatickým proslovům – se skepsí, ba i cynismem. Když se lidem říkalo, aby podepsali petici, podepsali ji. Když byli vybídnuti, aby vyhlásili stávkou, stávkovali. Snahy o nějaké kolektivní projevy smutku se zdařily jen částečně. Existovala také jiná, hůře zachytitelná příčina zdrženlivé reakce společnosti. V židovské tradici je hluboce zakořeněn sklon věřit všemu nejhoršímu; paradoxně je to však také zdroj vrozeného optimismu. Obě tyto vlastnosti se vyvinuly během dlouhé historie pronásledování, vyhnání, včetně vyhlazování celých židovských společenství i stejně dlouhé historie přežití a obrození. Zprávy z okupovaných území tedy zněly jako opakování dějepisu a nepřesahovaly hranice kolektivní paměti židovského národa. Potvrzovaly to, co lidé od hitlerovského Německa očekávali. Naučili se tedy s dalšími zvěstmi o zrudnostech žít; každá byla přípravou na tu další.

Pořádaná pietní shromáždění postupně ztrácela na síle, až se nakonec stala pouze jedním z mnoha bodů národního programu, spíše povinností vůči společenství než křikem z hloubi srdce.⁵² Například majitelé kin protestovali proti návrhu, aby se na znamení smutku zavřely sály. „Tímto vyjadřujeme rozhodný odpor vůči tomuto návrhu, který by připravil o prostředky k životu tisíce lidí pracujících v tomto průmyslu,“ telegrafovali do Židovské agentury.⁵³ Výsledkem jednání byla dohoda, že kina zůstanou otevřena a „smutek zdůrazní“ zrušení hudby o přestávkách. Koncem roku 1942 byly na třicet dnů zavřeny kabarety; tehdy byla společnost požádána, aby omezila zábavy a zdržela se her a tanců. Rabinát vyzval ke snížení počtu hostů a omezení hojnosti pokrmů na oslavách provázajících obřizky a bar micva.⁵⁴

Koncem roku 1942 si skupina asi pětadvaceti spisovatelů, historiků a intelektuálů, mezi nimi filozof Martin Buber a spisovatel Šmuel Josef Agnon, vytyčila za cíl prohloubit vědomí o probíhajícím vyhlazování a požádala předáky jišuvu, aby snahy o záchranu evropských Židů považovali

(pokračování poznámky ze strany 71) Židy podepsaný Hitlerem. Nikdo z přítomných včetně Ben-Guriona nepochyboval, že jejich soudruh, místní stranický aktivista jako oni, skutečně hovořil s někým, kdo „na vlastní oči“ viděl rozkaz podepsaný Hitlerem. Vědci zaměřující se na otázky šoa žádný příkaz k vyhlazování podepsaný Hitlerem nenašli.⁵¹

za prioritní. Skupina se pojmenovala Al domi (Neumlkni) podle prvního verše Žalmu 83: „Bože, nebuď zticha, nemlč, Bože, nezůstávej v klidu!“*

Zasílala dopisy předákům jišuvu a do novin, vydávala prohlášení a snažila se přimět k činnosti slavné představitele jiných národů. Ve druhé polovině roku 1944 se obrátila na mnoho známých spisovatelů s prosbou, aby vyzývali k záchraně maďarských Židů. George Bernard Shaw poslal jako odpověď telegram: „Nemohu pro záchranu maďarských Židů nic udělat. Soudíte, že jsem císař Evropy? Samozřejmě soucítím se Židy, ale spojení mého jména s jejich věcí by vyvolalo tolik nepřátelských reakcí, kolik by přineslo přátelské podpory.“⁵⁵ Šmul Zygielbojm, činovník židovské socialistické strany Bund a člen polské exilové vlády v Londýně, přesvědčoval předáky židovských organizací ke kolektivní sebevraždě, aby takto dramaticky apelovali na okamžitou záchranu Židů. Zygielbojm spáchal sebevraždu 12. května 1943. Tento skutek byl v Palestině zaznamenán jen zběžně, částečně proto, že Bund byla strana radikálně protináboženská a antisionistická.^{56**}

Členové Al domi nedosáhli úspěchu, neměli ani praktické nápady jak jednat, ale jejich srdce byla plná hněvu a jazyk ostrý. V boji s apatií, mlčenlivým souhlasem a nerozhodností vytýkali, že se pro evropské Židy nedělá vše, co lze a co se má dělat. Žádali, aby byla v jišuvu ustavena „vláda národní záchrany“. Na jisté oficiální smuteční slavnosti jeden z členů skupiny vylezl na stůl a začal křičet. Byl to Jehošua Radler-Feldman, polemik známý pod pseudonymem Rabi Binjamin. Právě on pravděpodobně jako první naléhal na předáky jišuvu, aby od Spojenců žádali bombardování vyhlazovacích táborů. Byl to hlas svědomí, ale – jak se to často stává – jeho výbuch se sám o sobě stal předmětem sporu. Účastníci se soustředili na jeho chování, místo aby uvažovali o argumentech, které předložil. Později popíral, že by byl vyskakoval na stůl.⁵⁸

Establishment považoval radikalismus Al domi za potíže. Většina jišuvu požadavky skupiny ignorovala.

* Citáty z *Bible* přejímáme obvykle z českého ekumenického překladu, případně přihlížíme k překladu kralickému aj. (pozn. překl.).

** S podobným odstupem pohlížel oficiální Izrael později na Marka Edelmana, jednoho z vůdců povstání ve varšavském ghettu. V Palestině byl rovněž ignorován Židovský protifašistický výbor založený v Sovětském svazu na Stalinův příkaz.⁵⁷

4. Šťastná zápalka

Příběh vůdců jišuvu v dobách šoa je vlastně příběhem bezmoci. Zachránili několik tisíc Židů z Evropy. Snad by se jich podařilo zachránit víc, určitě však ne miliony. „To je jeden z těch případů, kdy historik cítí, že by chtěl odvrhnout všechny zásady, kterým ho učili – zdrženlivost jazyka, důkladný výzkum pramenů, opatrné a podložené závěry – a prostě usednout a plakat,“ napsala Dina Poratová, izraelská historička, o nepodařené snaze zachránit téměř 30 000 dětí.¹

Ve druhém týdnu války se v Tel Avivu sešel ústřední výbor Mapaj. Na zasedání Ben-Gurion prohlásil, že poněvadž členové strany nemají vliv na to, co se děje v Evropě, nemá smysl ztrácet čas zvažováním mravních aspektů aktuálních událostí. Je nutno přistupovat k nim jako k „živelní pohromě“. Zbývala otázka, co dělat. Versailleská smlouva, uzavírající první světovou válku, odebrala Palestinu Turkům a předala ji pod správu Velké Británie. Britové poté sionistům poskytli Balfourovu deklaraci – uznání práva Židů na ustavení „národního domova“ v Palestině. Druhá válka měla skončit poskytnutím vlastního státu. Podle Ben-Guriona to byl ten „politický kompas“, který měl sionistické hnutí za války vést.²

Postoj hnutí zrodil pochyby a paradoxy, nejednoznačnost, a především trýznivé otázky. Vůdcové budoucího státu se domnívali, že záchrana evropských Židů není jejich úkolem. Židovská agentura, řekl Ben-Gurion ve vrcholném okamžiku šoa, zodpovídá za výstavbu Země izraelské. Nechtěl určovat, co je důležitější – budování země, nebo záchrana jednoho židovského dítěte například ze Záhřebu. Úkolem Židovské agentury však byla záchrana Židů jejich stěhováním do Palestiny; zachraňovat je tam, kde jsou, nebo je posílat do jiných zemí patří takovým organizacím jako Světový židovský kongres, Americký židovský kongres nebo Americkožidovský spojený distribuční výbor (Joint) – čili podle Ben-Guriona organizacím charitativním, nikoli sionistickým. Propast mezi sionistickými úřady v Palestině a Židy na celém světě nebyla nikdy větší než v tomto období.³

V roce 1939, nedlouho před vypuknutím války, zavedli Britové řadu proarabských antisionistických opatření, zvaných „politika Bílé knihy“. Omezovala počet židovských osadníků v Palestině v nejbližších pěti letech, později měla pak židovská imigrační politika záviset na dohodě s Araby. Britské odmítnutí vpustit do Palestiny větší počet Židů, kteří tam hledali útočiště, znamenalo vyslat na smrt možná miliony. V odpovědi na to však

Ben-Gurion v proslovu na zasedání ústředního výboru strany pronesl slavná slova: „Budeme bojovat po boku Velké Británie, jako by nebylo žádné Bílé knihy, a budeme bojovat proti Bílé knize, jako by nebylo žádné války.“ Předpokládal oprávněně, že Britové dovolí Židům žijícím v Palestině sloužit v britské armádě a tato zkušenost nakonec pomůže sionistickému hnutí vytvořit vlastní bojové oddíly, jádro budoucí izraelské armády.

Jeden z účastníků této uzavřené diskuse se přimlouval za vyslání jednotek „židovské armády“ do Francie za účelem posílení fronty. Ben-Gurion ho okamžitě varoval, aby tento návrh neopakoval veřejně. Potvrdil sice, že by židovský národ chtěl, aby Britové zvítězili a Němci byli poraženi, a že každý Žid je povinen dělat všechno, co je v jeho silách, aby Hitlerova vláda padla, jišuv by ovšem neměl žádný užitek z vyslání roty na francouzskou frontu. Úkolem „židovské armády“ bylo posílení jišuvu, nutné pro získání národní nezávislosti.⁴ „Každý [židovský] voják je budoucím příslušníkem židovské armády,“ řekl Moše Šaret.⁵ Proto se také od samého počátku vstup do britské armády představoval jako služba národu, podobně jako členství v Haganě, Palmachu a jiných vojenských organizacích působících před založením armády izraelské. Noviny byly plné výzev k dobrovolnému vstupu do vojska; do konce války tak učinilo na 30 000 Židů.

Židovská legie bojovala v posledním období první světové války v řadách britské armády a získala si jisté uznání, což se během mírových rozhovorů po válce ukázalo pro sionistické hnutí jako užitečné. Během druhé světové války se tedy vůdcové jišuvu usilovně snažili přesvědčit Brity, aby vytvořili židovskou brigádu. Šlo o to, aby se jišuv jevil jako vojenský spojenec, což by sionistickému hnutí zajistilo vliv na utváření poválečné Evropy. Britové chápali, jaké politické motivy za tímto návrhem stojí, a tak ho odmítli. Židovská brigáda vznikla, ale teprve v posledních měsících války. Skládala se z 5 000 vojáků pod vlastní praporem a s vlastními insigniemi: žlutou Davidovou hvězdou, symbolem boje proti žluté hvězdě, kterou hitlerovci nařídili nosit Židům. Brigáda sotva stihla poslední výstřely války. V týdnech předcházejících kapitulaci se účastnila operace v severní Itálii. Po válce zůstala část vojáků v Evropě v roli představitelů sionistických organizací působících mezi židovskými uprchlíky. Mnozí později sloužili v Izraelských obranných silách, někteří ve vysokých velitelských postaveních.⁶

*

Během války dorazilo do Palestiny zhruba 50 000 židovských uprchlíků včetně asi 16 000, které byly do země propašovány mořskou cestou.

Každá loď, která převážela židovské nelegální imigranty, představovala vlastní legendu, epické vyprávění o odvaze, dovednostech, mezinárodních pletkách a frustraci, a především pak o touze žít, jakou uprchlíci projevovali. Bylo třeba nalézt posádky a lodě, vybavit je na dobu cesty, zásobit potravinami a léky, získat dokumenty a vlajky. Cestující bylo třeba shromáždit a dopravit do míst nalodění, což často vyžadovalo překročit státní hranice, putovat přes hory a lesy – a to vše za intenzivních válečných akcí. Němci se snažili nepřipustit odjezd Židů a Britové – jejich příjezd do Palestiny. Operace vyžadovala víru, odvahu, organizační schopnosti, konexe, talent a peníze – ke koupení policistů, šéfů rozvědek, ministrů vlád a zahraničních konzulů. Středozemní moře představovalo válčiště, nebezpečné pro všechny civilní lodi. Uprchlíci byli nejčastěji převáženi v příšerných podmínkách, na palubách rozpadajících se plavidel, v tlačenci a hladu. Chyběla voda a sanitární zařízení. Některé lodi nebyly o moc větší než plachetnice a nevezly mnoho pasažérů; jedna loď vyplula z Rumunska ani ne se dvaceti cestujícími.

Cestující lodí, kterým se podařilo doplout do cíle, je opouštěli tajně, pod rouškou tmy nebo za bouřlivého počasí, na prázdných plátech. Pokud se už dokázali dostat do Palestiny, obvykle jim bylo dovoleno zůstat. Část lodí však byla zachycena na moři a těm byl nařízen návrat. Některé byly obráceny na Kypr, kde byli uprchlíci umístěni v internačních táborech; jiným Britové nařídili, aby pod eskortou vpluly do přístavu v Palestině, pasažéry přesunuli na jinou loď a deportovali.

Boj britského impéria s uprchlíky přinášel oběti. Patria, britské plavidlo, které mělo deportovat několik set nelegálních imigrantů převzatých z jiných lodí, se stala cílem sabotáže provedené kvapně a nešikovně Haganou, jež doufala, že její odplutí nepřipustí. Zahynulo tehdy téměř 300 lidí. Lodi Struma s více než 750 cestujícími na palubě nebylo dovoleno přirazit ke břehům Palestiny, brzy poté utonula poblíž Istanbulu. Nebylo to jediné plavidlo, které se potopilo. Většina maapilim přijela díky pomoci revizionistického hnutí a určitého počtu jiných skupin včetně soukromých cestovních kanceláří. Téměř polovina, bezmála 8 000 imigrantů, se dostala do Palestiny na lodích vybavených Haganou, která založila zvláštní oddělení pod názvem Ha-mosad le-alija bet, jež se měla zabývat organizací nelegální imigrace. Mosad, předchůdce izraelské výzvědné služby, vydal na tento účel asi dva miliony dolarů, čili 250 dolarů na osobu. V období od března 1941 do března 1944, kdy dosáhla válka a vraždění Židů kulminačního bodu,

však Hagana nepřivedla ani jednu loď s uprchlíky.⁷ Nevyplývalo to jen z technických potíží, spojených s pohybem po mořích během ozbrojených akcí a hospodářské krize v Palestině na začátku války, ale i z odporu předáků Židovské agentury vůči ilegálnímu jednání. Dříve se tak v odpovědi na vnitřní útoky – ze strany kibucových kruhů a Palmachu – a vzhledem ke stále aktivitě revizionistů chovali. Válka však sklon agentury ke spolupráci s úřady a dodržování imigračních kvót spíše prohloubila. Britové varovali, že nebude-li ilegální imigrace zastavena, omezí imigraci legální.

Stejně jako před válkou hájilo vedení Židovské agentury své právo výběru imigrantů z hlediska potřeb země a v souladu s dělením, na kterém se dohodly politické strany; ilegální imigrace se ovšem sledování ze strany vedení nepodřizovala. „Neexistuje žádná kontrola,“ naříkal v deníku Moše Šaret, „Vlci [revizionisté] opět zahájili činnost a budou v ní pokračovat.“ Přijímají všechny, psal Šaret, slepé, kulhavé i „celé starobince“. Šaret se nevyslovoval pro opuštění nelegální imigrace, ale dokonce když dosáhla židovská jatka nejvyšší míry, protestoval, že se organizátoři haapaly nesnaží přivážet žádoucí „lidský materiál“. Když brzy po zahájení války formuloval princip imigrace přivážet „dobré“ a nechávat „holotu“, naprosto ignoroval události.⁸

Koncem války Hagana opět zahájila aktivity ve prospěch nelegální imigrace, a to nejen proto, že se zmenšily technické potíže. Vedení Židovské agentury cítilo, že by těm, kteří přežili šoa, mělo dokázat, že je sionistické hnutí neponechalo vlastnímu osudu. Byl to začátek boje o myšlení zachráněných – Židovská agentura se obávala, že se po válce bude většina z nich chtít spíše vrátit domů než zůstat v Palestině.⁹ Předák Hagany Elijahu Golomb varoval před „antisionistickým jedem“, který mohou zachránění šířit, když si uvědomí, že jim nebyla poskytnuta pomoc. Navrhl, aby se neprodleně obnovila nelegální imigrace.¹⁰ „Fakt, že Židé z Palestiny prováděli záchranné akce, je důležitý argument ve prospěch sionistů,“ řekl David Ben-Gurion, když uvažoval kromě jiného o potřebě rozšířit škálu sionistických snah o získání peněz.¹¹

Ještě během válečných akcí se snažila Židovská agentura přesvědčit Brity o vyslání výsadek z jišuvu na okupovaná území, aby tam zakládaly židovské podzemní skupiny bojující proti hitlerovcům. Agentura uvažovala o tisícirovce lidí, kteří by dokázali aspoň vyhazovat do povětří kolejnice vedoucí do vyhlazovacích táborů. Ben-Gurion v tento nápad nevěřil: „Židovští výsadkáři během války v Polsku, to je absurdní. Chcete-li mít výsadky,

musíte mít nejprve stát,“ prohlásil.¹² Také Britové tuto koncepci z různých důvodů odmítli: nevěřili, že takové aktivity podpoří válečné úsilí, nechtěli posilovat moc Židovské agentury, nechtěli jí být zavázáni. Všechny takové nápady byly škrtnuty nebo se ztrácely v byrokratických procedurách.

Moše Šaret se obrátil na Randolpha Churchilla se žádostí, aby s otcem pohovořil o plánu svrhnout agenty jišuvu na padácích na území Jugoslávie, kde by se mohli připojit k Titovým partyzánům. Premiér Churchill zpočátku tento návrh hodnotil příznivě, nakonec jej však také odmítl. Židovská agentura se ale nevzdávala, a tak se v letadlech RAF za nepřátelskou linii vydalo třicet parašutistů včetně tří žen. Od března do září 1944 přistávali v Rumunsku, v Maďarsku a v Jugoslávii. Jejich mise zrodila legendu.

Parašutisté, většinou kibucníci, kterým bylo něco přes dvacet a kteří sotva před několika lety přijeli z Evropy, nyní ohlásili, že se chtějí vrátit. Z nich bylo vybráno a vyškoleno přes dvě stě kandidátů; neměli žádné zkušenosti a mohli spoléhat jen na sebe a na svou víru v misi. Většinou byli vojáci britské armády. Britové, kteří doufali, že získají výzvědné informace, je vybavili vysílačkami a dali pokyn, aby podpořili partyzány. Někteří dostali příkaz zachránit spojenecké stíhací piloty, kteří se dostali do zajetí.

V předvečer odjezdu se parašutisté setkali s předáky jišuvu včetně Berla Kacnelsona, Davida Ben-Guriona a Goldy Meirové. Snažili se dozvědět, co se od nich očekává, namísto operačních pokynů však uslyšeli jen slova povzbuzení a podpory. Joel Palgi později vzpomínal, že Ben-Gurion chtěl, aby ujistili „národ židovský, že Země izraelská je jejich země i tvrz“, aby sem po válce kolonisté přicházeli po tisících. Elijahu Golomb řekl, že mají židovskému národu ukázat, jak „zachovat důstojnost“. Jistý úředník Židovské agentury vybídl, aby Židům ve vyhnanství „nesli Mesiáše“. A Golda Meirová prostě plakala.¹³

Když Britové konečně na návrh Židovské agentury přistoupili, bylo již na záchranu jakýchkoli Židů v Evropě pozdě. Výsadbářů bylo příliš málo, aby mohli provést to, co se ještě udělat dalo, nebylo však již možné ustoupit. Podobně jako aktivity ve prospěch nelegální imigrace vyšla operace výsadbářů z předtuchy, že zanedlouho bude třeba ty, kteří přežili šoa, přesvědčit, že je jišuv neopustil.¹⁴ Byla to tedy mise národního, sionistického probuzení, jejímž cílem bylo zachránit duše zbývajících Židů, nikoli však vojenská mise pro záchranu jejich života. „Šťastná zápalka hořící v ohni, který podpálila. Požehnaný oheň planoucí v tajemné hloubi srdce,“ napsala nejslavnější

ze skupiny výsadkářů, v Maďarsku narozená třiaadvacetiletá básnířka Chana Senešová, po výsadku zadržena, mučena, odsouzena a zastřelena.¹⁵

Zdaleka ne všude se výsadkáři setkávali s vlídným přijetím a ne všude v nich lidé viděli nositele spásy. Chajka Grossmanová, členka podzemní organizace v Białystoku, pozdější členka Knesetu, napsala: „Ptali se mě kdysi, co bych udělala, kdyby k partyzánům dorazili výsadkáři z Palestiny. Odpověděla jsem: ‚Především bych jim musela najít úkryt.‘¹⁶ Egon Rott, židovský předák na Slovensku, vyplísnil výsadkáře, kteří k němu dorazili: „A proč jste sem přijeli? Mysleli jste, že je to dětská hra? Chtěli jste se stát hrdiny? [...] Přijeli jste si hrát na vojáky? [...] Neuvažovali jste, jakou odpovědnost na nás kladete? Dosud jsme odpovídali jen za vlastní život, a teď máme na svědomí ještě vás.“ Nařídil jim, aby se vrátili do Svaté země prvním vhodným letadlem.¹⁷

Oficiální historik Hagany napsal v doslovu ke vzpomínkám Joela Palgiho: „Mise výsadkářů zcela jasně předvedla ducha voluntarismu, jaký od samého počátku oživoval pionýrské hebrejské hnutí a Haganu, ducha obětování pro jiné i připravenosti k boji a v případě potřeby – na smrt. [...] Mise výsadkářů se stala příkladem a inspirací pro izraelskou mládež. Jejich činy, dopisy a vzpomínky se staly součástí hrdinského dědictví Izraele. Jména těch, kteří padli, dostávala nová sídliště. Stali se článkem v řetězu židovského heroismu všech pokolení.“ Sám Palgi neměl takovou idolatrii rád. „Lidé potřebovali hrdinskou legendu,“ poznamenal v knize nevlídně.^{18*}

Ta legenda byla nakonec silnější než její hrdinové. Část výsadkářů se přidala k partyzánům, část prováděla výzvědné a sabotážní akce. Navázali kontakt se židovskými společenstvími, hlavně v poslední fázi války. Někteří se zapletli do místní politiky: sionisté s jejich pomocí potírali komunisty. Téměř polovina výsadkářů z Palestiny se dostala do zajetí a sedm jich zahynulo.

Židovská agentura a pár jiných organizací založily záchranné mise v Turecku. Byly skupiny, které se snažily pomoci ze Ženevy, Teheránu, Švédska, ba i – když už bylo pozdě – ze Španělska a Portugalska. Chajim Weizmann spolu s několika sionistickými předáky působil v Londýně. Agenti v Istanbulu, hlavně mladí lidé, pomáhali uprchlíkům, kteří do Palestiny projížděli

* Když vypukla válka, pobývalo v Polsku sedm členů Ha-Kibuc ha-meuchad. Během tří měsíců se všichni vrátili domů. Berl Kacnelson zuřil: „Raději bych viděl deset zástupců zavražděných na okupovaném území.“ Jišuv potřeboval symboly.¹⁹

Tureckem. Čas od času je převáděli přes uzavřené hranice, sporadicky vysílali tajné posly do okupovaných zemí. „Veliký to byl den, když se kurýři vraceli z území nepřítele,“ vzpomínal Teddy Kollek. Část kurýrů byli Židé, část ne; většina působila jako dvojí agenti, více či méně otevřeně pracující pro gestapo. Kollek popisoval s jistou romantičností prostředí špionů, kteří tehdy působili ze základny v Istanbulu: všichni vysedávali v hotelových barech, spřádali mezinárodní intriky a navzájem se špechovali. A přece, napsal, „jsme zachránili jen nemnoho lidí, mikroskopický počet ve srovnání s počtem zabitých“.²⁰ Historička Dina Poratová se otázala Veni Pomerance, jednoho z agentů v Turecku, co tam dělali. „Nic,“ odvětil.²¹

Po vypuknutí války založila Židovská agentura v Jeruzalémě výbor, který měl podporovat Židy přicházející z Polska do Palestiny. K jeho úkolům patřily rovněž kontakty s polskou exilovou vládou v Londýně. Když v roce 1941 Německo napadlo Sovětský svaz, výbor se snažil evakuovat Židy, kteří předtím utekli z Polska do Ruska. V čele Komise pro polské Židy, zvané taky Výbor čtyř, stál Jicchak (Izaak) Grünbaum, člen vedení Židovské agentury, dříve jeden z předáků polských Židů a poslanec meziválečného Sejmu. Po prohlášení agentury o šoa z listopadu 1942 se začaly ozývat požadavky, aby se někdo zabýval výhradně záchranou Židů. Grünbaum – dosti ubohý úředník s jasným přesvědčením a ostrým jazykem, ale bez skutečné autority, vlivu nebo talentu – byl postaven do čela nového orgánu, který se stal jevištěm vnitřních bojů o politické složení a míru spojení s agenturou, ba i o název. Jeden z jeho členů kdysi prohlásil, že představuje ryzí fikci.²² Výbor pro záchranu Židů v okupované Evropě, jak byl nakonec nazván, se čas od času scházel na schůzích, jejichž výsledkem byly spíše mnohmluvné byrokratické procedury než nápadité jednání. Židovským společenstvím v Evropě výbor posílal peníze, potravinové balíky a dopisy, někdy zlato, diamanty a falešné průkazy totožnosti. Snažil se získat souhlas s výjezdy, cestovní dokumenty a imigrační povolení; snažil se pohnout veřejným míněním v Izraeli a v jiných zemích. Když jednou doma přijímal generálního konzula USA, požádal Grünbaum, aby americké vzdušné síly bombardovaly vyhlazovací tábory.²³ „Nelze říci, že by naše práce přinesla jakékoli výsledky,“ napsal později.²⁴ Ben-Gurion se pak většinu času zabýval jinými otázkami.

Jak se zdá, nastala za války třikrát příležitost zachránit tisíce Židů výměnou za peníze. Otázky Podněstří, Plánu Evropa a akce „zboží za krev“ byly mnohokrát podrobně zkoumány a všechny, i ty nejmenší doklady byly